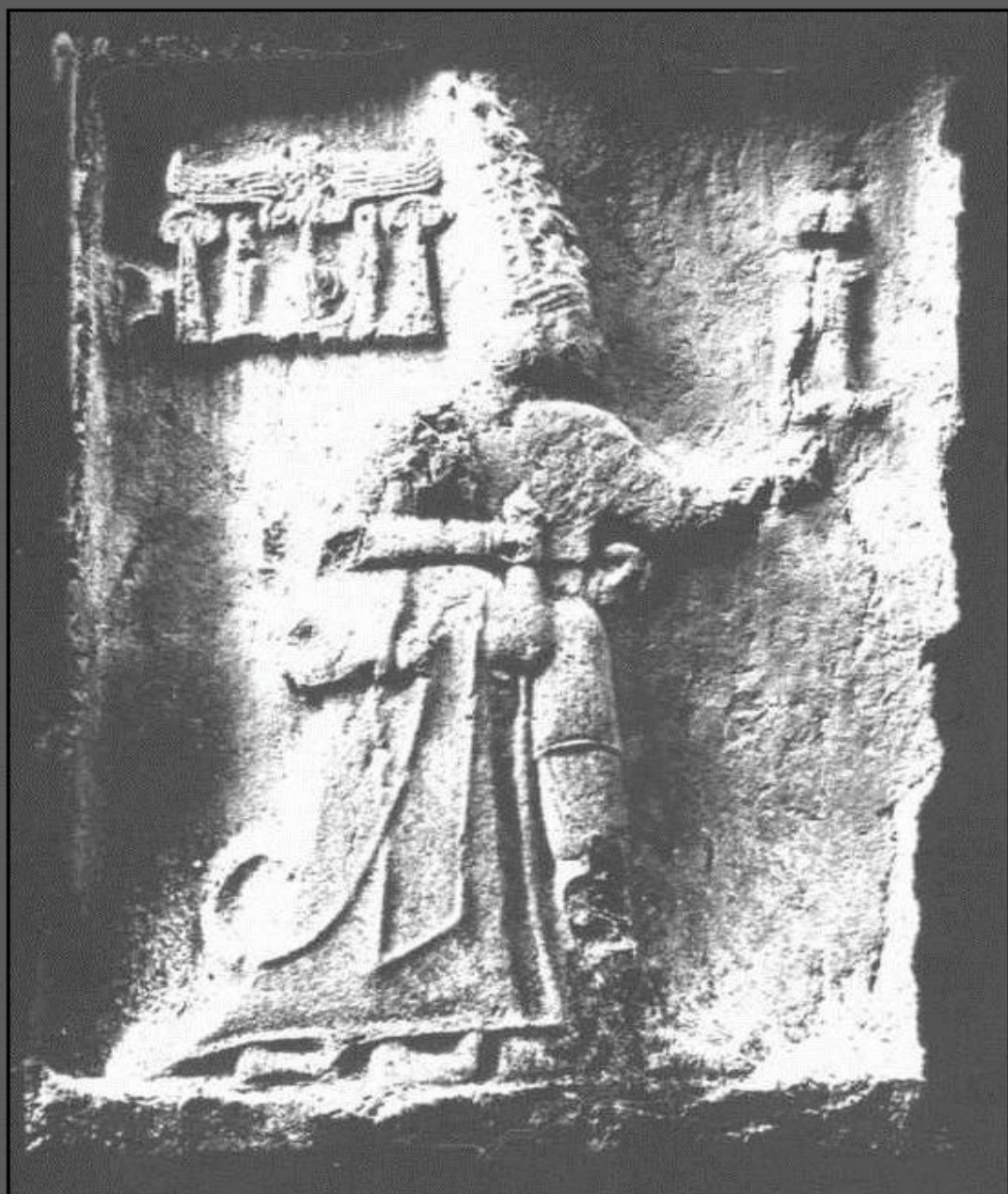

HİTİTLER

Editör : İlker Koç

HİTİTLER

Prof. Dr. Cem KARASU'nun değerli katkılarıyla

Derleyenler

Çiğdem ATAKUMAN

Tuğba TANYERİ ERDEMİR

Deniz ERDEM

İlker KOÇ

Editör: İlker KOÇ

HİTİTLER

ODTÜ Bilim ve Toplum Kitapları Dizisi
ISBN 978-9944-344-09-5

ODTÜ Yayıncılık

©2003 Tüm yayın hakları ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.'nindir. Yayıncının izni olmaksızın, hiçbir biçimde ve hiçbir yolla, bu kitabın içeriğinin bir bölümü ya da tümü yeniden üretilemez ve dağıtılamaz.

Kapak Tasarımı
İdil ABA

Redaksiyon
Yener Lütfü MERT

Sayfa Düzeni
Fikirci Reklam Matbaacılık Ltd. Şti.

Ekim 2006
Semih Ofset Matbaacılık Yayıncılık ve Ambalaj San. Tic. Ltd. Şti.

ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayıncılık ve İletişim A.Ş.
İnönü Bulvarı, ODTÜ Yerleşkesi 06531 ANKARA
Tlf.: (312) 210 38 70 - 210 38 73
Faks:(312)2101549
E-posta:odtuyayincilik@odtuyayincilik.com.tr
İnternet: www.odtuyayincilik.com.tr

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ - Prof. Dr. Ural AKBULUT	6
SUNUŞ Hititler Devri (M.Ö. 1650-1190) ve Hitit	
Biliminin Kuruluşu - Prof. Dr. Cem KARASU	7
HİTİTLER'DE YAZI	22
EKONOMİ	31
VERGİ	34
MUTFAK KÜLTÜRÜ	35
Ekmek, Börek ve Ekmek arası (Sandviçler)	35
Hititler'de Şiş Kebab var mıydı?	36
TİCARET	39
GÜNLÜK YAŞAM TEKNOLOJİLERİ	48
TIP VE ECZACILIK	48
Tanrıların Gazabı	48
İthal Doktor Merakı	49
Kocakarı İlaçları (3000 Yıllık)	51
Salgın Hastalıklar	52
KİMYASAL TEKNOLOJİLER	53
Şarap Üretimi	54
Bira Üretimi	58
Yağ ve Parfüm Üretimi	60
Boyama	63
Cam	64
Deri Tabaklama	65
Tuz	67
MİMARİ VE SAVUNMA TEKNOLOJİLERİ	68
Surlar	69
SANAT ESERLERİ ÜRETİM TEKNOLOJİLERİ	70
Bronz Sanat Eserlerinin Üretimi	70

Demir Sanat Eserlerinin Üretimi	73
Seramik Sanat Eserlerinin Üretimi	73
DOKUMA TEKNOLOJİSİ	75
ORDU VE SAVAŞ	78
ORDU.....	78
SAVAŞ ALETLERİ	81
(ZIRHLI) SAVAŞ ARABALARI	82
SANAT	85
ANITSAL HEYKELLER VE KABARTMALAR.....	86
BRONZ HEYKELCİKLER.....	91
ALTIN VE GÜMÜŞ ZİYNET EŞYALARI.....	93
SERAMİK SANAT ESERLERİ	94
MÜHÜR VE MÜHÜRÇÜLÜK SANATI	96
HİTİT SANATININ GÖRSEL ÖZELLİKLERİ	99
İNANÇ SİSTEMİ.....	100
ŞENLİKLER	104
AYINLER (RİTÜELLER)	105
DUA	106
BÜYÜ	108
FAL	109
HİTİTLER'DE DİNİ MİMARİ	112
Tapınaklar.....	112
Kaya Anıtları.....	113
Kült Vazoları	114
ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ.....	115
HUKUK SİSTEMİ	117
YASALARIN YAPISI	117
YASALARIN UYGULANMASI	119
CEZALAR VE TAZMİNAT USULÜ	123
EVLİLİK HUKUKU.....	130
KÖLELİK.....	134
SONUÇ.....	136
EKLER.....	138
KAYNAKÇA	142

ÖNSÖZ

Ülkemizde bilime ve teknolojiye olan ilgiyi arttırarak toplumdaki farkındalık düzeyini yükseltmek, bilimin gündelik yaşamda kullanımını yaygınlaştırmak ve toplumun her katmanında bilimsel yaklaşım, araştırma, yaratıcılık ve analiz yeteneğini geliştirmeyi özendirmek üzere, 2006 yılında Orta Doğu Teknik Üniversitesi'nde Toplum ve Bilim Merkezi kurulmuştur. Bu Merkez çeşitli etkinliklerle toplum ve bilim arasındaki bağları güçlendirmeyi hedeflemektedir.

Toplum ve Bilim Merkezi üniversitemizin 50. kuruluş yılında, çeşitli konularda merak edip, bir türlü öğrenmeye fırsat bulamadığımız genel bilgileri küçük kitaplar halinde yayınlamaya karar vermiştir. Orta Doğu Teknik Üniversitesi Toplum ve Bilim Merkezi tarafından bir dizi olarak hazırlanan bu kitaplar, ilk etapta hepimizin günlük yaşamda sıklıkla duyduğumuz elli değişik konuyu kapsayacaktır.

Toplumumuzda önemli bir boşluğu doldurmak üzere tasarlanmış olan kitapların tümünü severek ve ilgi ile okuyacağınıza inanıyorum. Elinizdeki bu kitap Hititler'in günlük yaşamını, yasalarını, teknolojik gelişmişliklerini ve etik değerleri gibi ilginç yönlerini bizlere aktarıyor.

Saygılarımla,

Prof. Dr. Ural AKBULUT

Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektörü

BAŞLARKEN

Hititler Devri (M.Ö. 1650-1190) ve Hitit Biliminin Kuruluşu

Anadolu'da M.Ö. ikinci binyıllarında yaşamış ve büyük bir uygarlık kurmuş olan Hititler, bu devirlere ait arkeolojik alanların kazıları yapılmadan çok önce çeşitli kaynaklardan az da olsa tanınmakta idiler. Büyük Hitit Devleti'nin yıkılışından (M.Ö. ±1190) sonra Eski Anadolu'nun İç Güney ve Güneydoğunun bazı kısımları ile Kuzey Suriye bölgelerinde yerleşmiş olan ve de Hititler'in bir nevi devamı olarak kabul edilen bu devre Geç Hitit Devletleri/Beylikleri adı verilmektedir. Bu dönem ile ilgili bazı kişilere ait öykülerde İbranice *Het* oğulları ya da feminen (dişil) Hitti(*m*) olarak kutsal kitap Tevrat'ta daha sonra da İncil'de yer almaktadır. Ayrıca Eski Mısır ve Mezopotamya (*Akad-Asur-Babil*) belgelerinde de Hititler'den söz edilmektedir. Bu belgelerde geçen Hititler batı dillerine; İngilizce The Hittites, Almanca Die Hethiter, Fransızca (eski) Heteen daha sonra İngilizce yazılışına uygun olarak, Les Hittites, İtalyanca (H)ittito ya da eteo şeklinde aktarılmıştır. Türkiye'de cumhuriyetin ilk yıllarında bu eski Anadolu toplumunun adı Fransızcanın etkisi ile Eti(ler) olarak ortaya çıksa da sonradan bilimsel olarak daha doğru olan Hitit(ler) adı benimsenmiştir.

Anadolu'ya hangi tarihte ve nereden göç ettikleri ya da göç edip etmedikleri henüz kesin olarak belirlenemeyen Hititler'in bilim dünyası ile ilk defa karşılaşması 1887 yılına rastlamaktadır. Orta Mısır'da bulunan Tel el Amarna'da yapılan kaçak kazılarda ele geçen çivi yazılı kil tabletler eski

eser pazarlarına sürülmüştü. MÖ. 14. yüzyıla ait olan bu belgeler, Mısır firavunlarından III. ve IV. Amenofis ile Tutankamon'un diğer Ön Asya devletlerinin kralları arasındaki o devrin diplomasi dili Akadça (1857 yıllarında çözülmüştü) olarak kaleme alınmış yazışmalarını içermekte idiler. Bu tabletlerin birinde, Hitit kralı *Šuppiluliuma*, Fırvuna 'kardeşim' diye hitap etmektedir. Kendisini onunla eşdeğer bir hükümdar olarak kabul ediyordu. Diğer bazı tabletlerde de Hititler'in Suriye üzerinde siyasal bir baskı unsuru oldukları ve bu bölgeye girdikleri belirtiliyordu. *Tel el Amarna* belgeleri arasında iki mektup daha vardı ki, bunlar o güne kadar bilinmeyen bir dille, fakat yine de çiviyazısı ile yazılmışlardı. Bu belgeleri 1902 yılında inceleyen Norveçli bilim adamı Asurolog (*Asurca-Babilce, dolayısıyla Akadça Dilbilim Uzmanı*) J.A. Knudtzon, bu mektupların dilinin bir Hint-Avrupa dili olduğunu dünyaya duyurdu. Ancak, Knudtzon'un bu görüşü diğer bilim adamları tarafından kuşku ile karşılandı. Bu tarihten dört yıl sonra, daha önce 1834 yılında Fransız gezgin C. Texier tarafından ortaya çıkarılan ve ayakta bulunan eserlerin gravürlerini dünyaya tanıttığı, daha sonra 1893 yılında Fransız E. Chantre ile ondan hemen sonra Alman E. Schâffer tarafından birkaç çivi yazılı kil tablet parçasının bulunduğu, batı dünyasında büyük yankı uyandıran Ankara'nın -kuş uçuşu- yaklaşık 150 km. kadar doğusunda yer alan bugünkü Çorum Boğazköy'de 1906 yılında Alman Asurolog Hugo Winckler tarafından ilk resmi kazılara başlanmış oldu.

Kazılar başlamadan önce burasının Hitit Devleti'ne uzunca süre başkentlik yapan ve çiviyazılı metinlere göre eski

adının *Hattuša* olabileceği, ayrıca zamanımız insanına ne gibi yeni bilgiler getireceği bilinmemekte idi. İlk kazılar 1913 yılına kadar sürdü. Bu arada büyük çoğunluğu kırık tablet parçası halinde olan yaklaşık 10400 adet çivi yazılı kil tablet bulundu. Winckler, bulduğu Akadça tabletlerden Boğazköy'ün Hitit İmparatorluğunun merkezi Hattuša olduğunu çok geçmeden ortaya koydu. Boğazköy'deki tabletlerin çoğunluğunun Tel el Amarna'da ele geçen iki ayrı tabletin dilinde olduğu kısa sürede anlaşıldı. 1913 yılında Berlin'de bulunan Alman Doğu-Bilimleri Kurumu (*Deutsche Orient-Gesellschaft*), aslen Çek bilgini olan Asurolog Bedrich Hrozny'i Winckler'in ölümünden sonra İstanbul Arkeoloji Müzesi'ne tabletleri incelemesi için gönderdi. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden dolayı Hrozny'in kısa süren araştırmaları çok olumlu bir şekilde gelişti. 1915 te verdiği bir konferansta, Knudtzon'un yanılmadığını ve gerçekte belgelerdeki bu dilin Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi olduğu tezini doğruladı.

Hrozny bu çözüm denemesinde Hitit metinlerinde geçen *NINDA-an ezzatteni vatar-ma ekutteni* cümlesini ipucu olarak kullandı. NINDA'nın, Sumerce "*ekmek*" anlamına gelen bir ideogram (kelime işareti) olduğu bilinmekte idi. Hrozny sondaki -an ekini Hititçe Sg. Akuzatif (*ismin tekil -i hali*) eki olarak düşündü. Sonra iki sözcüğün ekmekle ilgili ed-lezza-fiili "*yemek yemek*" olabileceği olasılığını düşünerek, Latince *edo*, İngilizce "*eat*", Almanca "*essen*" fiilleri ile karşılaştırması sonunda "*ekmeği yiyeceksiniz*" şeklinde çevirdi. İkinci cümlede ise ilk dikkati çeken *vatar* sözcüğü ile "*su*" anlamına gelen İngilizce "*water*" ve Almanca "*wasser*" sözcüklerini

karşılaştırdı. Son sözcük *ekutteni* içindeki *eku-* kökü ile yine Latince “su” anlamına gelen *aqua* arasında bir bağlantı kurarak çeviriyi “*su içeceksiniz*” şeklinde tamamladı. Daha sonra elde ettiği bu değerli verileri geliştirerek 1917 yılında ilk Hitit gramer bilgilerini yayımladı.

Başarılı girişimleri ile yaptığı bazı önemli yayınlarından sonra B. Hrozný Hititçe ile çok fazla ilgilenmedi. Daha sonra kurucu nesil olarak nitelendirilen ilk nesil Hititologlar Almanya’da Leipzig ve Berlin’de 1920’ji ve 1930’lu yıllarda Hititoloji sahasını kurdular. Ferdinand Sommer, Hans Ehelolf, Albrecht Götze, Johannes Friedrich ve bunlardan ayrı olarak Emil Forrer güçlü bir ekip oluşturarak değerli araştırmalar yayımladılar.

Hitit dili Hint-Avrupa dil ailesinin bilinen en eski üyesidir. Hititler, Mezopotamya’da kullanılmakta olan Eski Babil tarzında bir hece yazı sistemi ile yazılan çiviyazısını kendi dillerine uygulayarak kullandılar. Hititçe’nin çözülmeye başlamasından sonra araştırmalar Boğazköy’de ilk kazılarda bulunmuş olan binlerce tabletin üzerine yoğunlaştı. Bu çalışmalarda ilk dikkati çeken nokta, tabletlerin konuları bakımından çeşitliliği oldu. Arşiv denince ilk akla gelen, devlet yönetimi ile ilgili belgelerin saklandığı bir yer olmasına karşın, Boğazköy arşivlerinde kral yıllıkları, siyasal antlaşmalar, yine siyasal mektuplaşmalar, yasalar, yönetim ile ilgili yönergelerin yanı sıra mitolojik, dinî metinler (dualar, ayinler, şenlik törenleri), fal ve büyü metinleri bulunmaktadır. Ayrıca yine çivi yazısı ile Hititçe-Sumerce-Akadça ve de Hurrice dillerinde sözlük niteliğinde tabletlerin de ele geçmesi ile hemen hemen bütün yazı türlerini kapsayan

tabletlerin bulunması, bu arşivin daha çok bir kitaplık niteliğini taşıdığını göstermektedir.

Hitit metinlerinde *nâşili* ya da *neşumnili* “*Neşa kentinin (Kayseri Kültepe/Kaniş/Neşa) dili*” anlamında bilimsel olarak nitelendirilen Hititçe; Anadolu’da M.Ö. İkinci binyılında konuşulmuş olan tek Hint-Avrupa kökenli dil değildi. Güneybatı Anadolu’ya yerleştirilebilen Luviya ülkesinin dili Luvice, yine Hint-Avrupa dil ailesinin bir üyesi idi. Anlaşıldığına göre bu dil, bazı lehçe ayrıcalıkları da göstermektedir. Bu dilin yayılma alanı da oldukça genişti ve Çukurova Bölgesine değin bütün Akdeniz kıyı kesimini kapsıyordu. Hitit dünyasında kullanılan ikinci bir yazı sistemi olan hiyeroglif yazısının da Luviler tarafından icat edildiği anlaşılmaktadır. Mısır hiyerogliflerinden oldukça farklı olan Hitit ya da daha doğrusu Luvi hiyeroglifleri, özellikle büyük boyutlu kaya yazıtlarında ve mühürler üzerinde Hitit İmparatorluk döneminde kullanılmıştır. İmparatorluğun yaklaşık M.Ö. 1190 tarihlerinde çöküşünden sonra yukarıda değinilen İç Güney Anadolu, Güneydoğu Anadolu ve Kuzey Suriye’de varlıklarını sürdüren Geç Hitit Devletleri (*yerel krallıklar*) zamanında ise yaygın olarak steller (*dikilitaşlar*) ve mimarlık eserlerinin yanı sıra çok az sayıda, kurşun levhalar üzerinde uygulama alanı bulmuştur. M-Ö.700 yıllarına değin süren bu zaman dilimi içinde yaşayan toplumlar, yukarıda da değinildiği gibi, Tevrat’ta sözü edilen *Het* oğulları ya da *Hitti(m)*’lerdir. Hititçe ile aynı zaman ve coğrafi alanda kullanılan üçüncü diğer bir Hint-Avrupa dili de Anadolu’nun kuzeybatısında (Kastamonu, civarı) bulunan Pala ülkesinin dili idi.

Boğazköy Arşiv-Kitaplığı'nda çok sayıda ele geçen çivi yazılı metinler arasında yer alan diğer bir dil de, Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı, Kuzey Mezopotamya ve Suriye'de yerleşmiş olan Hurrilerin dilidir. Mezopotamya kültür ve sanat etkinliğinin Anadolu toplumuna aktarılmasında aracı rolü oynamışlardır. Ayrıca Hititleri din ve sanat açısından çok etkileyen bu kavimin dilinin Hititçe ile hiçbir bilimsel dil akrabalığı bulunmamaktadır. Bugüne kadar Hurricenin yaşayan bir akrabasına rastlanmamıştır. Ancak kendisinden sonra M.Ö. birinci binyılın (*Demir devrinde*) ilk yarısında Van Gölü merkez olmak üzere yayılmış bir devlet olan Urartuların çiviyazısı ile yazdıkları Urartuca ile zaman ve alan ayrıcalıklarına rağmen akrabalık bağlantıları açıkça görülebilmektedir.

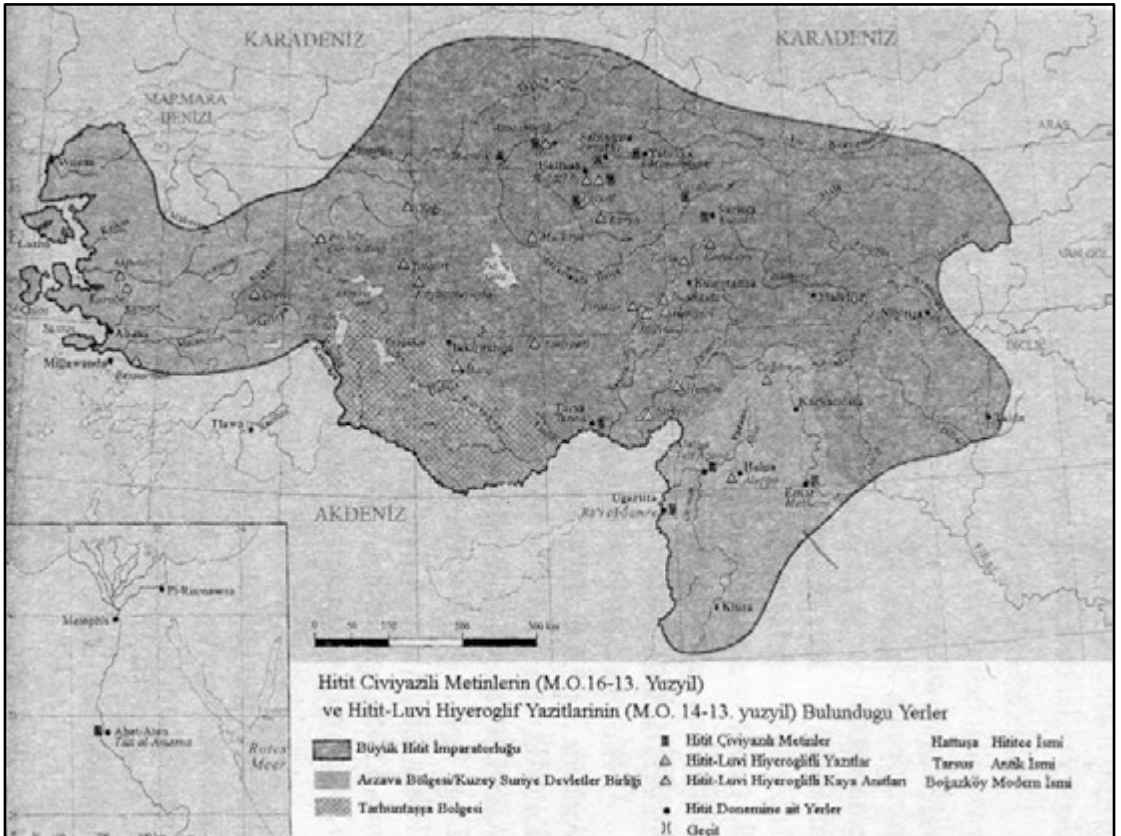
Çiviyazılı metinlere göre Hitit ülkesinin (*bugünkü Anadolu'nun büyük bir kısmı*) adı *Hatti* memleketidir. Bu ad Hint-Avrupalı Hititler'in göçünden öncede kullanılmakta idi. Hititler'den önce Anadolu'da yaşamış olan bu kavimle ilgili Boğazköy Arşiv-Kitaplığı'nda Hititçe metinler içerisinde Hatti dilinde yazılmış bölümler bulunmaktadır. Neşa kentinin dilini konuştuklarını belirten Hititler, Anadolu'ya göç ettikten sonra da ülkenin adını, değiştirmemişlerdir. Metinlerde kendilerini "*Hattili adam, Hatti memleketi halkı, Hatti memleketi evlatları/çocukları*", Hitit kralları ise kendilerini "*Hatti memleketinin Büyük Kralı*" olarak tanıtmaktadırlar. Dolayısıyla, yukarıda da belirtildiği gibi, Tevrat'ta geçen "*Het oğulları ya da Hitt(m)ler*" Hititler'den sonra kurulan Geç Hitit Devletleri ile ilgili olsa da kelimelerinin özü bu ad ile ilgilidir.

Boğazköy Arşiv-Kitaplığı'nın diğer önemli bir dili de yukarıda belirtilen, Sami dil ailesinin bir üyesi ve zamanın diplomasi dili olan Akadça (Asur-Babil dili) ile yazılmış kil tabletlerdir. Ancak bu dildeki belgeler yalnız politik konulu olan mektuplar ve devletlerarası antlaşmalardan oluşmamakta idi. İlk Hitit büyük krallarından biri olan *I. Hattuşili* (M.Ö. ± 1650-1620)'nin siyasal bir vasiyetname niteliği taşıyan metni ile yine kendi icraatını anlatan belge çift-dilli (Akadça-Hititçe) olarak kaleme alınmıştır. Ayrıca bazı kehanet ve fal tabletleri ile dinî içerikli birkaç metin de Akadça'dır.

Hitit tabletleri Boğazköy'ün dışında, Mısır'da Tel el Amarna'da, Hatay'da Tel Açana'da, Kuzey Suriye'de Meskene/ Emar'da, Ras Şamra'da, Tarsus'ta, Boğazköy'e çok yakın olan Alacahöyük'te (Çorum ilinin 45 km. güneyi), Yozgat Kerkenez Dağı Taşlık Höyükte, Çankırı Ankara arasında İnandiktepe'de, Tokat Zile Maşat Höyükte, Çorum Ortaköy'de (Çorum ilinin 53 km. güneydoğusu), Sivas Şarkışla Kuşaklı ile Yıldızeli Kayalıpınar ve Samsun Viranşehir Oymaağaç'ta bulunmuştur.

Arkeolojik kazı ya da çeşitli yollarla ele geçen bu tabletler, dünyada çok çeşitli müzelerde ve az da olsa özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Arkeolojik kazılar sonunda elde edilmiş olan Hitit tabletlerinin en büyük çoğunluğu Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunmaktadır. Bundan başka; İstanbul Eski Şark Eserleri, Çorum, Boğazköy, Sivas, Tokat, Antakya müzelerinde korunmaktadır. Satın alma ya da kaçak yollarla Türkiye dışında ise; Almanya'da Berlin, İngiltere'de British Museum, Fransa'da Louvre, İsviçre'de

Cenevre müzelerinde bulunmaktadır. Ayrıca Mısır'da Kahire, Suriye'de Şam ve Halep müzelerinde, Amerika'da da özel koleksiyonlarda bulunmaktadır. Dünyada tek örnek olan ve yine Boğazköy'de ele geçen (*Hitit kralı IV. Tudhaliya ile Tarhuntaşşa (Konya yakınlarında olduğu sanılıyor) kralı Kurunta arasında yapılan antlaşma metni M.Ö. ±1235*) Tunç/Bronz Tablet de Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde teşhir edilmektedir. Bunun dışında metinlerden henüz ele geçmeyen Hititler'e ait gümüş, altın ve (yazı)tahta(sı) gibi tabletlerin de varlığı bilinmektedir.

Harita (Kaynak: Hititler ve Hitit İmparatorluğu, 2002)

***Hitit kralı IV. Tuthaliya ile Tarhuntaşşa kralı Kurunta arasında
yapılan antlaşmayı içeren bronz tablet***

1920’li ve 1930’lu yıllarda Almanya’da kurulan Hititoloji sahası dünyada büyük ilgi odağı olmuştur. Almanya’da ilk nesilden olan yukarıda adlarını verdiğimiz Ferdinand Sommer, Hans Ehelolf, Albrecht Götze, Johannes Friedrich ve bunlardan ayrı olarak (İsviçreli) Emil Forrer, Hititler ile ilgili en önemli metinlerden yasalar, kral yıllıkları, devletlerarası yapılan antlaşmalar, politik/idari yazışmalar, dinî-mitolojik metinler, şenlik tören/ayinleri gibi belgelerin transkripsiyon ve çevirilerini yorumları ile yayımladılar. Ayrıca Hitit tarihî-coğrafyası üzerine çok ileri adımlar attılar. J. Friedrich, Hititçe-Almanca sözlük “Hethitisches Wör-

terbuch”, Hitit gramerinin bütün ayrıntılarını ortaya koyan “Hethitisches Elementarbuch”un yanı sıra Hitit çivi yazısı işaret listesi yayımlandı.

İkinci nesil Hititologlardan Fransız Emmanuel Laroche Hititoloji sahasına çok kıymetli yayınlarının yanında el kitabı niteliğinde “*Hitit Metinleri Kataloğu, Metinlerde geçen Tanrı Adları ile Şahıs Adları Araştırmaları*” eserlerini bıraktı. Alman Annelies Kammenhuber, yaptığı çeşitli araştırma çalışmaları yanında, metinlerin tarihlendirilmesi ile dil ve sözlük çalışmalarını sürdürmeye çalıştı. Hans Gustav Güterbock, çok çeşitli konular üzerinde kalıcı yayınları yanında Amerika’daki Chicago Eski Doğu Araştırmaları Enstitüsünde (*The Oriental Institute of the University of Chicago*) diğer araştırmaları ile birlikte sözlük çalışmalarını ölümüne (Mart 2000) kadar sürdürdü. İngiliz Oliver R. Gurney, Hitit dini ve tarihi-coğrafyası ile Hititler hakkında derli toplu bilgilerin bir arada toplandığı “*The Hittites*” adlı kitabı gibi çok değerli yayınlar yaptı. Almanya’da Heinrich Otten, Boğazköy Kazısı filoloğu olarak, Boğazköy kazılarında ele geçen tablet ve de tablet parçalarının Christel Rüster ile birlikte mükemmel bir şekilde kopyalarını verdikleri metinleri yanında çok çeşitli konularda yayınlar yapmaktadırlar. Christel Rüster, yine aynı heyette olan ve en verimli çağında kaybettiğimiz (Aralık 1999) değerli bilim adamı Erich Neu ile birlikte hazırladıkları Hititçe işaret listesinin son bölümüne Hayri Ertem ve Cem Karasu’nun katkıları ile Hitit metinlerinde geçen Sumerogram ve de bazı Akadogramların Türkçe karşılıklarını vererek, Türk Hititoloji öğrencilerine destek olmuşlardır.

Hititoloji sahasında çivi yazılı belgelerin incelenmesinin yanı sıra diğer önemli bir bölümü de Hitit-Luvi Hiyerogliflerinin araştırılması oluşturmaktadır. Mısır Hiyerogliflerinden farklı bir yapıya sahip ve Hitit öncesi Anadolu halkının buluşu olarak ilk zamanlar semboller şeklinde ortaya çıkan, daha sonra bir yazı türü olarak gelişen hiyeroglif yazısı çözüm gelişmesini Hitit çiviyazısına göre daha erken başlamasına rağmen hâlâ sürdürmektedir. Bu hiyeroglifler 19. yüzyılın başlarından beri Avrupa'da tanınmasına karşın uzun süren çalışmalar sonuç vermemiştir. İlk verimli adımı geçen yüzyılın başında İngiliz araştırmacı A.H. Sayce atarak, kral, kent ve ülke işaretlerini tanımladı. Bunu B. Hrozný, E. Forrer, H.Th. Bossert, İtalyan P. Meriggi ve Amerikalı I. Gelb'in çalışmaları izledi. H.G. Güterbock'un, 1930'lu yılların ortalarında Boğazköy'de ele geçen hiyeroglifli ve çivi yazılı mühürleri çözmesi çalışmalara büyük katkılar getirmiştir. En büyük adım ise; İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan H. Th. Bossert ve ekibinin Adana Karatepe'de buldukları Geç Hitit dönemine ait çift-dilli (Hitit-Luvi Hiyeroglifleri ve Fenike dili) yazıtlar hiyerogliflerin çözümüne büyük katkılar sağlamıştır. Sedat Alp, 1950'de hiyeroglifli mühür ve yazıtlardaki bazı şahıs adlarının okunuşu üzerinde çalıştı. Son yıllarda Konya yakınlarında bulunan İmparatorluk devrine ait Yalburt yazıtlarını İtalyan M. Poetto'nun yayımlaması, İngiliz J.D. Hawkins'in yine aynı döneme ait Boğazköy'deki Nişantaş ve Güney Burcu (Südburg) yazıtları araştırmaları bu konuda çok yeni ufuklar açmaktadır.

Hititoloji sahasının Türkiye'de temellerinin atılması, Ankara'da 1936 yılında Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin

açılması ile oldu Almanya’da çivi yazılı bilimlerin merkezlerinden biri olan Leipzig Üniversitesi’nde görev yapmakta iken Nazi hükümetince 1935’te görevinden uzaklaştırılan dünyaca ünlü Asurolog Profesör Benno Landsberger’e Ankara’da Sümeroloji ve Hititoloji bölümlerini kurması teklif edildi. Kendisi ise bu sahalarla ilgili uzmanlık kitaplığının kurulması şartı ile bu teklifi kabul etti. Bu şekilde o tarihlerde yeni ölen Landsberger’in hocası Heinrich Zimmern’in kitaplığı Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’ne kazandırılmış oldu. Hititoloji bölümü için de çok yakın zamanda (Mart 2000) Chicago’da yaşarken yitirilen ve o tarihlerde Boğazköy kazılarına filolog olarak katılan yukarıda da belirtilen ünlü Hititolog Profesör Hans Gustav Güterbock çok genç bir yaşta geldi. Onun yetiştirdiği Mustafa Selçuk Ar, Ankara (eski adı Eti/Hitit=Arkeoloji Müzesi) Anadolu Medeniyetleri Müzesi’nde Tablet Seksiyonunda gerçekleştirdiği çok önemli düzenlemelerin yanı sıra çeşitli araştırmalar da yaptı. 1930’lu yıllarda Almanya’ya öğrenim için gönderilen öğrencilerden Sedat Alp de yukarıda adları geçen ilk nesil Hititologların yanında yetişerek 1940’ta doktorasını aldı. 1941 yılında ise Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi’nde göreve başladı. O tarihlerde Ankara’da Sümeroloji (Asuroloji) ve Hititoloji sahaları Avrupa ve Amerika Üniversiteleri standardında bir bilim merkezi konumuna gelmiştir.

Türkiye’de Hititoloji sahasında önemli bir merkez de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi’nde bulunmaktadır. 1933 yılında yukarıda adı geçen çok yönlü araştırmacı Prof. H.Th. Bossert atanmıştır. Daha sonra Türk vatandaşlığına geçen Bossert, Hititler ile ilgili yaptığı çok değerli yayınları

yanında Adana Karatepe’de ortaya çıkardığı çift-dilli (*Hitit-Luvi Hiyeroglifleri ve Fenike dili*) metinler yardımı ile Hitit-Luvi Hiyeroglifleri’nin çözümünde büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Onun yetiştirdiği Muhibbe Darga, sürdürdüğü çeşitli kazı- araştırmaları yanında “*Eski Anadolu’da Kadın*” ve “*Hitit Sanatı*” gibi çok değerli eserler vermiştir. Mustafa Kalaç’ın, Hitit-Luvi Hiyeroglif araştırmaları ile önemli katkıları sürmektedir. Şu anda görev yapmakta olan Ali Dinçol ile Belkıs Dinçol uluslararası yaptıkları yayınlarla ve bilhassa Hitit-Luvi Hiyeroglifli yazıt ya da mühürler üzerinde verimli araştırmalarını sürdürmektedirler.

Prof. Dr. Cem KARASU

Mayıs 2006

HİTİT KRALLARI LİSTESİ

Kral Adı:

ERKEN DÖNEM

Tarihler (M.Ö)

Akrabalık Durumları:

Pithana

18. yy. (başları) Kuşşara
kralı

Anitta

18. yy. (ortaları) Kuşşara
kralı

Pithana'nın oğlu

ESKİ KRALLIK DÖNEMİ

I. Labarna

1680-1650 (bilinen ilk Eski Hitit Devleti kralı)

II. Labarna / I. Hattuşili

1650-1620

I. Labarna'nın yeğeni,
evlatlığı

I. Murşili

1620-1590 (Babil'in zaptı
M.Ö. 1594)

I. Hattuşili'nin torunu,
evlatlığı

I. Hantili

1590-1560

I. Murşili'nin
kayınbiraderi

I. Zidanta

Ammuna

I. Huzziya

}

1560-1525

I. Hantili'nin damadı
I. Zidanta'nın oğlu
Ammuna'nın gelininin
erkek kardeşi (kayını)

Telipinu

1525-1500

I. Huzziya'nın
kayınbiraderi

Alluvamna

Tahurvaili

II. Hantili

II. Zidanta

II. Huzziya

I. Muvatalli

}

1500-1540

Telipinu'nun damadı
(belirsiz)
Alluvamna'nın oğlu?
II. Hantili'nin oğlu?
II. Zidanta'nın oğlu?
(belirsiz)

Kral Adı:
ERKEN DÖNEM

Tarihler (M.Ö)

Akrabalık Durumları:

YENİ KRALLIK! İMPARATORLUK DÖNEMİ

I./II. Tuthaliya I. Arnuvanda	}	1400-1360	II. Huzziya'nın torunu? I./II. Tuthaliya'nın damadı, evlatlığı
II. Hattuşili			I. Arnuvanda'nın oğlu?
III. Tuthaliya		1360-1344	II. Hattuşili'nin oğlu?
I. Şuppiluliuma		1344-1322	III. Tuthaliya'nın oğlu
II. Arnuvanda		1322-1321	I. Şuppiluliuma'nın oğlu
II. Murşili		1321-1295	II. Arnuvanda'nın kardeşi
II. Muvatalli		1295-1272 (Kadeş Savaşı 1274)	II. Murşili'nin oğlu
Urhi-Tesub / III. Murşili		1272-1267	II. Muvatalli'nin oğlu
III. Hattuşili		1267-1237 (Mısır (Kadeş) Antlaşması)	II. Murşili'nin oğlu
IV. Tuthaliya		1237-1228	III. Hattuşili'nin oğlu
Kurunta		1228-1227	IV. Tuthaliya'nın kuzeni
IV. Tuthaliya (2. defa)		1227-1209	Kurunta'nın kuzeni
III. Arnuvanda		1209-1207	IV. Tuthaliya'nın oğlu
II. Şuppiluliyama		1207- ?	III. Arnuvanda'nın kardeşi

Hitit Kral listesi çeşitli yayınlardan yararlanılarak ve orta kronolojiye göre Prof. Dr. Cem Karasu tarafından hazırlanmıştır.

HİTİTLER'DE YAZI

İnsanlar anlamak için geçmişten beri değişik işaretler kullanmışlardır. Bu işaretler içinde en kalıcı olanı ise yazının keşfi olmuştur. Yazı; konuşma dışında, insanların duygu, düşünce ve isteklerini ifade edebilmek için kullandıkları, belirli işaret ve işaret sistemlerinden meydana gelen kalıcı bir anlatım aracı olarak tanımlanabilir. Yazı ilk olarak resim yazısı biçiminde ortaya çıkmış, daha sonra hece yazısı olarak gelişmiş ve son olarak harf yazısı olmuştur. Kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında yazının ilk olarak Sümer'de icat edildiğini öğrenmekteyiz. Güney Mezopotamya'da Uruk'ta (Aşağı Fırat havzasında bulunan bugünkü Varka'da) yapılan kazılarda IV. Tabakada (M.Ö. ±3200-2800 yılları arası) Sümerlere ait olduğu anlaşılan bazı kültür yenilikleri ile beraber üstlerinde resim ve birtakım sayılar yazılı kil tabletler ele geçmiştir.

Bunu izleyen dönemlerde resimler birbirinden çizgilerle ayrılmakta ve çizgi karakterini almaktaydı. Ancak her res-

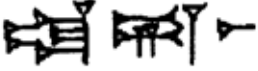
min veya işaretin aynı biçimde yazılma zorunluluğunun Uruk I ve Fara (eski adı: Şuruppak) tabletleri zamanında olduğu anlaşılmıştır.

Resim yazılı bu Sümer tabletleri üzerindeki resimler dikey olarak değil yatık olarak çizilmişlerdi. Daha sonra yapı malzemesi olan kilin üzerine baskı yoluyla yapılmaya başlanmıştı ve böylece resim karakterleri için ucu üçgenleştirilmiş bir kamış olan yazı aleti (*stylus*) kullanılmıştı. İşaretlerin şekli çiviye benzediği için, temel beş işaretten oluşan bu yazı sistemine “çiviyazısı” adı verilmiştir. Çiviyazısını başka kavimler de kullanmışlardı.

Anadolu’nun Hititler’den önce çiviyazısı ile ilk karşılaşması Asur Ticaret Kolonileri (M.Ö. ±1950-1700) zamanında olmuştur. Bu dönemde, Anadolu’ya ticaret yapmak üzere gelen Asurlu tüccarların kullandıkları çiviyazısı Anadolu’da kullanılmaya başlanmıştır. Ancak bu yazı, Anadolu’da zamanla, yaklaşık olarak M.Ö. 1700 civarında çeşitli nedenlerle önemini kaybetmiştir. Bundan yaklaşık 100 yıl kadar sonra ortaya çıkan Hititçe belgelerde kullanılan çiviyazısı ise Eski Babil yazım tarzındadır. Bu yazının Kuzey Suriye yoluyla Anadolu’ya girdiği düşünülmektedir. Bu yazım stiline sahip olan (Hitit) çiviyazısında kullanılan belirli işaretler vardır. Kullanılan temel işaretler şunlardır:

 Dikey çivi *Yatay çivi* *Köşe çengeli* *Yukarı ve aşağı eğikler*

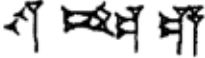
Bugün günlük hayatımızda kullandığımız bazı kelimelerin Hitit döneminde çiviyazısıyla yazılışı ile Hititçe (küçük harfle yazılan/çeviriyazı=transkripsiyon) yazılımları şöyledir:

Baba : at - ta - aş(aş)

Anne an - na - aş(aş)

Su : va(ua) - a - tar

Gök : ne - pi - iş(iş)

Ülke : ut - ne - e

Hititler yazılarında kelime işareti/ideogram olarak adlandırılan Sumerogramlar ve fonetik(ses) hece işaretlerinin yanı sıra bazı kelimelerinde Akadçaları/Akadogramları kullanmışlardır. Bunlardan başka, kendisinden önce ya da sonra gelen kelimenin ne olduğunu belirleyen belirticiler/determinatifler vardır. Örneğin çiviyazısında erkek veya kadın şahıs adının önüne gelen belirtici/determinatif bulunmaktadır. Bununla ilgili olarak Hitit kral ve kraliçe adlarından birkaçı örnek olarak verilebilir:

*Dikey çivi işareti ("m" (maskülen=eril) determinatif) erkek şahıs adını belirtmektedir:

𐎶 𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵

^mHa - at - tu - ši(ši) - li

𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵

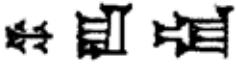
^mŠu(Šu)-up - pi - lu - li - u -ma

*İki köşe çengeli ve bir yataydan oluşan “şal/šal” işareti (“f” (feminen=dişil) determinatif) kadın şahıs adını belirtmektedir:

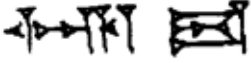
𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵 𐎶𐎵𐎶𐎵

^fİş(Iš) - ta - pa - ri - ya(ia)

Günümüzde kullanılan şahıs adlarından bazılarını Hititçeye uyarlayabiliriz. Bugün Hititçe’yi kullanıyor olsaydık adlar Hitit çiviyazısıyla muhtemelen şu şekilde yazılırdı:

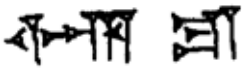
Mu - ra - at

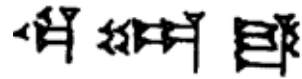
Ar - da

Bu - ra - ak

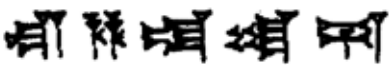
Ar - zu

Di - le - ek

Ayrıca Hitit metinlerinde kent, memleket, meslek, akarsu, pınar, tanrı, dağ, ev (yapı), kap, bitki adları önüne ve kilden, ağaçtan, taştan, kamıştan, çeşitli madenlerden yapılmış nesneler önüne gelen belirticiler/determinatifler vardır. Bu belirticiler/determinatifler önüne geldiği kelimenin ev, tanrı, akarsu, şehir vs. olduğunu belirtmektedir. Örneğin, çivi-yazısında “URU” görüldüğünde bu belirticiden/determinatiften sonra bir kent adının geleceği anlaşılır. Ayrıca kuş ve sebze adlarında sona gelen belirticiler/determinatifler vardır.

Kent adı :

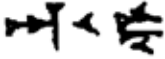
URU (KENT) Ha - at - tu - şa (Hattuşa kenti)

Dağ adı :

HUR.SAG (DAĞ) Ha - az - zi (Hazzi Dağı)

Tanrı adı :

D (TANRI) U - ub (Tanrı Teşsub)

Hitit çivi yazısının kullanımı yaklaşık M.O. 1190 tarihlerinde Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasından sonra sona ermektedir.

Hititler'in kullandığı bir başka yazı sistemi ise hiyeroglif (resim yazı) yazısıdır. Bu yazıdaki dil, çivi yazısından bilinen Luvice'ye benzerliğinden dolayı kaynaklarda Luvi hiyeroglifleri olarak da geçmektedir. Hiyeroglif yazısı eski Anadolu insanının bulduğu ve geliştirdiği bir yazı biçimidir. Hititler kil tabletlerde çivi yazısını; mühürlerde, kaya anıtları ve taş anıtlar üzerinde ise hiyeroglif yazısını kullanmışlardır. Özellikle Hitit İmparatorluğunun M.Ö. 1190'larda yıkılmasından sonra kent devletleri olarak Eski Anadolu'nun İç Güney ve Güneydoğunun bazı kısımları ile Kuzey Suriye'de varlıklarını sürdüren Geç Hititler döneminde tamamen hiyeroglif yazısı kullanılmıştır.

Bazı hiyeroglifler ve anlamları şu şekildedir:

çocuk, oğul	
kız çocuk, kız	
sevmek, sevgili	
çatışma	
iyilik	
bağ, asma, şarap	
ben	
katip, tablet	
efendi	
rahip	
araba sürücüsü	
hayat	

(Kaynak: Hitit Çağında Anadolu, Sedat Alp, 2000)

Bazı Hitit kral ve kraliçe adlarının hiyeroglif yazısı ile yazılışı ise şu şekildedir:

Tuthaliya	
Šuppiluliuma	
Murşili	
Muvatali	
Hattuşili	
Urhi-Teşup (II. Mursili)	
Malnigalal	
Danuhepa	
Puduhepa	
Arnuvanda	

(Kaynak: Hitit Çağında Anadolu, Sedat Alp, 2000)

Hiyeroglif yazısının çözümünde ilk yararlı çözüm çalışmalarım A.H. Sayce yapmıştır. A.H. Sayce ilk olarak tanrı,

kral, kent ve ülke işaretlerinin anlamlarını bulmuştur. Bir-çok bilim adamı bu yönde önemli araştırmalar yapmışlardır. H.Th. Bossert ve ekibi tarafından 1945 yılında Adana'nın Kadirli ilçesinin güneyindeki Karatepe'de bulunan çift dilli (Hyeroglif Luvicesi ve Fenike dili) yazıtlar hyerogliflerin zmne büyük katkı sağlamıştır. Ayrıca Ugarit (Suriye'de Ras şamra) ve Meskene Emar'da bulunan bigraph (ift dilli) mühürler de üzüm aşamasında çok önemli olmuş ve yeni katkılarda bulunmuştur.

EKONOMİ

Hititler'in Anadolu'da kurdukları egemenlik büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayalı bir ekonomik gücün eseri idi. Diğer gelir kaynakları dokumacılık, maden işletmeciliği ve çeşitli ham maddeler olmak üzere geniş bir yelpazeye ayrılırdı. Hitit Devleti'ne bağımlı devletlerden alınan vergiler ve savaş ganimetleri de önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktaydı.

Orta Anadolu platosunun iklimi ve çevresel özellikleri toprağa bağımlı yaşayanlar için sert ve zorlayıcıdır. Hititler döneminde de sert iklim, verimi düşük engebeli araziler, yetersiz yağışlar, afetlerin yanı sıra tarım zararlılarının istilaları tarım ve hayvancılığı sürekli risk altında tutardı. Hititler, içinde yaşadıkları toprak ve iklimi son derece iyi tanırlardı ve risklere karşı mücadelede önemli mekanizmalar geliştirmişlerdi. Toprak yoğun bir şekilde işlenirdi. Ürün çeşitliliğine dayalı karma çiftçilik sayesinde riskler kontrol altına alınmaya çalışılırdı. Topraklarında farklı türlerde ürünler üretirlerdi. Bunların arasında 4 farklı tür buğday, 2-3 tür arpa, bezelye, fasulye, nohut, bakla, mercimek, havuç, soğan, sarımsak, pırasa, salatalık, su teresi, maydanoz, zeytin, kimyon, kişniş, incir, elma, kayısı, armut, üzüm, nar ve erik; hayvanlar arasında ise sığır, koyun, domuz, keçi, at, kaz ve keklik sayılabilir. Ayrıca arıcılık yapılır, süt ile kaymak ve peynir gibi süt ürünleri üretilirdi.

Hititlerde toprağın işlenmesiyle ilgili olarak sürekli bir işgücü sıkıntısı olmalıydı. Bunun en önemli sebeplerinden biri Hititler'in yıllık askeri seferlerini tarımsal işgücüne en

çok ihtiyaç duyulan ilkbahar ve yaz dönemlerinde yapmala-
rıydı. Kral seferden ganimetlerle dönmüş olsa bile, ülkede
baş gösteren işgücü sıkıntısı, fethedilen topraklardan getiri-
len kölelerle kapatılmış olmalıdır!

Yasalarda çiftçiliğe uygun işlenmemiş toprağın arazi de-
ğeri 2-3 şekel (ağırlık ölçüsü: 1 şekel + 12,5 gr.) gümüş ola-
rak belirlenmişti ve bu son derece ucuz bir rakam idi. Ekili
bir arazi ise 20 kat daha pahalı olabilirdi. Bunun yanında
bir koşum öküzü için belirlenen ücret 12 şekel, 1 boğa 10
şekel, yetişkin inek 7 şekel, 1 koyun 1 şekel, iki kuzu 1 şe-
kel, 3 dişi keçi 2 şekel, iki yavru keçi yarım şekeldi.

Çiftçilik teşvik edilse de küçük bir çiftçi ailesi için toprak-
larını işleyecek köle barındırmanın maliyeti getirisinden
daha fazla olabilirdi. Arazi ve işgücünün köleye ihtiyaç du-
yulmadan en uygun seviyede tutulabilmesinde ailenin yedi-
on kişi arasında bir nüfusa sahip olması gerekiyordu. Bu
sağlanamıyorsa sözleşmeli özgür işçiler tutulabilirdi. Bir
özgür erkek işçinin aylık ücreti 1 gümüş şekel olarak belir-
lenmişti. Kadınlar emek gücü farklı işlerde çalıştırılabilirdi
ve aylık ücretleri yarım şekeldi. Yasalarla belirlenen ödeme
şekillerinden biri de ürün olarak ödemeydi. Eğer bir özgür
adam deste yapmak, onları arabalara yüklemek, ambarlara
yerleştirmek ve harman yerini temizlemek için kendisini
ücretle kiralarsa 3 aylık ücreti 1500 litre (bugün için ± 92
teneke?) arpaydı. Bu ödeme işçinin ailesinin bir yıllık ihti-
yacını karşılayacak şekilde belirlenmişti. Eğer bir kadın ha-
sat mevsiminde ücretle tutulursa 3 aylık ücreti 600 litre
(bugün için + 37 teneke?) arpaydı.

Kölelere kendi mülklerine sahip olma ve bunları çoğaltma hakkı verilmişti. Bu olanak özgür insanların kölelerle evlilik yapmak isteyebilecekleri bir sosyal bütünleşme düzeni ile sağlanmıştı. Köle, hizmetini yerine getirirken, kendisi için birkaç arazi işleme, belki birkaç hayvan yetiştirme ve böylece kazançlarının bir kısmını elinde tutabilme şansına sahipti. Bu yolla kendi mülklerini alabilecek kaynak oluşturuyorlardı.

Küçük çiftçi evleri etrafındaki aşağı yukarı beş kilometrelik alan içinde bulunan diğer evlerle kümeleşerek kendi yargı yetkisi olan bir danışma heyeti ve yönetimi oluştururlardı. Bu yönetim toprağın verimli kullanımını ve vergilerin düzenli olarak ödenmesini kontrol ederdi. Çiftçilerin sahip olduğu ya da kiraladığı toprakların dışında, köyün ortak sahip olduğu, ortak işlenen veya kiralanarak köye kazanç sağlanabilen topraklar da vardı.

Ülkenin zenginliğinin önemli bir kısmı hayvancılıktan, özellikle de yün üretiminden sağlanırdı. Yasaların beşte biri çiftlik hayvanlarıyla ilgili düzenlemelerden oluşmaktadır. Seferlerden getirilen ganimetler arasında sığır ve koyun önemli bir yer tutardı. Bunların büyük bir kısmı kral tarafından alınır, diğerleri krala bağlı görevlilere dağıtılırdı.

Büyük hayvan sürülerinin yaylalardaki elverişli otlaklara götürülmesi önemli bir iş ve yaşam biçimiydi. Çobanların Çoğu savaş esiri olarak getirilen kölelerdi. Ancak önemli bir sorumluluk yüklendikleri için bu görev en güvenilir ve dürüst olanlara verilirdi.

VERGİ

Kralın yakın çevresindekilere yaptığı bağışları saymazsak, sıradan bir kişinin toprak edinebilmesi için satın alması veya kiralaması gerekirdi. Bütün çiftlik işletmeleri vergi ödemek zorundaydılar. Bu ödeme ürün veya hizmet şeklinde yapılabilirdi. Kraliyet topraklarını kiralayan çiftçiler dört gün kendi topraklarında çalıştılsa, dört gün kralın mülklerinde veya bayındırlık işlerinde çalışarak borçlarını ödeyebilirlerdi.

Özellikle büyük toprak sahipleri ve geniş toprak sahibi tapınak kurumları vergilerini vermek zorundaydılar. Küçük çiftçiler ve kiracılar ise toprağı tamamen değerlendirdiklerini kanıtlamakla yükümlüydüler. Silah adamları olarak adlandırılan askerler, askeri hizmete çağrılmadıklarında kral tarafından kendilerine ve ailelerine yetecek miktarda tahsis edilen toprağı işlerlerdi. Böylece saray sefer olmadığı zamanlarda bu kişileri doğrudan besleme zahmetinden kurtulurdu. Hitit gücünün korunabilmesi için verimliliğin sağlanması ve kontrolü çok önemli bir görevdi.

Vergi olarak toplanan tahıl, vasal küçük devletlerden toplananlarla beraber merkezde stratejik olarak yerleştirilmiş tahıl depolarında saklanırdı. Başkent Boğazköy’de ortaya çıkarılan yeraltı tahıl depo komplekslerinden sadece birinin ortalama 6000 ton tahıl alacak kapasitede olduğunu ve bunun otuziki bin kişinin yıllık ihtiyacını karşılayabilecek düzeyde olduğunu biliyoruz. Kıtlik dönemlerinde halka yenden dağıtılabilen bu depoların asli işlevi başkentte yaşayan saray görevlilerinin ve askerlerin ihtiyacını karşılamaktı.

MUTFAK KÜLTÜRÜ

Tüm imparatorluk yönetim tarzlarında olduğu gibi, Hititlerde de büyük şehirlerde, saraylarda yaşayan kraliyet ailesi ve çevresinin yemek kültürüyle, köylerde yaşayan halkın yemek kültürü arasında büyük fark vardı. Köylerde yaşayan, tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlayan halkın temel besin kaynağını buğday, arpa gibi tahıllardan üretilen unlu gıdalar oluşturmaktaydı. Ancak kraliyet ailesi ve soylular sınıfı çok daha zengin bir mutfak kültürüne sahiptiler.

Ekmek, Börek ve Ekmek arası (Sandviçler)

Tahıldan üretilen besinler Hitit mutfağında çok önemli yer tutmaktaydı. Hitit tabletlerinde 180 civarında ekmek, börek, çörek ve unlu mamül türlerine rastlanmaktadır. Yazılı kaynaklar ekmek türlerinin hem şekillerine (küçük, kalın (somon), ince ekmek (yufka/pide) ya da çeşitli insan uzuv ile hayvan/bitki biçimli ekmekler gibi) hem de lezzetlerine göre (tatlı, ballı, yağlı, acı, ekşi ekmek gibi) ayrı ayrı adlandırıldıklarını gösterir. Bunların yanı sıra hamurun içine ya da üzerine bezelye, susam, nar, salatalık, bira gibi katkıların konulmasıyla da çeşit çeşit ekmek üretilmekteydi. Ekmeğin arasına soğan, pişmiş et, ciğer gibi besinlerin konulmasıyla hazırlanan türlü börek ve ekmek arası (sandviçler) da yapıyorlardı. Kısacası, Hititler'in hiç de küçümsemeyecek zenginlikte bir ekmek ya da çeşitli hamur ürünü kültürleri bulunmaktaydı.

Hayvancılığın ekonomide oldukça önemli yer tuttuğu göz önüne alındığında, Hititler'in hayvansal gıdaları bolca tükettikleri söylenebilir. Yazılı kaynaklarda koyun, sığır, domuz, keçi ve tavşandan bahsedilir. Bu hayvanların etlerinden, sütlerinden faydalandıkları anlaşılmaktadır.

Bazı törensel yazıtlarda tanrılara sunulacak yemeklerin nasıl hazırlandıklarına dair bilgiler sunulmuştur. Hitit tabletleri, önemli festival ve dini törenlerde kurban edilen hayvanlardan sıklıkla bahseder. Kurban eti, festival sırasında ya da hemen sonrasında pişirilip halka ve katılımcılara dağıtılmış olmalıdır. Tabletlerde kızartılmış ya da ızgara yapılmış çeşit çeşit etten bahsedilir. Yazılı kaynaklardan anladığımız kadarıyla büyük ve küçükbaş hayvanların en makbul yerleri kalp, ciğer, kaburga, kasık, kelle, kulak ve ayak (paça) idi.

Hititler'de Şiş Kebap var mıydı?

En iştah açıcı Hitit yemeklerinden birisi günümüzün şiş kebabını andıran, ekmeklerin aralarına koyun yağı konularak şişlere dizilip sonra ateşte pişirilen bir yemektir. Ekmek parçaları yağı iyice emdikten sonra, ekmeklerin aralarına yine şişte pişirilmiş bir yaban keçisinin ciğer, boyun ve yüreğinden hazırlanmış etlerle birlikte sunuluyordu. Bir başka yemek tarifinde et parçalarının lezzetini artırmak için üzerlerine zeytinyağı ve balla hazırlanan özel bir sos sürüldüğünden bahsedilir. Etlerin şarap veya sirkeyle yapılan bir terbiye sosunda bekletilip, yumuşatıldığı da anlatılmakta-

dır. Güveç ya da fırında yapılan etin nar taneleriyle lezzetlendirildiğine dair bilgiler de vardır.

Hititler, av etlerini de tüketiyorlardı. Alacahöyük'te bulunanlar gibi bazı kabartmalarda ya da desenli vazolarda yaban, domuzu ve geyik av sahneleri resmedilmiştir. Bu hayvanların kemikleri önemli Hitit merkezlerinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunmuştur. Ancak bu kemiklerin oranı inek, koyun, keçi gibi küçük ve büyükbaş hayvanlara göre çok azdır. Bu da bizlere av etlerinin kısıtlı olarak tüketildiğini anlatmaktadır.

Süt ve süt ürünleri de Hititler'in besin maddeleri arasında idi. Keçi, koyun ve inek sütünden tereyağı, lor, peynir gibi çeşitli gıdalar üretilmekteydi. Yağ üretiminde kullanıldığı düşünülen yayık ve benzeri kaplar arkeolojik kazılardan elimize geçmiştir.

Denizlerden uzak bir yaşamı tercih eden Hititler'in balık tüketimi hakkındaki bilginiz sınırlıdır. Hitit tabletlerinde balık ile kuş türlerinin ayinler sırasında tanrılara sunulduğu anlatılır. Ancak bu balıkların deniz mi yoksa tatlı su balığı mı oldukları belirtilmemiştir. Uzak denizlerden getirilen balıkların sadece kral sofralarını süsleyen her zaman ulaşılması kolay olmayan yiyecekler olduğu tahmin edilebilir. Buna karşın, Orta Anadolu'nun nehir ve göllerinde yaşayan tatlı su balıkları büyük ihtimalle daha fazla tüketilmekteydi. Yine de balıkçılığın pek de gelişmediği bu topraklarda yaşayan Hititler'in ulaşım zorluğu nedeniyle deniz ürünleri kültürünün çok gelişmiş olmadığını söyleyebiliriz.

Gelelim meyve ve sebzelere. Bilindiği gibi, Amerika Kitası'nın keşfinden önce Ortadoğu'da, günümüzde bolca tüketilen domates, biber, patates gibi pek çok sebze henüz bilinmiyordu. Hitit mutfağında soğan, pırasa, salatalık, bezelye, fasulye, mercimek ve nohut sevilen sebze ve baklagil türleriydi. Bunların birtakım çorba ya da sulu yemeklerde kullanıldıkları anlatılmaktadır.

Hititler'in anayurdu İç Anadolu Bölgesi geçmişte de günümüzde olduğu gibi meyve ağaçları için verimli topraklara sahipti. Hitit tabletlerinde elma, üzüm, armut, erik, kayısı, incir, hurma ve nar gibi meyvelerden bahsedilir. Bunların içinde hurma ve nar, büyük ihtimalle güneydeki eyaletlerden ithal ediliyordu. Meyveler mevsiminde taze taze, mevsimleri bittikten sonra da kurutulmuş halde tüketiliyordu.

Zeytin ağacı, Hititler'in egemen olduğu topraklarda bugün yetişmemektedir. Ancak Hititler'in, zaman zaman elinde tuttuğu Batı ve Güney Anadolu'da zeytinle karşılaştıkları belki de yetiştirdikleri ve zeytinyağı elde ettikleri anlaşılabılır. Zira bu önemli besini mutfak kültürlerine katmışlardır.

TİCARET

Asur Ticaret Kolonileri Döneminde (M.Ö. ±1950-1700) son derece aktif bir ticaret faaliyeti içinde olan Anadolu toprakları, Hititler döneminde bu ticaret ağının büyük ölçüde ortadan kalkmasına sahne oldu. Lokal olarak çalışan birçok taş ustası, marangoz, metal ustaları, çömlekçiler, terziler, kunduracılar, dokumacılar olsa da, bunlar kendi bölgelerindeki iç pazara yönelik çalışırlardı.

Dönemin büyük ticari uygarlıkları Akdeniz’de odaklanmıştı. Girit, Kıbrıs, Fenike ve Miken (Yunanistan) uygarlıkları önemli limanları ellerinde tutarlardı. Doğu Akdeniz’deki Ugarit (Kuzey Suriye-Ras Şamra) gibi sahil kentleri, Mısır, Suriye, Mezopotamya ve Anadolu’dan gelen malların çıkış yerleriydi. Buradan çıkan ticaret gemilerindeki malların, Yunanistan ve civar limanlarına ulaşan mallarla alış-verişi yapıldı. Bunların arasında Afganistan’dan gelen lapis lazuli, Hatti ve Mısır’dan gelen altın, Nil vadisinden amethyst, yeşim ve turkuvaz ile Girit’ten gelen heykelcikler, mücevherat, parfüm kapları, zeytinyağı ve şarap sayılabilir.

Hititler’in coğrafi olarak iç kara üzerinde yerleşmiş olmaları ve dönemin ticaretinin yoğunlukla yapıldığı denizlere uzak olmaları, onları araçılara bağlı kılıyordu., Ancak Kuzey Mezopotamya’yı doğudan batıya kesen ticaret yollarının kontrolü ve güvenliğinin sağlanması için buraya düzenli olarak seferler düzenlenirdi. Bunun en önemli sebeplerinden biri, Hititler döneminde bronz alet ve silah yapımında kullanılan kalayın önemli bir bölümünün hâlâ Asur (Irak-

Suriye) kervanlarının kullandığı güneydoğu yolları üzerinden temin edilmesiydi!

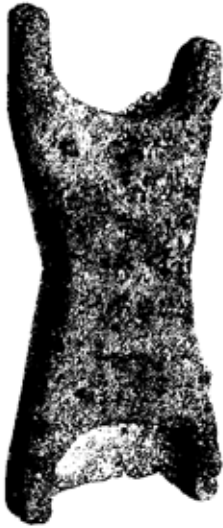
Hititler kontrolünü ellerinde bulundurdukları k     devletler üzerinden ticaret yollarına ulaşabiliyorlardı. Hititler'in; Babil, Asur, Mitanni (Kuzey Suriye), Suriye- Filistin, Mısır ve Kıbrıs ile bilinen uluslararası ticaret bağları özelikle Kilikya (bugünkü Çukurova civarı) ve Levant (bugün doğu Akdeniz civarı) bölgesinde bulunan aracılar ve girişimciler tarafından yürütülürdü. Ege'den gelen mallar da bunlara eklenirdi. Mısır'dan gelen boyalı yönlü dokumalar, keten giysiler Hititler'in zengin sınıflarında büyük ilgi görürdü. Hititler'in ise bakır, bronz ve bir miktar kalay gibi maden ham maddelerin ihracatının yanı sıra, hububat, y n, dokuma ve yağ gibi tüketim malzemelerini gönderdikleri düşünülmektedir.

Yoğunlukla tarım ve hayvancılıkla uğraşan Hititler, uluslararası talep gören ticari bir ürünü, yüksek talepleri karşılayacak oranda  retmiyorlardı. Altın, gümüş, bakır, kurşun gibi madenlerin de önemli bir kısmı ülkenin kendi ihtiya ını karşılayacak şekilde silah yapımı için kullanılıyordu. Bu kullanımdan arta kalan malzemenin ihracı yapılmış olsa da ihracattan sağlanan gelir büyük olasılıkla ithalat için ödenenden daha azdı.

Günümüzden ortalama 3500 yıl kadar önce, M. . 1500'lerde Hititler'in güçlü oldukları dönemlerde, uzun mesafeli ticaret ağı Hititler'in kontrolü ve vergilendirmesi altındaydı. Özellikle, Hititler'in dönemin en önemli ticaret merkezi Ugarit (Kuzey Suriye-Ras şamra) kentini ele ge-

çirmesiyle beraber, ticaret üzerindeki etkileri de oldukça artmıştı. Hititler'in Akdeniz ticaretine açılan en önemli kapısı ise Ura Limanı'ydı (Mersin-Kızkalesi civarı). Ugarit ve Ura limanlarının yanı sıra, bu ticaret ağı içinde, Halep, Alaşiya (Kıbrıs), Alalah (Hatay- Tel Açana) ve Troya (bugün Çanakkale'ye 30 km. uzaklıktaki Truva) gibi önemli merkezler bulunuyordu.

Bu dönemin dış ticaret ağını gösteren en önemli buluntulardan biri M.Ö. 1300'lere tarihlenen Uluburun Batığı'dır. Kaş bölgesinde bulunan ve 11 yıl boyunca kazılan batık, 10 ton bakır, 1 tonluk kalay külçeler, Suriye-Filistin yapımı seramikler içinde ağaç reçineleri, fayans ve fildişi malzemeler, fil ve suaygırı dişleri, deve kuşu yumurtaları, çanak çömlek, altın ve gümüş, takılar, tunç silahlar ve aletler ile Tunç Çağı'na ait oldukça geniş bir ham madde buluntusuna sahiptir. Bu buluntulara dayanarak geminin Geç Tunç Çağı'nda Doğu Akdeniz'den elde edilen ham maddeleri batıya taşıdığı düşünülmektedir.

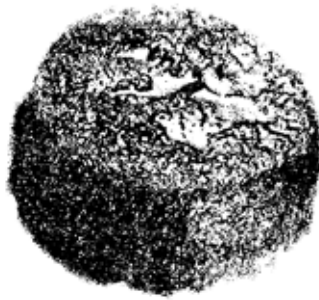
Bakır Külçe

Geminin yükünün büyük bir kısmını 354 adet 15 kiloluk yassı “öküz gönü” şeklinde külçeler ve 130 adet “pide” şeklinde külçelerden oluşan 10 tonluk Kıbrıs bakırı oluşturunuyordu. Gemide ele geçen ve yine “öküz gönü” şeklinde bulunan toplam 1 ton ağırlığındaki kalay

külçeler ise bu metalin bilinen en eski işlenmiş örneklerini sergilemektedir. Muhtemelen İran, Afganistan ya da Orta Asya kalay yataklarından çıkarılan kalayın, Toroslar'da da bazı kaynaklarının olduğu araştırmacılar tarafından kanıtlanmıştır.

Bu kalayın kaynağı olarak iki yer düşünülmektedir. Birincisi Orta Asya, ikincisi ise Güneydoğu Anadolu'da yer alan Toros Dağları'dır. Batıkta bulunan kurşun balık ağı ağırlıklarının ise yapılan analizler sonucu Ortadoğu ve Ege kaynaklı oldukları anlaşılmıştır.

Gemide bulunan Suriye-Filistin kökenli Kenan *amfora* biçimli kaplar ise cam boncuk, zeytin ve çoğunlukla Akdeniz'de yetişen menengiç ağacı reçinesi ile doludur. Bu reçineye yapışan salyangozlar Ölü Deniz çevresinde görülen türlerden olduğu için reçinenin bu yöreden geldiği düşünülmektedir.

Uluburundan çıkan bir cam külçe

Amforaların içinde bulunan çeşitli renklerdeki cam boncukların Ugarit (Kuzey Suriye-Ras Şamra), Aşkelon (İsrail), Lahiş, Yura, Tire (İzmir'in güneydoğusu) ve Tel el-Amarna (Orta Mısır) tabletlerinde adı geçen Akadça ismi "*mekku*" ve "*ehlipakku*" olan ve Suriye-Filistin bölgesinde oldukça sık ticareti yapılan nesneler oldukları düşünülmektedir.

Gemide dokuz adet büyük küp bulunmuştur. Bunlardan üç tanesinin içinde Kıbrıs yapımı seramikler ve bir tanesinde nar bulunmaktaydı. Diğerlerinde ise zeytinyağı olduğu düşünülmektedir.

Merkezi siyasi otoritenin bulunduğu düzenlerde ticaret genellikle sarayların kontrolü altındaydı ve saray adına çalışan tüccarlar tarafından gerçekleştiriliyordu. Her ülkenin değişik bir ağırlık sistemi vardı. Örneğin Hititler'in 300 şekel altını kendi sistemlerinde 3750 gram (1 şekel = 12,5 gram), Babil sisteminde ise ortalama 2490 (1 şekel = 8,3 gram) gramdı. Herhangi bir karmaşaya meydan vermemek için, karşılıklı antlaşmalarda hangi ülkenin ağırlık birimlerinin ölçü olarak alınacağı mutlaka belirtilirdi.

Uluburun Batığında çok sayıda tezgâh ağırlığı bulunmuştur. Bu grup çağdaşları içinde bulunan en büyük ve en kapsamlı gruptur. Uluburun'da birkaç set halinde bulunan ağırlıkların bir kısmı basit geometrik biçimlidirler ve hematit veya diğer taş cinslerinden yapılmışlardır. Geri kalan kısmı ise hayvan biçimli ve tunçtan yapılmışlardır. Ağırlıklar Suriye-Filistin, Kıbrıs ve Mısır'da yaygın olarak kullanılan 9,3 gramlık ölçü birimine uymaktadır. Ele geçen ağırlıkların içinde Ege sistemi-ne ait olan tek bir ağırlığın olması Ulubu-

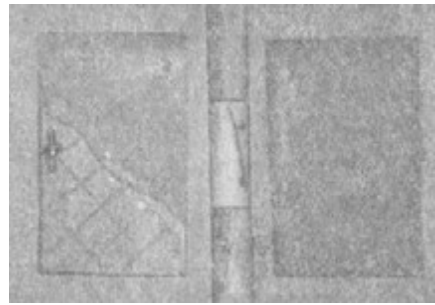
run'un Ortadoğulu tüccarların kontrolünde olduğunu düşündürmektedir.

Gemide bulunan ağırlıklar üç ya da dört set halinde ve buna dayanarak gemide üç ya da dört tüccar bulunduğu düşünülmektedir. Oldukça özenli ve hayvan biçiminde yapılan tunç ağırlık setinin ba  tüccara geri kalan geometrik biçimli ta  ağırlıkların ise diğer tüccarlara ait olduğu düşünülmektedir.

Gemide ele geçen en önemli buluntulardan biri ise fildi i mente eli, açılıp kapanabilen ve türünün en eski  rneği olarak kabul edilen yazı tahtasıdır. Uluburun yazı tahtasının en önemli özelliği Hitit dönemine ait olması ve bu dönemde Akdeniz'deki ticari faaliyetlerin geli kinliği hakkında bilgi vermesidir. Hitit tabletlerinde tahtadan bir yazı gerecinin varlığı uzun zaman önce belirlenmiş ancak buna ait herhangi bir örnek bulunamamıştır. Boğazköy'de tamamen eksik olan özel ve ekonomik kayıtların dayanıksız bir malzeme olan tahta üzerine yazılmış olması olasılığı yüksektir.

***Uluburun batığında bulunan
ahşap yazı tahtası***

***Uluburun batığında bulunan
ahşap yazı tahtasının kopyası
(ODTÜ Bilim ve Teknoloji Müzesi)***

Uluburun'dan önce bu tip tabletlerin varlığı Nimrud (Irak) kazılarıyla kanıtlanmıştır; ancak bu tabletler M.Ö. 700'lere aittir. Uluburun'daki örnek ise M.Ö. 1300'lere aittir. Uluburun yazı tahtasının boyutları 8.70x6.30 cm. olup, yapımında kullanılan malzemenin şimşir ağacı olduğu belirlenmiştir. Bu ağaç muhtemelen zamanın Mezopotamya ve Mısır kralları tarafından aranılan şimşir ağaçlarını barındıran Amanos Dağları'ndan gelmektedir.

Balmumunun niteliği ile ilgili bilgiler Nimrud (Irak) kazılarından gelmektedir. Nimrud yazı tahtalarında arsenik sülfat kalıntılarına rastlanması, balmumunu yazıyı tutabilen kıvama getirip aynı zamanda zengin ve süsleyici bir görüntü vermek amacıyla bu maddenin kullanıldığı kanısını güçlendirmektedir. Uluburun batığında bu tip arsenik sülfat kalıntılarına bol miktarda rastlanmıştır.

Balmumu üzerine yazmak için kullanılan aletlerin bir ucu yazı yazmaya yarayan stylus (*sivri uçlu yazma aleti*) şeklinde kesilirdi, diğer ucu ise hataları düzeltmeye yarayan küçük bir düzleştirici spatül veya tornavida ağzı görünümündeydi. Bu tip nesneler dikkatli aramalara rağmen Uluburun'da bulunamamıştır; ancak Boğazköy kazılarında çıkan metalden yapılmış örnekler vardır. Bu aletlerin kemik veya ahşap malzemeden olma ihtimalleri de vardır. Bu tip aletlerin çiviyazısı yerine hiyeroglif karakterleri yazmak için kullanıldığı düşünülmektedir. Yakındoğu'da kullanılan yazı teknikleri genel olarak kil tabletler üzerinde yoğunlaşmıştır.

Menteşe mekanizmasının en yakın örnekleri Kahramanmaraş, Gaziantep Zincirli’de ve olasılıkla Senherip kabartmalarında görülmektedir. Ancak deri kordonlar veya demir halkalar kullanılarak yapılmış örneklerin de olabileceği düşünülmektedir. Yazı-tahtasının kapanma mekanizması ise kanca veya deriden bir kordon yardımıyla iki tahta yaprağın birbirine tutturulmasıyla olmaktaydı.

GÜNLÜK YAŞAM TEKNOLOJİLERİ

TIP VE ECZACILIK

Hititlerden bize ulaşan yazılı tabletlerin büyük bir çoğunluğu kraliyet arşivine ait olup, genellikle resmi ve idari yazışmalar, hukuki metinler, ticari düzenlemeler ve inançlarla ilgili aktivitelere dair bilgiler içermektedir. Babil uygarlığından günümüze ulaşan astronomi, tıp, matematik geometri gibi bilimlerle ilgili doğrudan bilgiler içeren tabletlerin varlığını göz önüne aldığımızda, bu uygarlıkla çağdaş ve yakın komşu olan Hititler'in arşivlerinde aynı tipten bilgiler içeren tabletlerin eksikliği ilgi çekicidir. Hititler'de günlük yaşam, teknoloji ve tıp gibi konularda bilgi sahibi olmak isteyen araştırmacılar, ancak yukarıda sözü edilen kraliyet arşivinin metinleri arasında gizlenmiş satır aralarını okuyarak ve arkeolojik olarak gün ışığına çıkarılmış eserleri inceleyerek yoruma dayalı bazı sonuçlara ulaşabilmektedir.

Hastalıkların iyileştirilme metotları ve tedavi yöntemleriyle ilgili olarak uzun yıllardır çalışan araştırmacıların yazdıklarının ışığında Hititler'in tıp konusundaki birikimlerine ait bazı değerlendirmeler yapılabilir.

Tanrıların Gazabı

Hititçe'de hastalanmak fiilinin karşılığı olan “*ištark*” sözcüğünün anlamında tanrıların sebebiyet verdiği bir olay

olduğuna dair bir ifade gizlidir. Hastalıkların, tanrıların ihmal edilmesinden, yapılan haksızlıklardan veya yükümlülüklerin yerine getirilmemesinden dolayı verilen ilahi cezalar olduğu düşünölürdü. Buna karşılık tanrıların gazabından korunmak için hiyerarşik bir düzene bağlanmış ayinler yapar, kurbanlar sunarlardı. Bin tanrılı halk olarak kabul edilen Hititler’de tanrılar ve insanlar arasındaki bağıllık bir yaşam ve algılama biçimiydi. Arşivlerden elimize geçen fal metinleri, hastalık nedenlerinin ve bu hastalığı yapan tanrıların araştırılıp bulunması ile ilgili sorularla doludur.

İthal Doktor Merakı

Hâlihazırda, Hitit metinlerinde hekim kelimesinin karşılığı olarak Sümerce “LÚ/MUNUS(erkek/kadın) A.ZU” kelimesi geçmektedir. Tedavi yapan kişiler, hem büyü hem de bitki karışımlarını yapabilen insan olmalıydılar. Bunların yanı sıra reçeteleri oluşturmak veya hazırlamak için okuryazar olmaları da düşünülebilir. Kral veya ailesinden önemli kişilerin hastalıklarında, uzman doktorlar genellikle Mısır ya da Babil’den getirtilirdi. Bununla ilgili örneklerden biri, Hitit kralı III. Hattuşili’nin kız kardeşi Matanazi’nin hamile kalabilmesi için Mısır firavunu II. Ramses’ten ilaç hazırlayabilecek bir hekim göndermesini istemesidir. Ramses bu isteğe karşılık Hattuşili’ye aşağıdaki mektubu yazmıştır:

“Kardeşime şöyle (söyle): (Kardeşimin) bana kız kardeşi Matanazi hakkında aşağıdaki gibi yazdığı konuya gelince:

‘Kardeşim bana onun doğurabilmesi için ilaç hazırlayacak bir adam göndersin.’ Kardeşim bana böyle yazdı.

Kardeşime şunu (söylemek isterim): Bak, kardeşimin kız kardeşi Matanazi, kardeşin kral onu tanıyor. O ellilik ya da altmışlık bir kadındır. Bak, elli ya da altmış yaşında bir kadını doğurtmak için ilaç yapmak olanaksızdır.

Gerçekten Güneş Tanrısı ile Fırtına Tanrısı (onun hatırı için) sihirli bir tedavi ile etkili olabilirler. Kardeşimin kız kardeşi için (eskiden de böyle bir tedavi) etkili oldu.

Ben, kardeşin kral, yetenekli bir büyü rahibi ile yetenekli bir [hekim] göndereceğim. Onun doğurması için bir ilaç yapacaklar.”

Büyü ile ilgili bilginin önemli bir kısmının kökeni ise Hurri (Güney ve Güneydoğu Anadolu’nun bir kısmı, Kuzey Mezopotamya ile Suriye’de yerleşmişlerdir), Luvi (Güney ve Güneybatı Anadolu) ve Arzava (iç Güneybatı Anadolu) gibi komşu etnik gruplardan geliyordu. Elbette yerel hekimler de vardı ve büyük bir olasılıkla kâtipler gibi sarayda çıraklık sistemine benzer bir eğitimden geçerek yetişiyorlardı. “Hekim(ler) başı, şef hekim, küçük/yardımcı hekim” gibi unvanların olduğu hiyerarşik bir düzene bağlı idiler. Kadın doktorlar ayinsel (ritüel) iyileştirme gibi yöntemleri uygulamakta idiler.

Kocakarı İlaçları (3000 Yıllık)

Hititler'in tedavi yöntemleri bitkilerle tedaviye dayanıyordu. Ancak dini yapının etkisinden, bitkisel karışım ile iyileştirilme uygulamaları yanında büyü ayinleri de mutlaka yapılmakta idi. Hekimler, çoğu zaman falcı, kâhin ve büyücülerle beraber çalışıyorlardı. Kralın hastalandığı durumlarda tedaviyi yapacak hekim bile fal vasıtasıyla belirleniyordu. Hastalıkların tedavisinde uygulanan yöntemlerden birine göre uzuvlar köpeklerle yalatılırdı. Bazen de yaralara karşı köpek dışkısı çeşitli bitki çiçekleriyle karıştırılarak macun yapılır ve hastaya sürülürdü. Bir başka yöntem de analogi (benzeşme) büyüleri idi. Bu büyülerden birine göre hasta olan uzuv koyun, keçi veya eşeğin karşılık gelen uzvuna yerleştirilerek ona aktarılırdı.

Araştırmacıların bulgularına göre, Boğazköy arşivinde bulunan tıbbi metinlerin çoğu Akadçadır. Hititçe olanlar ise Akadça'dan tercüme edilmiştir. Bunlar iki kategoride incelenmektedir; tanı (teşhis) falları ve reçete metinleri. Tanı falları genellikle *"eğer bir kimsede şu belirtiler varsa, o kimse ölecektir/iyileşecektir"* tarzındadırlar. Reçete metinlerinde ise tabletin başında hastalığın adı, belirtileri, rahatsız olan uzuvlar sayılır, sonra da reçetesi verilirdi. Bu reçetelerde adlarını bilmediğimiz pek çok bitki adı sayılırdı ve bunların miktarları verilmezdi. Hekim ya da bu işle uğraşanlar karışımların oranlarını ezbere biliyor ve meslek sırrı olarak saklıyor olmalıydılar.

Salgın Hastalıklar

Hastalıkların en kötüsü salgın bir hastalık olan ve kitle ölümlerine sebep olan “*henkan*” denilen veba, kolera veya tifo gibi bir hastalıktır. Metinlerden öğrenebildiğimiz birçok farklı hastalık ve tedavi reçetesi vardır. Örneğin iştahsızlık için tere tohumu, şeytانتersi, beyaz ot ve adını bugün bilemediğimiz bir ot hastaya 7 gün süreyle verilir, eğer iyileşmezse şarap, sarımsak, pırasa kökü ve beyaz ot verilirdi. Kanama için kan durdurucu ve tortulaştırıcı çeşitli bitkiler kanayan yerin üzerine konulurdu. Göz rahatsızlığı ve kızarma, su ve bandaj ile tedavi edilirdi. Uçuk benizlilik ve kansızlığın tedavisinde hem büyü hem de tıbbi tedavi yapılmakta idi. Çeşitli otlar karıştırılıp çocuğun ağzı bununla yıkanıyor sonra da gargara yapıp çocuğa yutturuluyordu. Daha sonra aynı karışım çocuğun başına ve tüm vücuduna dökölüp banyo yaptırılıyordu. Bu işlemden sonra çocuğun başının üzerinde bugün adını bilmediğimiz bir kuş çevriliyor, en sonunda da koyun yağı ve adını bilmediğimiz birtakım şeylerle merhemleniyordu.

Yine bir kişinin kirlilik ve hastalıktan kurtulmak için yapması gerekenler Ammihatna Ritüeli’nde şu şekilde açıklanıyordu. Öncelikle iki ince ekmek parçalanıp nehre atılıyor, bir miktar şarap nehre damlatılıyor, iki su kabı nehirden dolduruluyor, nehirden 7 çakıl taşı çıkarılıyor ve bir parça ılgın ağacı bu suyun içine atılıyordu.

Hitit metinlerinde oldukça sık rastlanılan “büyülenmiş insan” sözcüğü ile ruh hastalıklarının kastedildiği düşünülmektedir. Ayrıca kötü rüya gören insanların da ruh has-

tası olduklarının düşünöldüğü de söylenmektedir. Bu hasta-lığa sadece büyüsel tedavi yöntemleri uygulanmaktaydı.

Sonuç olarak; Hititler'in kocakarı ve büyüsel tedavi yön-tem-lerini kullandıkları söylenebilir; ancak en azından has-talıklardan korunmanın önemli bir çare olduğunun da bi-lincinde idiler. Hititler'in tedavi yöntemlerini modern tıp bilgimiz açısından değil, kendi dönemlerinin yaşam ve ha-yatı algılayış biçimleri içinde değerlendirmek gerektiğini unutmamalıyız. Ayrıca, Hititler'de tıp veya diğer teknoloji-ler ile ilişkili daha sağlıklı bilgiler üretebilmek için bu tarz tabletlerin günışığına çıkmasını beklemek durumunda ol-duğumuz söylenebilir.

KİMYASAL TEKNOLOJİLER

Bugün birçok alanda kullanılan kimyasal yöntemler çok eski zamanlarda yaşamış toplumlarda da bilinmekteydi. Toplamların o dönemlerde bu yöntemleri anlamış olmaları oldukça ilgi çekicidir. Ortaya çıkarılan kaynaklar sayesinde bu konu hakkında önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Bu alanda kullanılmış olan distilasyon (damıtma), ekst-raksiyon (özünü/suyunu çıkarma), süblimasyon (süblim-leştirme), filtrasyon (süzme) gibi kimyasal teknolojiler, za-manın birçok endüstrisinin üretilmesinde kullanılmıştır. Ateşin de kontrollü kullanımıyla seramik, metal, boya, yağ, parfüm, mücevherat, dericilik ve birçok gıda teknolojisi Hi-titler zamanında biliniyordu. Bu malzemeler Hitit metinle-rinde geçtiği gibi kazılarda görsel malzeme olarak ortaya

ıkarılanlar da vardır. Mezopotamya'da gelişen kimyasal teknoloji ile üretilenlerin Anadolu'da da mevcut olduğunu Hitit metinlerinden anlıyoruz. Örnek olarak; metal, deri, şap?, cam?, yağ, parfüm, tuz verilebilir. Aşağıda şarap, bira, yağ üretimi; boyama, parfüm, cam, tabaklama ve tuz kullanımı ile ilgili birtakım bilgiler vereceğiz.

Şarap Üretimi

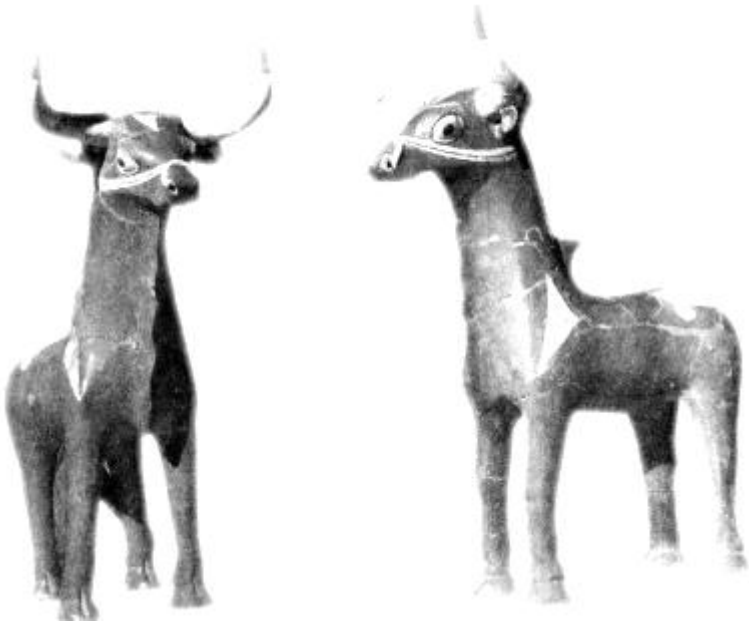
Üzüm çeşitleri açısından son derece zengin bir coğrafya olan Anadolu'da şarap, Hitit Devleti'nin kurulmasından çok evvel bilinmekteydi. Yabani üzüm Türkiye'nin kıyı ve bazı iç bölgelerinde doğal olarak yetişmektedir. Şarap yapımında da kullanılan üzümün Anadolu'daki varlığı yapılan kazılarla M.Ö. 8000'lere uzanmaktadır. Özellikle M.Ö. 5000'lerden itibaren Güneydoğu Anadolu'da Kurban Höyük'te (Urfa) önemli bir şarap kültürü olduğunu biliyoruz. Şarap yapımında sakız ağacının kullanıldığına dair bilgilerimiz de var. Çatalhöyük. (Konya-Çumra'nın 10 km. doğusu) kazılarından, birtakım meyvelerin bal ile karıştırılarak fermente edilmiş (mayalanmış) olmasının mümkün olabileceği tartışılmaktadır. Fermantasyonun (mayalanma) olabilmesi için şarabı yapılacak meyvenin içinde en az % 10 oranında şeker bulunması gerekir. Bu oranlardaki bir üzüm meyvesinden % 5'lik alkol içeren bir şarap yapılabilir. Üzüm ve diğer bazı meyveler kabuklarında şekeri alkole çevirebilecek mayaya doğal olarak sahiptirler. Mayalama tekniğinin doğası üzüm, incir, hurma ve balda anlaşılmaktadır. Bu teknik ekmek ve biranın yapımında da kullanılır.

mıştır. Araştırmacılar mayalanma teknolojisinin ekmek veya bira yapımı sırasında değil şarap yapımında öğrenildiğini iddia etmektedirler.

Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde Kayseri'de bulunan Kül- , tepe antik şehrinden ele geçen yazılı kaynaklardan anlaşıldığına göre bağbozumu şenlikleri yapılmakta ve bu şenliklere "üzümün sapından koparılması" anlamına gelen (Akadça'nın bir lehçesi olan) Eski Asurca "*kitip karânim (QITIP QARÂNIM)* " denmekteydi. Kültepe'deki kazılarda ortaya çıkartılan üzüm şekilli içki kapları ve kadeh ya da karaf olarak kullanıldığı düşünülen bardak ve testilerin çeşitliliği de gelişmiş bir şarap kültürünün varlığını gösterir. Şarap ve diğer mayalı içeceklerin ayinlerde de kullanılan kutsal bir yeri vardı. Kuş, boğa başı gibi sembolik anlamı olabilecek figürlerle bezenmiş kaplar törenlerde kullanılmakta idi.

Antik çağlarda yaşamış çoğu Yakındoğu toplumu gibi, Hititler'in de mayalama yoluyla meyve ve tahıllardan alkolü içecekler ürettiklerini biliyoruz. Asur Koloni Devri'nde olduğu gibi, Hititler'in de "EZEN ^{GIŞ}GEŞTİN *tuhşuvaş*" diye adlandırılan bir bağbozumu şenliği vardı. Ayrıca, Hitit yasalarında bağ, bağcılık ve şarap üretimiyle ilgili hükümlerde bağlara kasten zarar verenlere oldukça ağır cezalar getirilmiştir.

Örneğin, Hitit yasalarından 1 hektarlık üzüm bağının ortalama 120 gümüş şekel (± 1500 gr.) olduğunu biliyoruz. Diğer tarım alanları ile karşılaştırdığımızda bağ alanı 40 kat daha pahalıydı. 1 hektarlık bağ alanından ortalama 1800

Boğazköy'de bulunan boğa biçimli içki kapları

litre şarap elde edilebiliyordu. Bu şarabın 30 litresi ortalama yarım şekel ediyordu. 450 litre şarap 1350 litre arpaya karşılık geliyordu.

Hititçe'de şarap "viyana" , Sümercede ise "GEŞTİN"dir. Hititçe'de şarabın ve biranın farklı türlerini anlatan kelimelerin çokluğu, Hititler'in köklü bir içki kültürüne sahip olduklarına işaret eder. Hitit metinleri şarap, bal, zeytinyağı ve bazen çam sakızının karışımlarını anlatır. Ayrıca, yaş üzümün yanı sıra kuru üzümünden yapılan şarap da rağbet görüyordu. Aynen günümüzde olduğu gibi Hititler de farklı lezzetlerdeki şarapları farklı biçimde adlandırıyorlardı. Hatta taze ve yıllanmış şarap için bile ayrı terimler kullanıyorlardı. Taze şaraba "GEŞTİN GİBİL" derken, yıllanmış şa-

rabı “GEŞTİN LİBİR.RA” olarak adlandırıyorlardı. Farklı lezzetlerdeki şarapları da farklı adlarla belirtiyorlardı. “GEŞTİN EM-SU” ekşi şarap anlamına gelirken, “GEŞTİN KU” tatlı şarap, “GEŞTİN.LAL” de ballı şarap anlamına gelmekteydi. Büyük ihtimalle kutsal törenlerde kullanılan, kralın ve asillerin içtiği en kaliteli, en saf şaraplarına “GEŞTİN DUG.GA” ya da “GEŞTİN parkui” diyorlardı. Kuru üzümünden yapılan özel bir Hitit şarabı da bulunmaktaydı. Hatta şarapla birayı karıştırarak “GEŞTİN. KAŞ” diye adlandırdıkları bir kokteyl bile geliştirmişlerdi.

Metinlerden bilinen şarap ve türleri ile ilgili kelimeler şöyledir:

viyana- “şarap”

GEŞTİN “şarap”

GEŞTİN karşı- “sek(?), kuru(?), keskin(?) şarap”

GEŞTİN parkui- “temiz, saf şarap”

GEŞTİN DUG.GA “iyi(kaliteli) şarap”

GEŞTİN EM.SU “ekşi şarap”

GEŞTİN GİBİL “yeni, taze şarap”

GEŞTİN.KAŞ “şarap (ile) bira (kokteyli)/şarap (ve) bira”

GEŞTİN KU “tatlı şarap”

GEŞTİN.LAL “ballı şarap, tatlı şarap”

GEŞTİN LİBİR.RA “eski, yıllanmış şarap”

GEŞTİN.NAG “(iyi) içimli şarap”

GEŞTİN SA “kırmızı şarap”

Bu kıymetli içkinin tüketiminde kullanıldığı düşünülen güzel kırmızı kilden yapılmış gaga ağızlı şarap testilerine, boğa şekilli testilere, riton adı verilen hayvan başı şekilli

kadehlere, yumruk şekilli sunu kaplarına Hitit kazılarında sıkça rastlanır.

Büyük ebatlı bir kült vazosu olan İnandık (Çankırı- Ankara arasında) Vazosunda Hititler'in şarap tüketimine dair birtakım ipuçları bulunmaktadır. Vazoda resmedilen frizlerden birisinde, aynen vazonun kendisine benzeyen bir kabı, uzunca bir sopayla karıştıran bir adam gösterilmiştir. Bu sahne büyük ihtimalle İnandık Vazosu gibi bir kabın içinde, şarabın bal ya da şerbet gibi bir sıvıyla karıştırılarak tatlandırılmasını göstermektedir. Şarap, vazoda gösterilen dini törenin bir parçası olarak davetlilere ikram ediliyor olmalıydı.

Bira Üretimi

Günümüz yöntemlerine göre, malt (çimlendirilmiş arpa) ununun sudaki bulamacından elde edilen şıranın şerbetçiotu ile koku verildikten sonra mayalanmaya tabi tutulmasıyla elde edilen bira, % 3-6 alkol içerir. Sekiz ya da onbin yıllık bir geçmişi olduğu düşünülen biranın yazılı metinlerden bilinen üreticileri arasında Sümerler, Babiller, Eski Mısırlılar ve Hititler sayılabilir. Bu kültürlerde, genel olarak, "malt ekmeği" bira ham maddesi olarak kullanılmış ve suyla ezilip bulamaç haline getirildikten sonra mayalanmaya bırakılmıştır. Mayalanma sonucunda alkolle beraber süt asidi de ortaya çıkmıştır. Bu sebeple ilk üretilen biranın bozayı andırdığı düşünülmektedir. O dönemlerde şerbetçiotunun bira yapımında kullanımını bilmedikleri için, bozulmasın diye biranın çabuk tüketilmesi gerektiğini düşünmekteydiler.

Bira içimini anlatan mühür çizimleri

Ekonomilerinde tahıl üretimi önemli bir yer tutan Hititler’de bira, ekmekle beraber başlıca besin kaynaklarından biri sayılabilir. Başkent Boğazköy’de yapılan kazılarda ele geçen yazılı kaynaklardan anladığımız kadarıyla kraliyet topraklarında malt ve bira üretimi yapılmaktaydı. Hitit birası, arpa veya gernikten (ilk tarım köylerinde yetişen bir buğday türü) üretilen, kalorisi yüksek, mayalı bir içkiydi. Tadının tam olarak nasıl olduğunu bilmemiz mümkün olmasa da, büyük ihtimalle günümüzde tüketilen endüstriyel üretilmiş biralardan lezzet ve görüntü olarak oldukça farklı olmalıdır. Bira, besleyici ve keyif verici özelliğe sahip olması yanında tanrılara kutsal içki olarak sunulurdu.

Hititler döneminde biranın, arpanın mayalanmasıyla elde edildiği, şerbetçiotu kullanılmadığı bilinmektedir. Alkol derecesinin bugün üretilen biralardan daha fazla olduğu düşünülmektedir. Hititlerde bira, buğday saplarından yapılan kamış (pipet) ile içilirdi. Yazılı kaynaklarda beş ayrı çeşit biradan bahsedilir. Bunların en kalitelisi “şeşsar” diye adlandırılan, muhtemelen süzölmüş ve alkol oranı yüksek olan bir biraydı. Nispeten kaliteli iki başka tür bira özellikle

askerlere dağıtılmaktaydı. En basit bira türü ise içinde yüksek oranda tortu ve maya bulunan, süzülmediğinden dolayı kamışla içilmesi gereken bir içecekti.

Hititlerde bira ve türleri ile ilgili olarak metinlerde geçen kelimeler şunlardır:

Şeşsar “ bira”

GEŞTİN.KAŞ “şarap (ile) bira (kokteyli)/şarap (ve) bira”

KA.GAG(.A) : “kalitesiz bir bira”

KAŞ “bira”

KAŞ.GEŞTİN “özel bir bira çeşidi”

KAŞ.LAL “ballı bira”

Yağ ve Parfüm Üretimi

Hitit çiviyazılı tabletler sayesinde Hititlerde kullanılan yağ türleri ile ilgili bilgilere sahibiz. Bu yağların ekstraksiyon (özünü/suyunu çıkarma) metotları büyük ihtimalle Mezopotamya’da kullanılan ile aynıydı. En önemli yöntemlerden biri ezme yolu ile yapılıyordu. Bunun yanı sıra bazı yağlar öncelikle sıcak sudan süzülerek ekstrakte ediliyordu. Bu işlemlerin ikisinin de kullanıldığı durumlar vardı. Sıcak suyun eklenmesi ile yüzeyde biriken yağ bir kepçe veya kaşık yardımı ile alınırdı. Mezopotamya’da daha gelişmiş ekstraksiyon (özünü/suyunu çıkarma) metotları da biliniyordu.

Hitit metinlerinde bilinen yağ ve türleri ile ilgili kelimeler şu şekildedir:

İ “yağ”

İ.GİŞ “susam yağı, yağ”

İ GİŞSERDUM (GİŞSİRDUM) “zeytinyağı”

Yağlar sadece yiyecek olarak değil parfüm yapımında da kullanılıyordu. Mezopotamya’dan elimize geçen yazılı kaynaklara baktığımızda parfüm yapımında çeşitli metotların kullanıldığını öğrenmekteyiz. Ekstraksiyon (özünü/suyunu çıkarma) işlemleri birbirine benzer değildi. Bunlardan biri daha fazla ham madde eklenmesiyle, diğeri ısı ile yağ kullanarak, bir başkası ise yalnızca yağ ile su kullanarak yapılmakta idi.

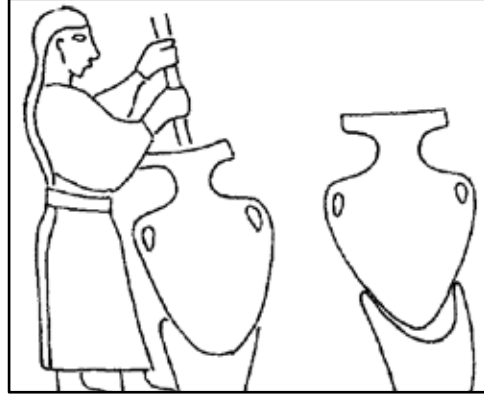
Hititler’de parfüm kullanımına dair elimizdeki ilgi çeken örneklerden biri şöyledir: Hitit kralı III. Hattuşili, Mısır firavunu II. Ramses’e eş olarak vermeyi düşündüğü kızı için şöyle bir öneride bulunmaktadır: *“Kızımın başına iyi kokulu yağı (parfümü) dökecek kişileri gönder! Onlar onu (prensesi) Mısır kralının (firavunun), büyük kralın evine (sarayına) götürsünler!”*. Parfüm olarak bilinen güzel kokulu maddenin Hititler’de oldukça sık kullanıldığı bilinmektedir. Hitit metinlerinde “parfüm” şu kelimelerle ifade edilmekteydi:

İ.DUG.GA “güzel kokulu ince bir yağ”

İ.SAG DUG.GA “en iyi kokulu ince yağ”

Hititler’de tereyağı ise hem günlük tüketimde hem de ayinlerde kullanılırdı. Hitit çiviyazılı kaynaklar tereyağının ne şekilde elde edildiği hakkında bilgiler vermektedir. Tereyağı ekşi sütün yayıkta çalkalanması ya da dövülmesi ile elde edilmektedir. Çalkalama işlemi ahşap bir karıştırıcı ile

yapılır. Çalkalamadan sonra sütün üzerinde biriken yağ topakları alınır ya da küpte karıştırılan süt süzülerek bir başka kaba aktarıldıktan sonra yağ topakları toplanarak tereyağı elde edilmektedir.

İnandık vazosundan bir bölüm (çizim)

Hitit çiviyazılı kaynaklarda geçen “tereyağı” ve diğer hayvansal yağlar hakkındaki kelimeler ise şunlardır:

(uzu)İ “nebati (hayvani) yağ”

uzuİ.GU “iç yağı”

İ.NUN “eritilmiş tereyağı”

İ.NUN.NA “eritilmiş tereyağı”

İ.ŞAH “domuz yağı”

(UZU)İ.UDU “koyun yağı, iç yağı”

Boyama

Her ne kadar Hitit yazılı kaynaklarından boyama tekniği hakkında bilgi sahibi olmasak da birçok renk çeşidi metinlerden bilinmektedir. Ayrıca arkeolojik buluntular üzerinde boyama bezekleri de bulunmaktadır. Ancak bugün birçok farklı alanda kullanılan boyama sanatı M.Ö. 3000'lerin sonuna doğru Mezopotamyalılar tarafından geliştirilmiştir. Boyama işlemi ile kullandıkları eşyalara değişik renkler verirlerdi.

Yün, pamuk (pamuk ipliği), keten Mezopotamya'da günlük yaşamın parçasıydı. Yün boyanırken bazı aşamalardan geçirilirdi. Yün, boyamadan önce bir kepek özünde ıslatılırdı. Sonra bakır bir güğüme koyulur, boya ile yavaşça ısıtılır ve kuru malzeme (renkleri sabit kılan madde) ile ezilirdi. Bu arada boyacı tarafından karıştırılırdı; böylece boya yün üzerinde eşit bir şekilde hareket ederdi ve yanması önlenirdi. Bir müddet sonra yün; tekneden kaldırılır, yıkanır ve kurutulurdu. Ancak yünün sık sık lekelenip işin bozulduğunu biliyoruz. Yani boyama işlemi her zaman iyi sonuç vermeyebilirdi. M.Ö. 1. binyıl Mezopotamya teknolojisini yansıtan bu yöntemde boyamanın safhalarını öğrenmekteyiz.

Mezopotamya'da beyaz, siyah, kahverengi ve gri muhtemelen en yaygın olarak kullanılan doğal yün renkleriydi. Hitit metinlerinde bazı renk adları geçmektedir. Hititler'de de Mezopotamya'da uygulanan boyama tekniğiyle ya da başka bir yöntemle yünlere renk veriliyor olabilirdi.

Hitit metinlerden bilinen bazı renkler ve renkli yün, tiftik ile ilgili kelimeler şöyledir:

harki- “beyaz”
dankui- “siyah”
BABBAR “beyaz”
GE “siyah”
SA “kırmızı”
SİG(.SİG) “yeşil-sarı”
ZA.GİN “lâcivert”
SİG.SA=SİG.SA “kırmızı? yün”
SİG.UZ BABBAR/GE “beyaz/siyah tiftik”

Cam

Cam genelde saydam ya da yarı saydam, sert, inorganik bir maddedir. Yüksek sıcaklıkta sıvı halinde iken, hızla soğuduğunda katılaşır. Cam üretiminin başlangıcı M.Ö. 1500’lerin sonlarına tarihlenir. En erken cam kaplar Kuzey Mezopotamya’da üretilmiştir. “İç kalıplama” yöntemi ile bardak, kadeh, küçük şişe üretmişlerdir. Camın ham maddesi kum, kireç taşı ve sodadır. Daha önce som (katışksız) kütleler halinde olan camın şekilli olanları sonradan üretilmiştir. Cama şekil verme işleminde bazı aşamalar vardır. Çamur ya da tahta kalıbın etrafına eriyik cam sarılır, soğur ve kalıbın şeklini alır. Kalıp çıkarıldıktan sonra, cama şekil verme işlemi tamamlanır.

Boğazköy’de bulunmuş olan bazı tabletler Hititler’in cam üretimiyle ilgilenmiş oldukları kanısına vordırmaktadır. Bu çiviyazılı belgeler cam yapımında kullanılan ham maddele-
rin karşılıkları olan bazı kelimeleri içermektedir.

Uluburun Batığı M.Ö. 1300'lerdeki cam ticareti ile ilgili kanıtlar ortaya koyması bakımından oldukça önemlidir. Yük kısmında bulunan 175 adet disk biçimli cam külçe şimdiye kadar bulunan en eski cam külçelerdir. Camlar turkuaz, kobalt mavisi, eflatun ve kehribar renklerindedir. Bu camlar Geç Bronz Çağı'ndaki cam üretim merkezleri ve işlenmemiş durumdaki cam ticareti hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır. Kobalt mavisi cam külçelerin kimyasal analizi, bu külçelerin kimyasal olarak Mısır'ın 18. hanedan döneminde üretilen ufak cam şişelerde kullanılan cam ile aynı özelliklere sahip olduğunu göstermektedir. Yunanistan'daki Miken yapımı plaket biçimli boncuklarda yine aynı cam tespit edilmiştir. Böyle bir tespit her iki gruba ait malzemenin ham maddesi durumundaki camın aynı kaynaktan elde edildiğini göstermektedir.

Bu etkili ticaret ağının bir parçası olan Hititler de büyük olasılıkla bu gibi külçe camları alıp, eriterek, cam eşya üretiminde kullanıyor ya da bu konuda uzmanlaşmış Suriye-Filistin'den üretilmiş cam eşya satın alıyorlardı.

Deri Tabaklama

İnsanlığın teknoloji tarihinde en eski zanaatlarından biri korunma ve giyim için kürk, deri imal etmek üzere hayvan postları ile derilerinin işlenmesidir. Deri eski yaşamda birçok amaç için kullanılabilirdi. Dizgin, tulum, çanta, ok kılıfı, kalkan, ayakkabı gibi bazı eşyalar deriden yapılmaktaydı. Hitit metinlerinde de geçen "deri / deriden işlenmiş" Sümerce "AŞGAB" olarak yazılırdı. "LU AŞGAB 'deri işçisi,

kunduracı” demekti. “KUŞ” ise “cilt, deri” anlamına gelmekte idi. Ayrıca deriden yapılmış eşya önüne gelen belirtici/determinatif olarak da kullanılmakta idi.

Deri eşyalar ile ilgili olarak bazı Hitit metinlerinden bilinen çeşitli kelimeler:

KUŞA.GA.LA “deriden bir çuval, tulum”

KUŞDUG.GAN “çanta, kese, torba”

(TUG/KUŞ)E E.İB “kemer, hafif tünik?”

KUŞE.SİR “ayakkabı”

KUŞİĞİ.TAB.ANŞE “eşegin meşin göz siperliği, at gözlüğü”

(KUŞ)KIR TAB “yular, dizgin”

KUŞKIR.TAB.ANŞE “eşek yuları”

KUŞ.LA “tulum”

KUŞ.UZ BABBAR/GE “beyaz/siyah keçi derisi”

(GİŞ/KUŞ)MA.URU.URU “okluk”

KUŞNİG.BAR “deri, örtü, perde”

Gi/GİŞPİSAN DUH.ŞU.A “deriden bir kap”

Deri eşyaların üretimi için tabaklama teknolojisini anlamak gerekmektedir. Tabaklama yani hayvan postlarını işlemede bazı aşamalar bulunmaktadır. Mezopotamya kaynaklarında aşamalar hayvanın derisini yüzme, tuzlama (tuzlu suya bastırma suretiyle), tüylerini alma ve azaltma şeklinde idi.

Tuz

Tuz doğada kaya tuzu olarak, deniz suyunda ve bazı göllerde bulunmaktadır. Eski çağlardan beri kullanılan tuz Hitit metinlerinde geçmektedir. Hititler’de tuz bugün olduğu gibi yemek yapımında ve kimyasal işlemlerde kullanılmıştır. Ayrıca etlerin korunmasında Mezopotamya’da olduğu gibi Anadolu’da da tuz kullanılmıştır. Tuz bulmak için uzaklara gitmek gerekmezdi. Çünkü Anadolu’da her yerde mevcuttu. Değişik amaçlarla kullanılabilen tuz, saf olarak bulunamadığı durumlarda, göl suyundan ya da tuzlu topraktan elde edilebilirdi.

Tuz ile ilgili olarak kaynaklardan bilinen Hititçe, Sümerce bazı kelimeler şunlardır:

^{MUN}*puti*- “(tuz) yığını/topağı, (tuz) kırığı”

MUN “tuz”

^{LU}^{MEŞ} MUN “tuzcular”

^{LU}^{MEŞ} *EPIŞ* MUN “tuz imalatçıları”

Tuz hakkında Hitit metinlerinde geçen Luvi diline ait çeşitli kelimeler ise şöyledir:

«*liki* “tuz sızıntısı/sızması (?)”

(«) *vanni-*, *varii-*, *uvani-* “tuz bloğu, tuz sızıntısı/sızması”

MİMARÎ VE SAVUNMA TEKNOLOJİLERİ

Hititler döneminde Anadolu'da resmi binalar ve tapmaklar taş temel üzerine ahşap destekli kerpiç duvarlardan oluşurdu ve düz damlı olarak inşa edilirdi. Hititler sağlam yapılar inşa etmişlerdir. İnşa ile ilgili olarak ele geçen belgeler vardır. Buna örnek olarak verebileceğimiz belgelerden birinde, inşa sırasında yapılan bazı işlemlerden ve yapımda kullanılan çivi, bakır, demir çekiç, kazık gibi nesnelerden bahsedilir.

Hitit yasalarında da inşaat ile ilgili maddeler vardır. Örneğin; bir kişi diğerinin evini ateşe verdiği zaman ceza olarak yerine yenisini inşa etmesi gerekiyordu.

Hititler'de inşa ile ilgili bir diğer belge ise; bir Hitit kralının sınır kent askeri yöneticisine/valisine verdiği emirleri anlatan yönergedir. Bu belgenin belirli bir kısmında kral yöneticiye kentin inşası ve alt yapısı hakkında bazı direktifler vermektedir.

“.....genişliği altı arşın olsun. Ayrıca yağmur oluğu ve saçak ile çevrilmiş olsun. Saçak boyu önden altı arşın olsun! Beş karış dışarı çıkmış olsun!.....inşa edeceksin ve alınmış olsunlar! Ayrıca yukarıdaarşın olsunlar! Kenti inşa etmeyi bitirinceye kadar alttaki kanal altı arşın olsun! Ayrıca dört arşın olsun! Kirli suyu yukarıya çıkarmayacak! Temiz suyu yukarıya.....ile çeksinler! Sonra büyük kapılar (kent ana kapıları), bekçi kulübeleri (kuleleri), merdiven başları,.....kentler, kapılar sürgülü olsunlar! Hiçbir şey ziyan olmasın!

Taş temel üzerine kerpiç duvar örmeye dikkat edilsin ya da benzeri üstüne sıva sıvansın! Sonra o sıvanın üstü düzeltilsin! Pürüzlü kalan çatı sıvası yağmur yağdığında aşağıya damlamasın! İnşa ettiğin şehirde metal işçisi bir.....inşa etsin! Sur duvarında.....büyük kapıların (sur ana kapılarının) içi ve dışı taş ile aynı biçimde inşa edilsin! Ayrıca sur duvarlarının içine kimse kaçmasın! İçerde kimse ateş yakmasın! Taze kerpiç duvara bir at, katır ya da eşek sahibini içeriye sık sık sokmasınlar! Dışarıdan ya da yerli biri içeriye odun ve çıra sokmasın! Sur duvarını hiç kimse oturmak için kullanmasın! Surda hiç kimse ateş yakmasın!

Sura hiç kimse at, katır ya da eşek sokmasın! Ayrıca kentte kanal künkleri kirletilmesin! Onlar her yıl temizlensin!”

Surlar

Hititlerde inşaat alanında en iyi örneklerden biri kuşkusuz sur sistemidir. Düşman saldırılarına karşı inşa edilen surlar çift sıra halinde uzanmaktadır. Biri ana sur diğeri ondan altı m. uzağındaki daha alçak olan surdur. Ana sur; dikdörtgen şeklindeki 30 cm. ya da 1,5 m. uzunluklarında olan taşlar yontularak harç kullanılmadan birbiri üzerine yerleştirilmiştir. Surda taş sıraların üzerinde kerpiç sıralar yer alır. Her iki sur kulelerle sağlam bir hale getirilmiştir. Surlara ait olan ana kapının iç yüzleri dışardan içeri iri blok taşlarla örülüdür. İki duvar da yüksek bir istinat duvarı üzerine oturtulur. Bu kadar sağlam surların yapılması Hititler’in inşaat alanında ulaştığı başarılı noktayı göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Bu görkemli sur sistemi düşmanlar için önemli bir engel oluşturuyor ve kentin savunma yönünden gücünü gösteriyordu. Hitit ülkesinin başka kentlerinde de bu tür dayanıklı yapıların olduğunu ele geçen kaynaklardan öğrenmekteyiz.

SANAT ESERLERİ ÜRETİM TEKNOLOJİLERİ

Tasarım ve üretim aşamaları farklı materyallerde üretilen eserler için farklı gelişmekteydi. Örneğin, 20 cm. boyunda bronz bir heykelciğin üretim süreciyle, Yazılıka-ya'daki gibi anıtsal boyutta bir heykeltıraşı eserinin üretim aşamaları elbette ki birbirinden oldukça farklı olmalıydı. Hitit eserlerinin gerek teknik gerekse tasarım açısından ne kadar gelişmiş oldukları gözönüne alındığında, bu eserlerin son derece eğitilmiş ve becerikli zanaatkârlar veya zanaatkâr atölyeleri tarafından üretildiğini düşünebiliriz. Aşağıda bronz, demir ve seramikten üretilmiş sanat eserlerinin üretimleri hakkında bilgiler verilmektedir.

Bronz Sanat Eserlerinin Üretimi

Bronz Çağları'na adını verentunç/bronz kuşkusuz ki Hititler döneminin de en önemli metaliydi. Arsen katkılı bronz, M.Ö. 3000'lerden itibaren Anadolu'da kullanılmaktaydı. Ancak bu tür bronzun sertliği, kalayla üretilen bronzun sertliğiyle boy ölçüşemeyeceği gibi zehirli olan arsen büyük olasılıkla bronz ustalarının erken yaşta ölmesine neden oluyordu. Bronz, bakır ve kalayın karıştırılmasıyla üretiliyordu. Bu alaşım, sertliği ve dayanıklılığı sayesinde silah

ve tarım aletlerinin yapımında tercih ediliyor ve sıklıkla kullanılıyordu. Hitit ordusunun bronz kılıç, kama ve ok uçları düşmana üstünlük sağlamasında kuşkusuz ki çok önemli rol oynamaktaydı. Bu işlevsel aletlerin yanı sıra, bronz, küçük boyutlu tanrı heykelciklerinin üretiminde de arzulanan metallerden birisiydi.

Hitit bronz tanrı heykelciklerinin yapım teknolojisi, silah ve tarım aletlerinin yapım teknolojisinden pek farklı değildi. Ok ucu, kama, gibi silahların yapılması için önceden bir taş kalıp hazırlanıyor, daha sonra ergitilmiş metal bu kalıbın içine dökülüyor ve soğuması bekleniyordu. Soğuduktan ve katılaştıktan sonra bronz silah kalıptan çıkartılıyor, kalıbın yapısından dolayı ortaya çıkan kusurlar törpüyle giderildikten sonra parlatılıyordu. Son olarak da keskin uçları bileylenerek savaşta kullanıma hazır hale getiriliyordu.

Dökme tekniğiyle yapılan bronz heykeller için de buna benzer bir üretim süreci düşünülebilir. Heykel kalıba dökülüp, soğuyup sertleştikten sonra temizleniyor, parlatılıyordu. Son olarak üzerine ince detaylar işleniyordu. Heykelciklerin bazıları yekpare şekilde dökülmüşlerdir. Bazılarının kolları ve bacakları ayrı ayrı hazırlanmış, sonra bedene monte edilmişlerdir. Bu heykellerin yapımında belki *cireperdue* (yok olan balmumu) diye bilinen bir bronz dökme teknolojisi de kullanılmış olabilir. Bu yöntemde önce yapılacak heykelin balmumundan bir kopyası hazırlanıyor, sonra bu balmumu heykelciğin etrafına kilden bir kalıp yapıştırılıyordu. Kil kalıp, heykelin tüm detaylarının gayet başarılı bir şekilde kopyalanmasını sağlıyordu. Kil kalıp kuruduktan ve balmumu heykelciğin şeklini aldıktan sonra fırınlanıyor-

du. Bu süreçte balmumu eriyip akıyor, kil kalıbın içinde heykelciğin tıpatıp aynısı bir boşluk bırakıyordu. Daha sonra, kil kalıbın tepesine bir delik açılıyor ve ergitilmiş metal bu kalıba dökülüyordu. Metal soğuyup sertleştikten sonra kil kalıp kırılıyor ve bronz heykelcik ortaya çıkıyordu. Hititler’de bu teknolojinin kullanılıp kullanılmadığını bilmemekteyiz. Ancak, ince detaylı heykelciklerin üretimi için böyle bir yöntemin kullanılmış olma olasılığı, taş kalıba heykelin suretini kazımdan daha yüksek bir olasılıktır.

Heykellerin diz kapağı, göğüs kasları gibi anatomik detayları, elbiselerinin desenleri, kemerleri ve kamaları ince çizgilerle heykelin üzerine işlenmekteydi. Heykelciklerin bazılarının gözleri ve kaşları oyuk bırakılmıştır. Büyük olasılıkla kaş ve gözü belirtmek için buralara renkli taşlar ya da farklı madenlerden kaş-göz şeklinde parçacıklar hazırlanıp yerleştiriliyordu.

Ne yazık ki, bu tür heykellerin yapılmasında kullanılan taş kalıplardan hiçbirisi elimize geçmemiştir. Bu nedenle bu heykellerin tam olarak nerede üretildikleri henüz bilinmemektedir. Acaba bu heykelcikler de silahlar ve tarım aletleriyle aynı atölyede mi üretilmekte idiler? Yoksa bu kıymetli heykelciklerin üretilmesi için tapınak ya da saraya yakın özel bir atölye tesis edilmiş miydi? Bu soruların yanıtı ancak arkeolojik bir kazıda taş heykel kalıpları ya da hatalı üretilmiş heykel parçacıkları gibi heykel üretimini gösteren malzemenin ortaya çıkmasından sonra verilebilecektir.

Demir Sanat Eserlerinin Üretimi

Hititler’de demir üretimine dair bütün bilgilerimiz sadece yazılı kaynaklara dayanmaktadır. Bronz Çağları’nda demir çok nadiren karşımıza çıkan bir metaldir. Demirin arıtılması ve işlenmesi için gereken teknoloji, Demir Çağları’na (M.Ö. I. Binyılları) kadar tam olarak gelişmemiştir. Demirin arıtılabilmesi ve işlenebilecek kıvama gelebilmesi için 1500°C gibi bir sıcaklıkta dövülmesi gerekmektedir. Bronz Çağları’nda bu kadar yüksek sıcaklığı sağlayabilecek bir teknoloji henüz bilinmiyordu.

Ancak, Hititler’in küçük miktarlarda da olsa demirden birtakım eşyalar ürettiklerini biliyoruz. Özellikle yazılı kaynaklar bize bu konuda ışık tutmaktadırlar.

Seramik Sanat Eserlerinin Üretimi

Hititler’in çeşit çeşit seramik sanat eserleri vardı. Bunların içinde en göz alıcıları saray ve tapınaklarda kullanılan, çoğu törenler için üretilmiş güzel kırmızı gaga-ağızlı testiler, heykelsi formlara sahip boğa şeklinde kaplar ve üzerinde kabartmalarla çeşitli sahneler betimlenen büyük vazolardır. Ayrıca ambar ve depolamada kullanılan insan boyunda iri küpler de bulunmaktadır.

Hitit sarayları ve tapınaklarındaki kazılarda gaga-ağızlı, kırmızı perdahlı çok özel heykelsi formlara sahip törensel içki kapları bulunmaktadır. Bu törensel testiler, seramikten yapılmış da olsalar, adeta metalden yapılmış gibi pırıl pırıl parlak bir görünüme sahiptirler. Böyle parlamabilmeleri

için, Hititli seramik ustaları, özel ince kırmızı bir kilden üretilen bu testilerin, çarkta şekil verdikten sonra kurumalarını beklemiş, daha sonra deri ve tahta aletlerle dış yüzeylerini uzun süre perdahlamışlardır. Bu perdahlama işlemi son derece uzun süren ve güç bir iştir. Genel olarak, seramiğin yüzeyindeki düzensiz mineralleri düzenli bir şekle getirir ve daha güzel parlamasını sağlar. Perdahlama işleminden sonra, testilerin üstüne bir kat sır çekilir. Bu sır, çok kaliteli bir kilin iyice sulandırılıp, kırmızı bir boya haline getirilmiş şeklidir. Bu şekilde seramiğin daha da yoğun kırmızı bir renk almasını sağlar. Seramik, perdahlanıp sırlandıktan sonra pişirilmek üzere fırına konur. Sonuçta üretilen içki kabı, gerçekten de krallara layık bir güzellikte olurdu.

Boğa şekilli kaplar çarkta değil elde şekillendiriliyordu. Bunları yapan Hitit seramik ustaları ıslak kili adeta bir heykeltıraş gibi şekillendiriyorlardı. Boğanın şekli aşağı yukarı belli olduktan sonra, üzerine hayvanların boynuzları, gözleri ve kulakları ekleniyordu. Daha sonra da ince çizgilerle belirtiliyordu. Fırınlanmadan önce kırmızı, devetüyü ve siyah renklerde sırlarla gerekli yerleri boyanıyor, daha gerçekçi bir görünüme sahip olmaları sağlanıyordu.

Öyküsel betimlemeleri olan, kabartmalı törensel kapların üretimi de oldukça yetenek, tasarım ve teknik bilgi gerektiren bir işti. Kapların neredeyse bir metreye yaklaşan boyları düşünüldüğünde, bunları çarkta yapan Hititli ustanın maharetine hayran kalmamak mümkün değildir. İnsan figürleri ayrı bir yerde kilden hazırlanıp, vazunun gövdesine yapıştırılmış, daha sonra da bir aletle şekillendirilmiş, adeta heykel gibi yontulmuşlardır. En son olarak figürler devetü-

yü, kırmızı, siyah boyalar kullanılarak renklendirilmiş ve de vazo fırınlanmıştır.

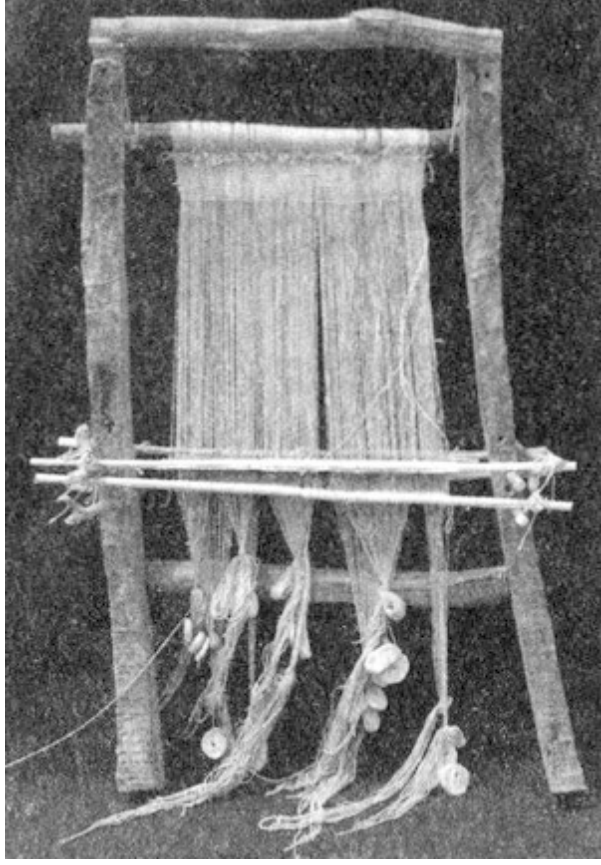
DOKUMA TEKNOLOJİSİ

Kumaş, halı, kilim gibi dokumalar genellikle yün, keten ya da pamuk gibi organik malzemelerden üretildikleri için, arkeolojik kazılarda nadiren elimize geçer. Hitit yazılı kaynaklarından ve sanat eserlerindeki betimlemelerden anladığımız kadarıyla, Hititler dokuma işinde oldukça ustaydılar. Kabartmalara resmedilmiş Hitit tanrıları, kralları, rahipleri, müzisyenleri, kadınları ve çocukları çeşitli güzel kıyafetler içinde gösterilmişlerdir. Ancak bu kıyafetlerden hiçbiri günümüze kadar gelememiştir.

Herhangi bir tekstilin üretilebilmesi için öncelikle dokumanın yapılacağı ipliğin hazırlanması gerekir. Bir tarım toplumu olan Hititler'in keçi ve koyundan elde edilen yünleri sıklıkla kullandıklarını düşünmekteyiz. Yünün kullanılacak hale getirilmesi için öncelikle hayvandan karpılması ve eğrilmesi gerekiydi. Eğirme işlemi genellikle uzunca bir ahşap çubuk ve bu çubuğun üst ucuna takılan bir ağırşaktan oluşan bir aletle yapılmaktaydı. Günümüzde Anadolu köylerinde benzerleri kullanılan bu basit alet, çok kısa zamanda karmaşık koyun ve keçi yün karpıntılarını, arzu edilen incelikte ipler haline getirebilmekteydi. Arkeolojik olarak elimize geçen, pişmiş topraktan yapılmış, büyükçe bir boncuğa benzeyen ağırşaklar bu tür aletlerin parçalarıydılar.

Dokumanın yapılacağı ip üretildikten sonra, sıra bunun renklendirilmesine geliyordu. Yün iplerin doğal bitkisel boyalar kullanılarak renklendirildikleri bilinmektedir. Ayrıca siyah, kahverengi, alaca ve beyaz koyun ve keçilerden elde edilen yünlerin doğal renkleri de dokumalarda desen yapmak için rahatlıkla kullanılmakta idi.

Renklendirilmiş iplikler dokuma tezgâhlarında kumaş, örtü ya da hah, kilim benzeri döşemeliklere dönüştürülüyordu. Dokumanın üretilmesi için öncelikle ipliklerin bir tezgâh üzerine gerilmeleri gerekmekteydi. Ahşaptan yapılan bu Hitit dokuma tezgâhları günümüzde köylerde kullanılan kilim tezgâhlarından çok da farklı değillerdi. Bu tezgâhlar, dikdörtgen şeklinde birbirine bağlanmış dört ahşap çubuktan oluşan bir kasnak ve bunların kolay dokumasını sağlayacak bir açıda durmalarını sağlayan bir ayak sisteminden oluşmakta idiler. Dokumanın temelini oluşturan dikey ipler, düzgün bir şekilde tezgâhın birbirine paralel üst ve alt çubuğu arasında geriliyor, boşta kalan alt taraftaki uçlarına da ipliklerin düzenli bir şekilde durmasını sağlayacak ağırşaklar bağlanıyordu. Tezgâhlarda kullanılan bu ağırşaklar oval, üçgen, yumurta ya da armuda benzer şekillerde, pişmiş kilden üretiliyorlardı. Üst köşelerinde ipin geçmesi ve bağlanması için bir delik bulunmaktaydı. Hitit merkezlerinde yapılan kazılarda bu ağırşaklardan bol miktarda çıkmaktadır. Ancak ahşaptan yapılan tezgâhlardan günümüze gelebilen olmamıştır.

***Hitit Dokuma Tezgâhı Kopyası - M.Ö. ± 1200
(ODTÜ Bilim ve Teknoloji Müzesi)***

ORDU VE SAVAŞ

ORDU

Hititler ekonomik açıdan güçlenmek, sınırlarını korumak ve daha geniş topraklara sahip olmak için savaşmışlardır. Bütün bunları sağlamak için düzenli bir orduya sahip olma gereksinimi duyan Hititler'in askeri gücünü yerli halk, ege-menlikleri altındaki bağlı beyliklerden aldıkları belirli sayıda destek birlikleri ile zaman zaman ücretli yabancı askerler ve de kuşatma öncüleri oluşturmaktaydı. Bunlardan başka, kralın özel saray koruma birliği vardı. Ordunun en önemli iki gücü piyadeler yani yaya askerler ve arabalı savaşçılardı. Piyadelerin sayısı arabalı savaşçılardan daha fazlaydı. Arabalı savaşçılar açık alanda yapılan savaşta hızlı hareket ettiği için etkiliydiler. İki tekerleği olan savaş arabaları gerek açık alanda gerekse engebeli arazilerde rahatlıkla ilerleyebiliyorlardı.

Hitit ordusunda da bugün olduğu gibi rütbeler vardı. Bilinen bazı üst rütbeli subaylar arasında "şarap başı (belki general), çobanların başı (belki general, kolordu? komutanı), ordu müfettişlerinin başı, saray korumalarının başı, kırım binbaşılarının başı, arabalı savaşçıların başı vs." gibi unvanlar vardır. Ayrıca yukarıda belirtilenlerin alt rütbeleri de söz konusudur.

Kışın Anadolu'daki hava şartlarının elverişsiz olmasından dolayı Hitit ordusu ilkbaharda sefere çıkar kış başla-

madan yani sonbaharda dönerdi. Seferler daha çok yaz mevsiminde olurdu. Hititler'in belirli sayıda sürekli bir ordusu vardı; ancak sefer dönemlerinde çoğu tarlada çalışan erkekler de askere alınırdı. Krallar sefere çıkmadan önce fal baktırırlar ve faldan çıkacak sonuca göre savaş yöntemlerini belirlerlerdi. Kralların yıllıkları sayesinde, Hititler'in değişik savaş taktiklerine sahip olduğunu öğreniyoruz. Kenti ele geçirmek için yapılan ani gece baskınları, geri çekilir gibi yaparak düşmanı şaşırtmak, kenti kuşatarak yiyecek içecek stoklarının bitmesini beklemek ve böylece halkın zorla teslim olmasını sağlamak kullandıkları yöntemlerdi. Hititler'in uyguladığı savaş taktiğine en dikkat çekici örnek Mısırlılar ile yaptıkları Kadeş (Kuzey Suriye'de bugün Humus kentinin güneydoğusundaki Teli Nebi Mend) Savaşı'nda görülür. Bu savaşta Hitit ordusu öncelikle Mısır gözcülerinden gizlenmeyi başarmıştı. Bu durumdan şüphelenmeyen Mısırlılar kente doğru ilerleyip kamp kurmaya başladığı sırada, Hitit savaş arabalarından oluşan güçlü bir birlik dikkat çekirmeden etraflarından kentin arka tarafına ilerledi ve düşman Mısır birliklerinin ortasından saldırdı. Eğer başka bir Mısır birliği yardıma gelmeseydi Mısır ordusu yok olacaktı.

Hititler bir kente saldırmadan önce diplomatik yazışmalar yapıp kendi istekleriyle teslim olmalarını istiyorlardı. Eğer düşman direnirse o zaman kenti zorla ele geçirip emellerine ulaşıyorlardı. Ele geçirilen bir yerden elde edilen ganimetler başkente götürülürdü. Değerli madenler, besin stokları, insanlar ve çiftlik hayvanları bunlar arasında sayılabilir. Ancak en önemli savaş ganimetleri insanlar

(NAM.RA) ve çiftlik hayvanlarıydı. “NAM.RA” adlı bu sivil esirlerden tarımsal alanda, orduda ya da tapınakta yararlanılmakta idi. Hititler yağmaladığı ülkelerin tapınaklarına saygı göstermekte ve tanrı heykellerini başkent Hattuşa’ya götürüp kutsamakta idiler. Çünkü tanrıların gazabından korkarlardı. Ayrıca bu şekilde, o ülke halkının egemenlikleri altında kalması sağlanırdı. Hitit’ler fethettikleri yerin halkına Asurlulara göre daha merhametli davranmışlar. Bir Asur kralı daha katı davranıp görülmemiş işkenceler yaparken Hitit kralları böyle bir zulüm yapmamışlar ve daha iyi davranmışlardır. Örneğin kral II. Murşili; egemenliği altındaki bir ülke isyan edince sefere çıkmış, ancak ülke kralının annesi kendisinden merhamet dileyince işgalden son anda vazgeçmiştir.

Ordunun başkumandanı kraldı. Askeri yönden eğitmeye küçük yaşta başlar ve iyi bir eğitim alırdı. Kral seferlere ordu ile beraber giderdi. Ancak hasta olduğu zaman veya başka bir seferde bulunduğunda yahut ülkedeki dini bir törene başrahip olarak katılması gerektiğinde yerine birini görevlendirirdi. Görevlendirdiği bu kişi onun adına ordunun başında sefere çıkardı. Hitit ordusunda yüksek rütbelere genellikle kraliyet ailesinden olan kişiler yeğlenirken, alt düzeydeki görevlere ise ülkenin ileri gelenleri atanırdı.

Hititler’de donanmayla ilgili yeterli bilgiye sahip değiliz. Ele geçen kaynaklarda, Hititler’in genellikle kara savaşları yaptığını anlıyoruz. Hitit çiviyazılı kaynaklarında deniz savaşlarından fazla söz edilmemektedir. Sadece bir yerde geçer. Bu belge son Hitit kralı olarak bilinen II. Şuppiluliyama’ya aittir. Bu olay imparatorluğun son dönemlerinde

Kıbrıs açıklarında deniz kavimleriyle yapılan deniz savaşı ile ilgilidir.

SAVAŞ ALETLERİ

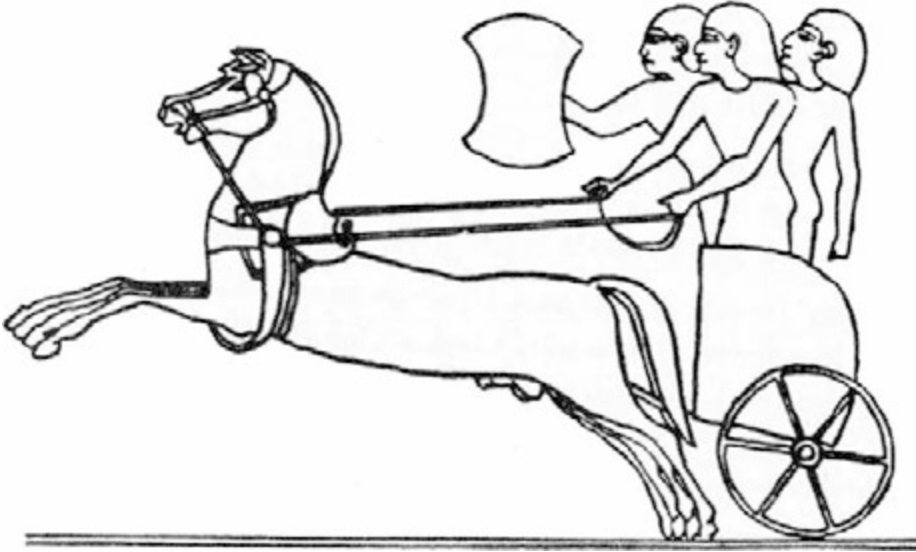
Düzenli bir orduya sahip olan Hitit ordusunda askerler; kısa eteklik, vücudu korumak için zırh, miğfer, sivri uçlu çarık giyerlerdi. Yakın dövüşte genelde kılıç, hançer, mızrak ve balta kullanmışlardı. Uzak dövüş için mızrak kullanırlardı, ama ok ve yay kuşkusuz çok daha etkiliydi. Ok ve yay olasılıkla hafif birliklerin silahı olsa da arabalı savaşçılarca da taşınırdı. Okları koymak için kullanılan okdanlık deri ya da ağaç kabuğundan yapılmakta ve olasılıkla yirmi ile otuz adet ok taşımaktaydı. Askerlerin kendilerini korumak için kullandıkları aletlerden bir diğeri kalkandı. Oldukça dayanıklı bir sur yapısına sahip olan Hititler düşman kent surlarını yıkmak için ise koçbaşı adı verilen silahı kullanmışlardı. (Ayrıca 'surlar için bkz. 'Mimari ve Savunma Teknolojileri - Surlar)

Hitit Kralı II. Tuthaliya dönemine ait bir kılıç

(ZIRHLI) SAVAŞ ARABALARI

Hitit ordusunun şüphesiz en önemli gücü savaş arabalarıydı. İki tekerleği bulunan savaş arabaları hem açık alandaki savaşlarda çok etkili oluyordu hem de engebeli arazilerde rahatlıkla ilerleyebiliyordu. Üç görevli askeri taşıyabilen arabanın iskelet kısmı ahşaptı, deri örtüsü bulunmaktaydı. Altı çubuklu iki adet tekerleği vardı ve tekerlekler ahşaptı. Arabayı iki adet at çekerdi.

Hitit Savaş Arabası

Bir Hitit savaş arabasını oluşturan bazı nesneler şunlardı:

KUŞİGİ.TAB.ANŞE “at gözlüğü”

(KUŞ)KIR.TAB “yular, dizgin”

NİG.LA “(at) koşum takımı”

GişUMBİN “tekerlek”

Hititler’in savaş arabalarının sayısı devlet geliştikçe artmıştır. Kral Anitta döneminde (M.Ö. 1700’ler) bu sayı 40 civarındayken Kadeş Savaşı’nda (M.Ö. 1274) 3500 olduğunu öğrenmekteyiz. Hititlerin savaş arabaları olasılıkla, ilk önceleri iki kişiden oluşmakta idi. Bunların biri sürücü diğeri savaşçıydı. Ancak Mısırlılarla M.Ö. 1274’te yapılan Kadeş Savaşı’nda bu sayı üç olmuştur. Mısırlıların savaş arabaları iki kişiden oluşuyorken Hititler’inki üç kişiden oluşuyordu. Arabada bir sürücü, bir savaşçı ve kalkan tutarak diğer ikisini koruyan bir nevi zırh görevi yapan bir asker daha vardı. Aslında bu şekilde arabanın ağırlığı artmış olsa da, kalkan tutan bir askerin olması can güvenliğini artırmıştı.

Savaşlarda orduların en büyük gücü olan bu savaş arabaları Kadeş Savaşı’ndan 15 yıl sonra yapılan Hitit-Mısır antlaşmasına da konu olmuştur. Antlaşmada şöyle değinilmiştir:

“Eğer dışarıdan bir düşman Hatti ülkesine saldırırsa ve Hatti ülkesinin kralı Hattuşili bana şöyle yazarsa: ‘Ona karşı bana yardıma gel!’, Mısır ülkesinin kralı Büyük Kral Riamaşeşa mai-amana (Ramses), askerlerini ve (savaş) arabalarını gönderecek ve düşmanını ezecek ve Hatti ülkesini hoşnut edecek!”

“Eğer dışarıdan bir düşman Mısır ülkesine saldırırsa ve kardeşin Mısır ülkesinin kralı Riamaşêşa mai-amana (Ramses), kardeşi Hatti ülkesinin kralı Hattuşili’ye şöyle yazarsa: ‘Ona karşı yardıma gel!’, Hatti ülkesinin kralı Hattuşili askerlerini ve (savaş) arabalarını gönderecek ve düşmanını ezecek!”

SANAT

Günümüze kadar ulaşabilen Hitit sanat eserlerinin hemen hepsi kraliyet sanatının örnekleridir. Sanat eserleri şehirlerin güzelleştirilmesinde, tapınakların bezenmesinde kullanıldıkları gibi, kişisel konum ve farklılıkların belirtilmesinde de önemli rol oynamış olmalıdırlar. Örneğin, bir prensesin takılarıyla, halktan birisinin incik boncuğu arasında fark olmalıydı. Aynı şekilde, kraliyet ailesinin kullandığı, çok kaliteli kilden yapılmış, kırmızı perdahlı güzel testiler, kap kacaklarla, herhangi bir Hitit evinde günlük kullanılan seramik taslar, tabaklar arasında da kalite ve fiyat açısından ciddi farklar olmalıydı.

Kraliyet ailesinden olmayan insanlar da mutlaka evlerini kilime benzer tekstillerle süslüyor, ahşap, sepet ya da dokumalardan yapılmış süs eşyaları kullanıyor olmalıydı. Ancak bu eserlerin çoğu organik malzemelerden üretildikleri için günümüze kadar gelememişlerdir. O nedenle, bizim Hitit Sanatı olarak adlandırdığımız sanat eserleri, çoğunlukla kraliyet ailesi ve asillerin himayesinde üretilmiş, metal, kıymetli taşlar gibi daha dayanıklı malzemelerden yapılmış ya da zamanın yıpratmasına dayanabilecek anıtsal boyutta eserlerdir.

Ancak bütün bu eserleri birbiriyle ilişkili kılan, bir 'Hitit Sanatı'ndan bahsedilebilecek birtakım belli başlı stilistik ve ikonografik özellikler bulunmaktadır. Örneğin, minik bronz heykelciklerde ve kayalara oyulmuş anıtsal boyutta kabartmalarda da aynı stilistik özellikleri görmek mümkündür. Üretildiği materyal veya üretim teknolojisi ne olursa

olsun, bizim Hitit eserlerini tanımlamamızı sağlayan işte bu stilistik ve ikonografik özelliklerdir.

ANITSAL HEYKELLER VE KABARTMALAR

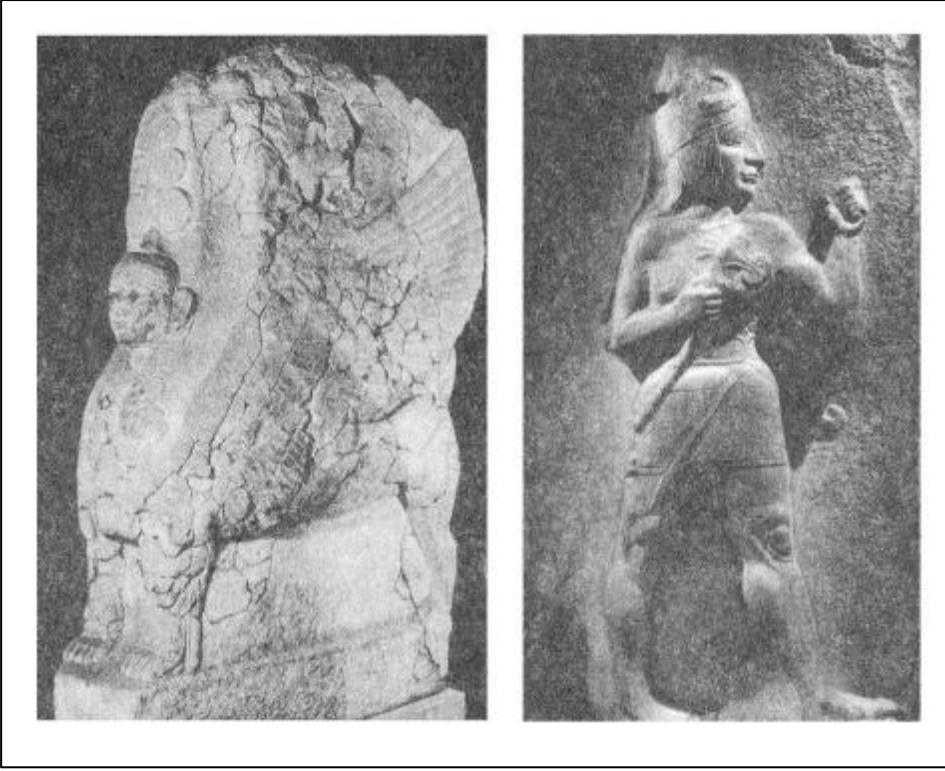
Hititlerde heykeltıraşlık sanatı oldukça gelişmişti. Hitit tanrılarının ya da krallarının taştan yapılmış üç boyutlu anıtsal heykelleri olduğu düşünölmektedir. Hitit heykel sanatı denildiğinde aklımıza daha ziyade Boğazköyde bulunan (Açıkhava tapınağı) Yazılıkaya'nın duvarlarını süsleyen kabartmalar ya da Boğazköy'ün giriş kapılarında yer alan sfenksler gibi, mimari yapıların öğeleri olan heykeltıraşlık eserleri gelir. Bunların pek çok örneğı Hitit İmparatorluğu'nun kontrolü altındaki topraklarda üretilmiş ve günümüze kadar gelmişlerdir.

Hitit çağında üretilen heykellerin en etkileyicileri belki de Boğazköy ve Alacahöyük gibi şehirlerin ana giriş kapılarını süsleyen eserlerdir. Boğazköy'de surlardan şehre açılan kapılar sfenksler ve aslanlar gibi koruyucu özelliğı olduğu düşünölebilecek yaratıklarla donatılmışlardır. Boyları neredeyse bir buçuk-iki metreyi bulan bu koruyucu-hayvanlar, kapıların her iki yanında, birbirlerine paralel ancak kapıdan geçecek insana bakar şekilde, simetrik gibi yerleştirilmişlerdir. Bu yaratıkların belki de kapıdan kötölüklerin girmesini engelleyebilecek özelliklere sahip oldukları zannediliyordu. Her bir hayvan büyük birer kaya parçasından yekpare olarak yontulmuştur. Böylelikle bu yekpare büyük bezeli taşlar, kapı binasının mimarisinde taşıyıcı rol

oynamaktadırlar. Yaratıkların yele, yüz ifadeleri, anatomik özellikler, kanatlarındaki tüyler gibi detayları daha sonra ince bir işçilikle ekleniyordu.

Sfenks ve aslanların yanı sıra, Boğazköy'ün kapılarından bir tanesi daha sonra Savaş Tanrısı ZABABA olduğu anlaşılan yüksek bir kabartma ile bezenmiştir. Bu kapıya önceden verilen '*Kral Kapısı*' adı değiştirilmemiştir. Gerçek bir insan boyutundaki tanrı kabartması profilden işlenmiştir. Başında miğfer, üzerinde kısa savaş eteği, elinde savaş baltasıyla resmedilmiştir. Başındaki miğferde bulunan boynuzdan bu kabartmanın bir tanrıyı betimlediği anlaşılmıştır. Kabartmadaki kıyafetin detayları ince çizgilerle taşın son derece zarif bir şekilde oyulmuştur. Savaş kıyafetleriyle resmedilmiş bu görkemli heykelin de şehri simgesel olarak koruduğu olasılığı düşünülebilir.

Boğazköy'dekilere benzer sfenksler, bir kült merkezi olduğu tahmin edilen Alacahöyük'ün de giriş kapılarında yerlerini almıştır. Şehrin ana girişi olan bu anıtsal kapıdaki sfenkslerin boyu yaklaşık iki buçuk metredir ve bugün bile ziyaretçileri etkileyen görkemli bir görüntüleri vardır. Sfenkslere ek olarak, bu kapı binasının ön ve giriş cepheleri çeşitli kabartmalarla bezenmiştir. Bu kabartmalarda dini bir tören sırasındaki şenlikler ve av sahneleri resmedilmiştir. Hitit kralı ve kraliçesini Fırtına Tanrısı'nın sembolü "boğa" önündeki bir sunağa dua ederken gösteren bu sahnede şenlik törenine getirilen kurbanlar ile törene katılan müzisyen, dansçı ve akrobatları resmeden kabartmalardaki canlı öyküsel anlatım son derece dikkat çekicidir.

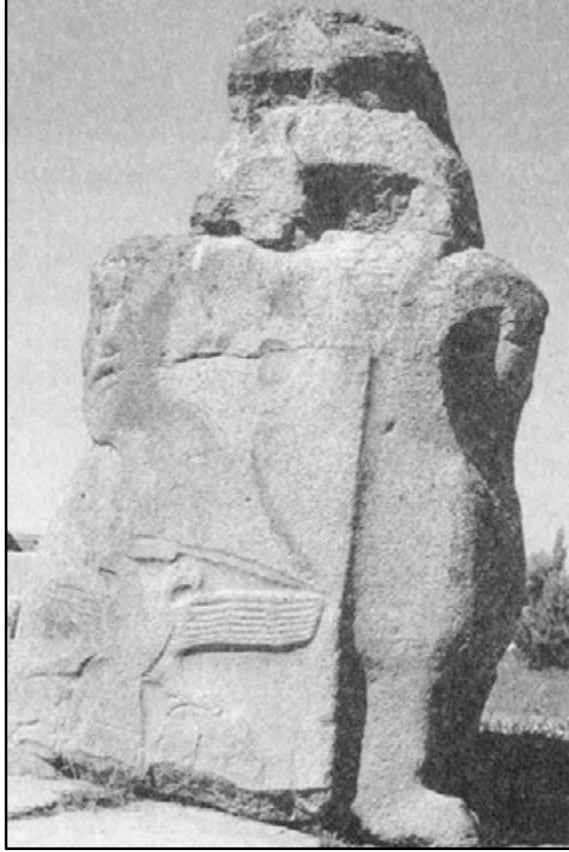

***Boğazköy'ün anıtsal kapılarından
birisini süsleyen sfenks***

***Boğazköy Kral Kapısında
betimlenen tanrısal-kral
heykeli***

Hititler şehirlerinin içinde bulunan tapınakların yanı sıra, Boğazköy'de olduğu gibi yerleşim yerine yürüme mesafesinde olan açık hava tapınağı Yazılıkaya'yı kent dışına inşa etmişlerdi. Bu kutsal açık hava tapınma alanında bulunan kabartmalar büyük olasılıkla buraların manevi değerlerinin anımsanmasında ve ayinlerin yapılmasında kayda değer rol oynamaktaydılar. Yazılıkaya, doğada bulunan birkaç odacıktan oluşan kaya boşluklarından oluşmuştur. Hititler bu görkemli kayalığın duvarlarını kabartmalarla

bezemişler, dini ve törensel hisleri yoğunlaştırabilecek bir şekle gelmesini sağlamışlardır.

Alacahöyük'n sfenkslerinden biri

Kutsal olduğu düşünülen su kaynaklarının yakınlarını da Hititler anıtlarla bezemişlerdir. Bunların en görkemlisi Konya-Beyşehir Gölü'nün doğu kıyısında bulunan Eflatun pınar Anıtı'dır. Onaltı adet büyük dikdörtgen kesimli kaya parçasından oluşan bu anıt, kabartmalarla süslenmiştir ve

Alacahöyük kabartmalarındaki akrobatlar

tasarımı bazı Hitit mühürlerini kısmen andırmaktadır. Kabartmalar hava şartları nedeniyle yüzyıllardır aşınmış ve detayları görünemeyecek bir hale gelmiş olsa da, resmedilen figürün ana hatları hala belli olmaktadır. Anıtın tepesini boydan boya kaplayan kocaman bir güneş kursu, ellerini yukarıya kaldırmış insansı yaratıklar tarafından taşınmaktadır. Bütün aşınmışlığına rağmen Eflatunpınar Anıtı günümüzde bile son derece etkileyicidir.

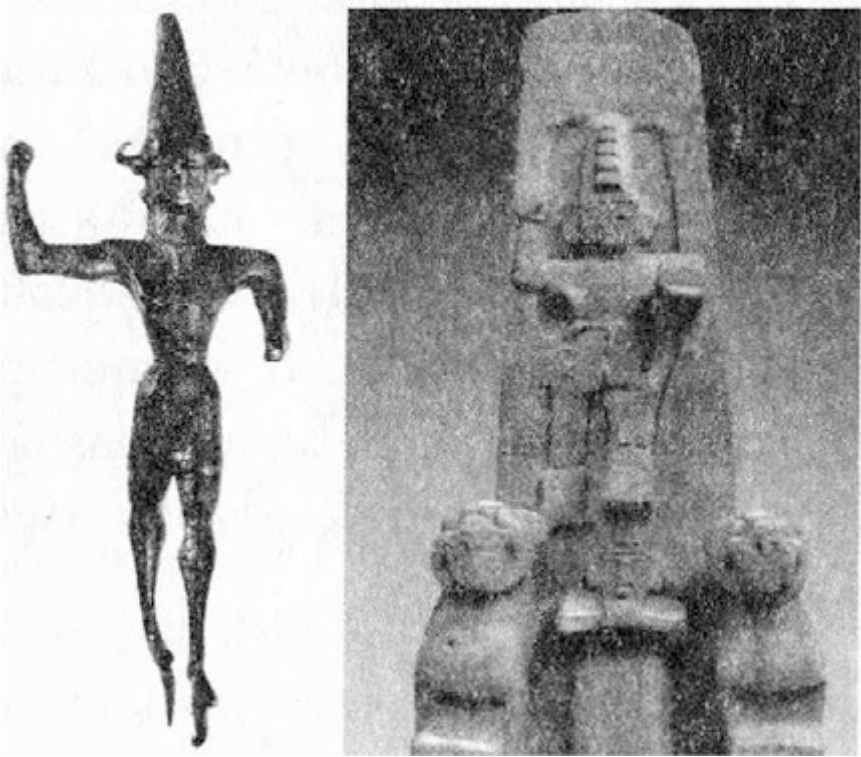
Kırsal kesimde de, doğal kaya yüzeylerine işlenmiş birtakım kabartmaların varlığı tespit edilmiştir. Bu kabartmaların tamamı Hitit İmparatorluk Dönemi'ne (M.Ö. 1400-1190'lar) tarihlendirilmektedirler. Kabartmaların ülkenin sınır bölgelerinde yoğunlaşan dağılımı, kralın yönetimi altındaki toprakları belirtiyor olma olasılığını akla getirir. Muhibbe Darga'nın da öne sürdüğü üzere, stratejik noktalara yerleştirilmiş bu kaya kabartmaları krallığın kırsal ke-

simdeki propagandasında önemli rol oynamaktaydılar. Bu kabartmaların bazıları önemli geçitlerde bulunmaktadır, bunlar da kullanılan yolları işaret etmek amacıyla kayalara kazınmış olabilirler. Bu tür kabartmalar genellikle profilden resmedilmiş, huni şeklinde şapka takan, kısa savaş etekli, elinde yay ve mızrak tutan, erkek figürlerinden oluşurlar. Karabel-Kemalpaşa (İzmir), Hemite (Adananın kuzeydoğusunda Seyhan Irmağı'na yakın bir yerdedir) ve Hanyeri'de (Kayseri-Develi) bulunan, doğal kayalıklara yontulmuş kabartmalar bunlara örnek gösterilebilir. Ancak, Sirkeli (Ceyhan)'da bulunan ve II. Muvatallı'yı resmettiği düşünülen kayaya kazınmış kabartmada; kral başına başlığa benzer bir şey giymiş, uzun giysili, elinde Hitit krallarına özgü kıvrık bir asa ile birlikte resmedilmiştir.

BRONZ HEYKELCİKLER

Bu tanrı heykelcikleri genellikle 15-20 cm. yüksekliğinde, yürür pozisyonda betimlenmiş, üst bedeni çıplak, kısa bir savaş eteği giyen erkek figürleridir. Tanrı olduklarını gösteren külah şeklinde büyükçe bir başlık takmaktadırlar. Bunların bazılarının kolları kırık durumdadır. Ancak günümüze sağlam ulaşmış olan heykelciklerde; tanrıların bir kollarını bükülmüş durumda ve adeta bir asa tutar gibi bel hizasında önlerinde tuttukları, diğer kollarını ise adeta bir mızrak atarmış gibi başlarının üstüne kaldırmış oldukları görülmektedir. Heykelciklerin yumruk yapılmış ellerinin içinde bir boşluk olması, bunların ellerinde bir zamanlar birtakım aletler, silahlar taşıdıklarına işaret eder. Ancak bu aletlerin

hiçbiri günümüze kadar gelememiştir. Bronz heykelciklerde tespit ettiğimiz bu poz, Fasıllar'da (Beyşehir'in 16 km. doğusu) bulunan stel (dikilitaş)-anıtındaki devrinde tamamlanmamış yüksek kabartmalı tanrının duruşuyla hemen hemen aynı gibidir. Burada da uzun külâh başlıklı, kısa savaş etekli bir erkek tanrı, bir eliyle mızrak atar gibi poz verirken, diğerini bel hizasında öne doğru tutmaktadır.

*(Solda) Bronz Hitit tanrı heykelciğı (Sivas)
(Sağda) Fasıllar Anıtı (Konya-Beyşehir)*

ALTIN VE GÜMÜŞ ZİYNET EŞYALARI

Hititler'in altın ve gümüşten takılar, tanrı heykelcikleri, hatta törensel içki kapları ürettiklerini biliyoruz. Altın ve gümüş, yumuşak ve kolay işlenilebilen metaller olduklarından insanoğlunun en erken şekil vermeye başladığı metaller olmuşlardır. Hititli ustalar da bu metalleri büyük maharetle işleyip çok güzel eserler üretmişlerdir. Ne yazık ki, bu kıymetli eserlerin pek çoğu kaçak kazılarda ortaya çıkmışlar ve dolayısıyla elimizde ne tür bir arkeolojik ortamdan elde edildiklerine dair bilgi bulunmamaktadır. Bu kıymetli eserlerin bazıları günümüzde dünya müzelerinde sergilenmektedir.

Altın ziynet eşyalarının en etkileyicileri, kolye olarak kullanıldıkları düşünülen küçük tanrı ve tanrıça heykelcikleridir. Tanrıçalar çoğunlukla oturur vaziyette, neredeyse başlarının üç katı büyüklükte, hale şeklinde bir başlıkla betimlenmişlerdir. Yükseklikleri genellikle iki-dört cm. arasındadır. Bu heykelciklerin en güzel örneklerinden birisi, günümüzde New York Metropolitan Müzesi'nde sergilenmekte olan, Anadolu'dan kaçak olarak yurt dışına kaçırılmış bir kolye ucudur. Bu örnekte, aslan ayaklı bir tahtta oturan tanrıçanın kucağında bir çocuk oturmaktadır. Tanrıçanın kolyesi, küpeleri, yüz hatları, parmakları büyük incelikle resmedilmiştir.

Bunun gibi, altın erkek tanrı heykelcikleri de yapılmaktaydı. Bu tanrı heykelciklerinin tasarımları bronz tanrı heykelciklerinininkine çok benzemekteydi, ancak daha küçük ölçekte üretilmekteydiler.

Altın tanrıça heykelciği

Altın tanrı heykelciği

SERAMİK SANAT ESERLERİ

Pişmiş topraktan yapılan kap-kacak, vazo, bardak gibi eşyalar, Bronz Çağlar'ında her evin mutfağında bulunmaktaydı. Porselen ve cam tabakların bulunmadığı, çelik ya da bakır tencerelerin mutfaklara girmesinden yüzyıllarca önceki bu devirde, bunlar günlük hayatta yemek pişirmek ve yemek için kullanılan sofr takımlarıydılar. Arkeolojik bilgi vermeleri açısından bu günlük eşyalar çok önemli de olsalar, tabii ki bunlara sanat eseri demek yanlış olur. Ancak, Hititler, tapınak ve saraylarında kullanılmak üzere pişmiş topraktan, son derece özenle törensel kaplar yapmışlardır. Bu törensel kapların; kullanım alanları, tasarımlarının öz-

günlüğü ve üretim tekniklerinin gelişmişliği nedeniyle sanat eserleri içinde incelenmesi uygundur.

Testilerin bazıları heykelsi özelliklere sahiptir. Özellikle tapınaklarda kullanılmak üzere yapılmış, boğa şeklindeki içki kapları son derece ilginçtir. Fırtına Tanrısının kutsal hayvanı boğadır. Belki de bu boğa şeklindeki testiler, Fırtına Tanrısı ile ilgili törenlerde kullanılmaktaydı. Bu şekildeki törensel içki kapları, boğanın sırtındaki bir delikten dolduruluyor, içlerindeki içkiler boğaların ağzında ya da burunlarındaki deliklerden akıtılarak sunuluyordu.

Hititler'in bir de öyküsel betimlemeler yapan törensel seramik kapları vardı. Bunlar oldukça büyük, yaklaşık bir metre yüksekliğinde, küp şekilli törensel kaplardı. Bu tür kapların kalıntıları hemen her zaman kutsal sayılan yerlerde bulunmuştur. En etkileyici ve en iyi korunmuş örneklerinden ikisi İnandık (Çankırı - Ankara arasında) ve Bitik'ten (Ankara) ele geçenlerdir. Bu kabartmalı iki kült kabında birer kutsal evlenme sahnesi resmedilmiştir. Küp şeklindeki vazo, adeta bir çizgi roman gibi yatay kısımlara bölünmüş, her bir kısımda anlatılan olayın bir kısmı resmedilmiştir. Örneğin, İnandık Vazosunda, en alt kısımda düğün için yemeklerin içeceklerin hazırlanması, müzisyenlerin çalgılarıyla yaptıkları gösteri resmedilmiş; ikinci kısımda boğa şeklindeki bir tanrı sunağına yapılan adak gösterilmiş; üçüncü kısımda çalgıcıların yaptığı geçit, bir altar ve düğün yatağı olduğu düşünülebilen bir mobilya gösterilmiş; en üstte de yine çalgıcılar, akrobatlar, sazlı zilli bir gösteri ekibinin önünde gelin ve damat resmedilmiştir.

*Boğa şekilli törensel seramik
kap*

*Kabartmalı İnandık Kült
Vazosu*

MÜHÜR VE MÜHÜRCÜLÜK SANATI

Eski çağlarda mühür en önemli kimlik göstergelerinden birisiydi. Hitit kral mühürleri, Osmanlı padişahlarının tuğralarına benzer işlev görmekteydiler. Üzerinde bulundukları dokümanın gerçekliğinin ve güvenilirliğinin göstergesiydiler.

Kraliyet yazışmalarının hemen hepsi kil tabletlerle yapıldığından, mühürlerin kile bastırıldığında iz bırakacak şekilde yapılmaları gerekmektedir. Mührün ancak birkaç santimetrekare olan küçücük yüzeyine, sahibinin adı, ünvanı ve

onu tanıtacak, diğer mühürlerden farklılığını gösterecek imgelerin kazınması gerekiyordu. Bu nedenle mühür işçiliği oldukça beceri isteyen bir sanat türüydü.

Gümüş, altın veya bronz gibi kıymetli metallerden yapılan Hitit mühürleri, hafif dışbükey, dairesel bir basım yüzüne sahipti. Arkalarında mühürün boyuna asılmasını sağlayacak delikli bir düzenek bulunmaktaydı. Böylelikle kral ya da mühür sahibi önemli kişi, mühürünü her zaman üzerinde taşıyabilir, hem mührün güvenliğini sağlar hem de istediği zaman kullanabilirdi.

Hitit mühürlerinin basım yüzeyleri genellikle dairesel bir tasarıma sahiptiler. En basit mühürlerin bir çemberin içine çizilmiş birkaç işareten ibaret olduklarını görmekteyiz. Ancak kral mühürleri gibi önemli mühürlerin tasarımına oldukça özen gösterilmekteydi. Araştırmacılar bu tür mühür tasarımına *aedicula* (*adikula*) demektedirler. Aedicula,

Kile basılmış mühür baskısı

Latince 'evcik' anlamına gelen bir kelimedir. Kral mühürlerinde gördüğümüz, iki sütun üzerinde durmuş gibi gösterilen çift kanatlı güneş kursunun oluşturduğu dizaynın bir eve benzemesi nedeniyle bu ad bu tür mühürler için uygun görülmüştür. Ancak bu sütuncukların ve çift kanatlı güneş kursunun, 'güneş (im)/majeste(m)' anlamına gelen Hitit imgeleri olduğu düşünül-

mektedir. Bunların Hititçe ya da Sümerce ‘ev’ sözcüğü ile ilgisi bulunmamaktadır.

Örneğin Kral IV. Tudhaliya’nın bir tablet üzerinde görülen mühür baskısını ele alalım. Bu mührün merkezini oluşturan dairesel yüzeyin içinde birtakım imgeler oturtulmuştur. En tepede çift kanatlı güneş kursu durmaktadır. Güneş kursu, iki tarafta da birbiri üzerinde yer almış birer sütun üzerine yerleştirilmiştir. Sütunlar aslında Hitit-Luvi hiyerogliflerine göre ‘*büyük kral*’ anlamındadır. Bu işaretlerin arasında ve yan taraflarında Hitit hiyeroglifleriyle yazılmış yazılar bulunmaktadır. Güneş kursunun sol kanadının altında törensel kıyafetli bir kadın figürü, sağ kanadının altında da IV. Tudhaliya’yı kucaklamış olarak betimlenmiş bir erkek tanrı figürü yer almaktadır. Merkezdeki bu dairenin etrafını iki çember şeklinde yazılmış Hitit çiviyazıları çerçevelemektedir. Burada kralın soy ağacı belirtilmiş ve özellikle “III. Hattuşili ve Puduhepa’nın oğlu” olduğu belirtilmiştir.

Bu mühürdeki detaylara baktığımızda, kadın figürünün elbisesinin kıvrımlarının bütün inceliğiyle gösterildiğini, IV. Tudhaliya’yı himayesine alan tanrının ve kralın perspektif anlayışıyla, heykelsi bir üç boyutlulukla resmedildiklerini görmekteyiz. Bu detayların metal mühür yüzeyine işlenmesinin oldukça beceri isteyen ve mükemmel bir tasarımı gerektiren bir işlem olduğunu algılayabiliriz. Bu açıdan mühür ustalarının aynen mücevher ustaları gibi sabırla ve dikkatle metalin yüzeyini işlediklerini düşünebiliriz.

Dairesel baskı mühürlerin yanı sıra, ender olmakla birlikte silindir mühürlerin de Hitit Krallığı'nda kullanıldığını görmektediriz.

HİTİT SANATININ GÖRSEL ÖZELLİKLERİ

Hititler bizlere görsel etkileyiciliğı günümüze kadar süregelmiş, evrensel sanat boyutuna ulaşmış eserler bırakmışlardır. Acaba bu eserlerin kalıcılığının ve etkileyiciliğinin sırrı nedir?

Hitit sanatının bu kadar etkileyici, görsel olarak bu kadar ilgi çekici olmasının nedenlerinden birisi anıtsallığı, diğeri de  yk selliliğidir. Boğazköy (Çorum), Alacahöyük (Çorum)'daki kabartmalar ile Eflatunpınar (Konya-Beyşehir Gölü'nün doğı kıyısı) ve diğ r merkezlerdeki anıtların yapısından, çevreleriyle oluşturdıkları görsellikten etkilenmemek zordur. Bir zamanlar kraliyetin hâkimiyeti altındaki halkı etkilemek için üretilmiş bu görkemli sanat eserleri, bugün de bu  ren yerlerini ziyaret edenleri b y lemeye devam etmektedirler.

Hitit sanatını evrensel kılan bir diğ r özellik de sanatçıların bize büyük başarıyla aktarabildikleri öykülerdir. Gerek Alacahöyük'teki kabartmalar olsun, gerek İnandık Vazosunun  zerindeki tasvirler olsun, bunların her biri bize Hititler'in dünyasıyla ilgili birer öykü anlatır. Hititler'in nasıl yaşadıkları, nasıl tören yaptıkları, tanrılarına nasıl taptıklarıyla ilgili bilgi verirler. Hitit sanatının bu özelliğı günümüz insanının ilgisini çekmede etkilidir.

İNANÇ SİSTEMİ

Hititler'in en büyük özelliklerinden biri de fetihçi bir toplum olmalarıdır. Hititler fethettikleri toplulukların halklarına karşı herhangi bir saldırı olmadıkça iyi davranmışlar ve alınan ganimetlerden hediye olarak söz etmişlerdir. Bu tip ifadeler Hitit metinlerinde oldukça sık rastlanmaktadır. Hititler ganimetlerle beraber bu ülkelerin tanrılarını da kendi tanrılar topluluğuna katmışlar, hatta bu tanrılara ait heykelleri başkent Hattuşa'ya taşımışlardır. Böylece Hitit egemenliği altına giren halkların merkezi bir otorite altında yaşaması sağlanmıştır. Bu özelliklerinden dolayı Hititler kendilerinin '*Bin Tanrıları*' olduğunu metinlerde vurgulamaktadırlar. Tanrılar Topluluğu zamanla o kadar kalabalık olmuştur ki III. Hattuşili döneminde kraliçe Puduhepa tanrılar topluluğunu yeniden düzenlemek zorunda kalmıştır.

Hititler, tanrıların insanlar gibi yaşadıklarına, evlendiklerine ve çocuklarının olduğuna inanmaktaydılar. Hititler'in dini inançlarını izleyebileceğimiz yer yukarıda da belirttiğimiz gibi Boğazköy=Hattuşa'nın 1,5 km. kuzeydoğusunda bulunan Yazılıkaya açık hava tapınağıdır. Doğal kireç taşından oluşan kayalar arasındaki A ve B odalarında Hititler dini ayinlerini gerçekleştiriyorlardı. Tapınağın duvarlarında oldukça ince bir işçilikle yapılmış tanrı tasvirleri bulunmaktadır. Bu tasvirlerde yer alan erkek tanrılar genellikle sivri ve boynuzlu bir başlık, dizlerine kadar inen kısa etek ve sivri uçlu ayakkabılar; kadınlar ise silindirik başlık, pileli uzun etek giymiş olarak tasvir edilmişlerdir. Tapınak; A odasındaki tören alayı ile birlikte B odasında bulunan ka-

bartmalar dâhil toplam 83 figür ve de hiyeroglif yazılardan oluşmaktadır. A odasında orta sahneye karşıdan bakıldığında soldan tanrılar, sağdan ise tanrıçalar alayının bu sahneye doğru ilerledikleri görülmektedir. Tanrı ve tanrıçalar alayı, Hititler'in baş tanrısı olan Fırtına Tanrısı (Hurri adıyla) =Teşub ile baştanrıçası Arinna'nın Güneş tanrıçası (Hurri adıyla)=Hepat ve çocukları Şarrumma'nın bulunduğu orta sahne; diğer adıyla *karşılaşma sahnesi* ile son bulmaktadır.

Yazılıkaya karşılaşma sahnesi (çizim)

Hititler'in baş tanrısı Fırtına Tanrısıdır. Bu tanrının Hattice ismi *Taru*, Hurrice ismi ise *Teşub*'tur. Metinlerde "Hatti Ülkesinin Göğün Tanrısı, Hatti'nin/Hattuşa'nın Fırtına Tanrısı" gibi adlarla adlandırılan tanrının simgesi "W"ye benzer bir hiyeroglif işareti idi. Tanrı tasvirli sanat eserlerinde genellikle Fırtına Tanrıları dağların ya da dağ tanrılarının

üzerinde durur biçimde tasvir edilir, tanrının kutsal hayvanı ise boğadır.

Baş tanrıça ise Arinna'nın *Güneş Tanrıçası*'dır. Geç Hitit Döneminde *Kubaba* ismini alacak olan tanrıçanın Hurritesi ise *Hepat*'tır ve Yazılıkaya tasvirlerinde adı hiyeroglifle Hepat olarak yazılmıştır. Genellikle iki leopar arasında oturur biçimde betimlenen tanrıça aynı zamanda baş tanrı *Teşub*'un karısıdır.

Tanrılar Topluluğundaki diğer tanrılar;

Hattili Tanrılar

Taru - Vuruşemu: Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası (Baş Tanrı Çifti)

Telipinu: Baş tanrı çiftinin oğulları bereketi temsil eden tanrı

Hatepinu: Telipinu'nun karısı

Nerik ve Zippalanda Kenti'nin Fırtına Tanrısı: Baş tanrı çiftinin oğulları

Mezulla: Baş tanrı çiftinin kızları

Zintuhi: Tanrıça Mezulla'nın kızı

Lelvani, İşduştaya, Papaya: Yeraltı Tanrıları

Şulinkatte: Savaş ve Salgın hastalıklar, Veba Tanrısı

Vurunkatte: Savaş Tanrısı

Hurrili Tanrılar

Teşup ve Hepat: Fırtına Tanrısı ve Güneş Tanrıçası (Baş tanrı çifti)

Şarrumma: Baş Tanrı çiftinin oğulları

Şauşga: Çift cinsiyetli, Aşk ve Savaş Tanrı(ça)sı

Hitit Tanrıları

Şiu: Tanrı

Halki: Tahıl ve Hububat Tanrısı

Şivat: Tanrılaştırılmış Gün

İşpant: Tanrılaştırılmış Gece

Hititler ülkelerinin başına gelen tüm felaketlerin nedeni olarak tanrıların öfkelerini görürler ve tanrıları öfkelen-dirmemek için onlara sürekli yiyecek ve içecekler sunduk-ları törenler düzenlerlerdi. Bu törenlerdeki sunumlar ol-dukça sıkı kurallara bağlıydı ve tapınak görevlilerinin sunum sırasında uyması gereken temizlik kuralları ve su-numların içeriğini belirleyen krallar tarafından düzenlenen yasa niteliğinde yönerge metinleri vardır.

ŞENLİKLER

Hititler’de diğer unsurlar gibi şenlikler de değişik kökenlere ait ve çok çeşitlidir. Yılın belirli dönemlerinde (özelikle İlk ve Sonbahar şenlikleri vs. gibi) kutlanan şenliklerin zamanında kutlanmaması durumunda tanrıların gazabına uğrayacakları düşüncesinin etkisinde idiler. Bu şenliklerin bazılarında yağmurun yağması, bolluk-bereket, iyi mahsul ve kralın gücünün artması için tanrılara çeşitli kurbanlar sunarak tanrıların isteklerini yerine getiriyorlardı.

Hititler’de yılın en önemli bölümü ekimin yapıldığı ve ürünün kaldırıldığı dönemlerdi. Bunlar tanrı adına düzenlenen büyük şenliklerle kutlanırdı.

Hititler’in şenliklerini kutlama biçimleri ve ayinleri tabletlerde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre Hitit şenlikleri tek bir günle değil de günler boyunca devam ederdi. Bazı şenlikler dans, müzik, oyunlar ve ziyafetlerle kutlanırken, bazıları sadece kurban ayinlerinin yapıldığı törenler niteliğindedir.

Ele geçen metinlerden şenliklerin tanımı, okunan dualar, törenlerde kullanılan malzemeler, tüketilen yiyecekler, koşu yarışmaları, şarkı ve danslar hakkında detaylı bilgiler edinmek mümkündür.

Törenler genellikle kent merkezinde ve krallığa bağlı diğer merkezlerdeki kutsal yerlerde yapılırdı. Olasılıkla büyük izleyici kitlelerinin önünde gerçekleştirilen törenlerde kral, kraliçe ve tanrı heykellerinin yer aldığı tören alayı olurdu. Burada müzisyenler müzik aleti çalarlar, ilahiler söy-

lenir ve dans edilirdi. Şenlikler diğer kutsal kült merkezlerinin ziyareti ile devam ederdi. Dini merkezlerde tören alayını karşılayan dansçılar ve ilahi okuyanlar bulunurdu. Burada kral ellerini iyice yıkayıp kuruladıktan sonra tapınağın tanrı heykelinin bulunduğu kutsal odasına geçer, sonra tanrıya yiyecek ve içecek sunardı. Burada tanrının onur konduğu olduğu bir ziyafet verilirdi.

Şenlik alayı tanrı heykelciklerini şehrin dışında bulunan ve taşlarla çevrelenmiş olan kutsal alanlara götürürdü. Burada tanrılar için kurban kesilir, tekrar bir ziyafet verilir, şarkılı ve danslı gösteriler düzenlenirdi. Ayrıca kralın hakem olduğu Hititler'in her zaman kazandığı temsili savaşlar düzenlenirdi. Kazananlara ödüller verilir ve şenlik sona ererdi.

AYINLER (RİTÜELLER)

Hititler'de şenlikler ve ayinler birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılmıştır. Şenlikler tanrılar için düzenlenen dini tapınma törenleri iken ayinler genellikle bireylere özgüdür. Ayinler belli durumlarda belli kişilerin isteklerini yerine getirmek için yapıldı. Ayinler katılımcıların hareketleri, yakarışları, duaları ve müzik eşliğinde söylenen dini şarkılarla yapıldı. Ayinleri deneyimli kişiler düzenlerdi. Buna bir örnek *“doğum yaptıran kişi”* anlamına gelen *hasava*'lardır. Bu ünvanı taşıyan kadınlar hekimlerle, kâhinlerle ve büyücü rahiplerle işbirliği yaparlardı.

Dua, fal ve büyü metinleri Hitit arşivinde sıklıkla bulunan ayinle ilgili metinler arasında yer almaktadır.

DUA

Hitit arşivlerinde ele geçen bir grup da dua metinleri ile ilgilidir. Bu gruptaki dua metinlerinin hepsi Hitit krallarına aittir. Halkın dua edip etmediği, ediyorsa bunun ne şekilde olduğu konusunda ise bir bilgiye sahip değiliz.

Hititler’de tapınaklar halka açık değildi. Kral, hanedan mensupları ve yüksek rütbeli memurlar tapınaklara girebiliyordu. Dualar tapınaklarda tanrı heykellerinin karşısında ve aynı zamanda başrahip olan kral ile hanedanın diğer üyeleri tarafından ediliyordu. Diğer katılımcılar sadece dinleyici olarak bulunuyorlar ve dua sonunda âmin anlamına gelen “*öyle olsun*” diyorlardı. Dua metinleri genellikle arşivlerde saklanıyor ve ülkenin başına bir felaket geldiğinde ya da hanedandan biri hastalandığında arşivden çıkarılarak tekrar okunuyor olmalıydı.

Aşağıda II. Murşili’nin dua metninden bir bölüm sunulmaktadır. Hatti Ülkesini kasıp kavuran veba salgınına karşı edilen bir dua olduğu için bu metin “*veba duası*” olarak adlandırılmıştır.

(Arka Yüz): Hatti Ülkesi salgın hastalık tarafından inim inim inlediğinden ve ülke insanları kitle halinde öldüklerinden, Tuthaliya skandalı ülkenin başına ağır bir bela gi-

bi gelip oturdu. (Bu belanın böyle olduğu) bana tanrılar tarafından fal aracılığı ile teyid edildi.

Ey (tanrılar) beylerim, (bununla ilgili olarak) fal vasıtasıyla bir araştırma yaptırdım ve bunun sonucu ÷lkede hüküm süren vebanın nedeni olarak sizin tapınaklarınız (ve ayaklar altına alınmış olan) tanrı yemini ortaya çıktı. Şimdi en başta siz beylerim (tanrıların) yeminiyle ilgili olarak (sunulması gereken) kurbanlar üzerinde durulacaktır. Şimdi (sizinle ilgili her şeye) açıklık getirilecektir. Ben bizzat kendim siz beylerim tanrılara tövbe ve ÷lke için kefarete vereceğim. Ey tanrılar, beylerim, (biliyorum) Tuthaliya'nın kanının intikamını almak istiyorsunuz. (Ama) şimdi Tuthaliya'yı öldürmüş olanlar o kan davasını(zateri) ödediler. Bu kan davası Hatti ÷lkesini bitirdi! O bana da bulaştığı için, ben de kendi evimden tövbe ve telafi kurbanı vereceğim (ki) beylerim tanrılar rahat etsinler, sakinleşsinler. Ey beylerim tanrılar, bana tekrar merhamet edin. Ben (tekrar) sizin huzurunuzda çıkmak istiyorum. Size diyeceklerimi dinleyin. Ben kötü bir şey yapmadım! Günah işleyip kötölük yapanlardan bugün hiç bir kimse hayatta değildir. Onlar ölüp gittiler. Babamın yapmış olduğu skandal bana (da) bulaştığı için ÷lkede hüküm süren veba salgını ile ilgili olarak siz (beylerim) tanrılara teker teker telafi (ve) tövbe kurbanı sunacağım. (Evet) sizin hepinize telafi ve tövbe vereceğim. Ey tanrılar, beylerim, bana tekrar merhamet (edin!)

BÜYÜ

Hititler fethettikleri topraklardan sadece ganimet değil o toplumların kültürel özelliklerini de alıyorlardı. Büyü geleneği de bunlardan biridir. Hititler'deki büyü geleneği Anadolu'nun taş devirlerinden beri var olan ve Hititler'e kadar uzanan bir kültürün genel karakterini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Hititler Anadolu'ya geldiklerinde büyü ile ilgili hiçbir bilgileri olmamasına rağmen zamanla konuya oldukça ilgi duymaya başlamışlardır. Bu ilgiyi fark eden diğer halklar özellikle de Hurriler Hattuşa'ya gelip Hititler ile bilgilerini paylaşmaya başlamışlar ve zamanla Hattuşa'da bir büyü arşivi oluşmaya başlamıştır. Arşivde bulunan her metinde büyüünün geldiği ülke ve yapan kişinin adı da yer almaktadır. Bu büyüler çeşitli hastalıkların tedavisinde kullanılıyordu. Büyülerin ücretlendirilmesi kişinin ekonomik düzeyine göre belirleniyordu. Örneğin, *“fakir biri kurban hayvanı olarak bir sığır, bir koyun ve bir keçi, zenginler ise bir sığır, altı koyun ve iki keçi”* veriyorlardı. Ayrıca büyücüler büyü yaparken kullanılmak üzere çeşitli gıda maddeleri, çeşitli otlar, değerli taşlar, altın ve gümüş nesneler talep ediyorlar ve büyü işleminden sonra da bunları geri vermiyorlardı.

Hititler en çok analogi büyüünü kullanıyorlardı, bu büyü söz ve eylem ile ayrı ayrı ya da birlikte yapılıyordu. Sembolik olarak yapılan bu büyüler ile gerçek olaylar arasında ilişki kuruluyordu. Örneğin *“işte bu yağ nasıl eriyip gittiyse kötülük de aynı şekilde erisin, yok olup gitsin”* gibi ifadeler kullanılıyordu. Bu tarz büyüler doğa olaylarının gözlemine

dayandığı için doğa titizlikle incelenmiş ve bu sayede Hititler de doğa deneyimleri oldukça ilerlemişti. Analoji büyülerinde şu şekilde ifadelere yer verilir:

“İncir ve üzüm nasıl tatlıysa, üzüm tanesi nasıl şarap ihtiva ederse, asmanın nasıl aşağıda kökü, yukarıda ise bıyığı varsa, yağ bitkisi veya susam nasıl yağ ihtiva ederse, susuz kalan bitki nasıl kurursa...” ya da “taş nasıl ağır ve hissizse, bakır nasıl sert ve kalıcıysa, altın nasıl kalıcı, sert ve safsa, tuzun nasıl tohumu yoksa ve yeşermese, demir nasıl gökte Fırtına Tanrısına gelmişse ve gökyüzünü taşırsa, Güneş ve Fırtına Tanrıları nasıl ebediyse, rahipler nasıl hışım ile gelen Fırtına Tanrısını tutar alıkoyarsa, tanrılar ve insanlar nasıl birbirlerini seviyorlarsa, ana baba çocuklarını nasıl seviyorlarsa, nasıl sağır duymaz, kör görmezse ve kötürüm yürümezse, düşman nasıl Hititler in kötülüğünü isterse, düşmanlık nasıl barışa dönüştürülebilirse...”

FAL

Hititlerde iki tür falcılık mevcuttur. Bunlardan ilki kehanet falcılığıdır. Tanrıların gönüllü olarak verdikleri işaretlerin yorumuna dayanan bu fal türü Hititler’e Babil’den gelmez; bu yüzden de terminolojisi de Babilcedir. Bu fal türünde hayvanların iç organları, eksik doğumlar ve doğa olaylarının oluş biçimlerine bakarak gelecekte haber vermeye çalışılırdı.

“Eğer bir kadın ikiz erkek çocuğu doğurursa, o kadın fena halde hastalanacaktır ya da ölecektir. Babası zengin ise fa-

kirleŖecek, fakir ise zenginleŖecek ve çocukları iyi büyüyeceklerdir. Eğer bir kadın ikiz kız çocuğu doğurursa, o kadın ölecektir. Evin sahibi mahvolacak, evi boŖalacaktır.”

Karaciğer Falı

Eski Babil ve Hitiler’de olağandısı olayları izlemek için kullanılan karaciğerin kilden kopyaları da yapılırdı. M.Ö. 1200’lere tarihlenen tablet (yukarıda) Hitit ciğer, falcılığının önemli kaynaklarından biridir.

Diğer bir falcılık türü ise; Anadolu kaynaklıdır. Kararlar-da geç kalmamak için tanrıların iŖaretlerini ya da doğa olaylarını beklemeden, bu olayları yapmacık olarak yaratıp tanrılarının dŖncelerini öğrenmek için kullanılan yoldur.

Fal metinlerini önemli kılan baŖka yerden öğrenilmesi olası olmayan bilgileri içeriyor olmalarıdır. Hititler baŖlarına gelen ktlklerin kaynağı olarak tanrıların öfkelerini

görürler ve bu öfkeyi dindirmek için adaklar sunarlardı. Öfkenin sebebi olan günahları öğrenmek için en çok kullanılan yöntemlerden biri de falcılıktı. Fal rahipleri tarafından oluşturulan komisyonlar büyük bir titizlikle çalışırlar, araştırma ve soruşturmalar yaparlar, yüzlerce soru sorarak gerçeği aydınlatmaya çalışırlar ve yapılan tüm bu çalışmalar kayda geçirilirdi. Rahiplere ifade veren kişiler tanrıların gazabından korktukları için her zaman doğruyu söylerlerdi. Bu kayıtlar sayesinde faili meçhul cinayetler, tanrı heykellerinin tahrip edilmesi, kralın ordusu ile birlikte kışı geçireceği yerler ve cinsel suçlar gibi birçok bilgi öğrenilmektedir.

Hititler’de genel olarak dört çeşit fal vardır; bunlardan ilki *Talih Falı*’dır. Anadolu kökenli olan bu falın tam olarak nasıl bakıldığı bilinmemekle beraber zar ya da bakla tanelerinin birleşiminin kullanıldığı düşünülmektedir. Falda şekiller iyi ya da kötü olarak gruplandırılıyordu; şekillerden iyi olanlar çoğunlukta ise sonuç olumlu ya da evet, kötü olanlar çoğunlukta ise olumsuz ya da hayır olarak yorumlanıyordu.

İkinci fal tipi ise; yine Anadolu kökenli olan *Kuş Falı*’dır. Burada fal kuşları denilen ve sayıları kırkı aşan göçmen kuşlar kullanılıyordu. Kuşların konakladıkları dağ, ırmak vs. gibi yerlere gidilip hareketleri gözlenirdi. Kuş falı rahipleri Kızılırmak ve Yeşilirmak Vadisi, Bafra, Ceyhan, Seyhan ve Göksu Deltası’na giderek kuş gözlerlerdi. Kuşların uçuş biçimi, kalkış ve iniş hareketleri, konakladıkları yerlere bakarak çeşitli sonuçlar çıkarmışlardır.

Üçüncü fal türü ise; *Et Falı*’dır ve Babil ya da Hurri kökenli olduğu düşünülmektedir. Sırf bu amaç için kesilen

hayvanların organlarına bakarak tahminler yürütülmesine dayanan bir fal türüdür.

Dördüncü fal tipi; *Su Yılanı Falı*'dır. Bu yılanlar içi çeşitli bölmelere ayrılmış havuzların içine atılıyor ve buradaki girişli çıkış hareketleri gözlenerek sonuç çıkarılıyordu.

HİTİTLER'DE DİNİ MİMARİ

Tapınaklar

Hititler'de tapınaklar genellikle asimetrik plan şemasına uygun olarak yapılıyor ve büyük bir orta avlu etrafında sıralanan odalardan oluşuyordu. Bu kısma tapınağın ana kısmı deniyordu. Odaların simetrik bir düzen sergilediği bu ortadaki avlunun yan kısmında ise tanrı heykellerinin ya da kabartmalarının bulunduğu *kutsal oda/aditon/cella* yer alıyordu. Hitit tapınakları aydınlıktı. Bunun için aditon ve yan odalarda alçak pencereler vardı. Diğer Eski Ön Asya tapınaklarında olmayan bu özellik Hitit mimarisine özgü olarak tanımlanabilir.

Boğazköyde yapılan kazı çalışmaları sırasında Hitit dini mimarisinin en güzel örnekleri çıkarılmıştır. Bunlardan en büyüğü *Büyük Tapınak/1 nolu Tapınak*'tır. Bu yapı Hatti'nin Fırtına Tanrısı ve Arinna'nın Güneş Tanrıçası'nın evi olarak yapılmıştır. Tapınak diğer yapılardan bir *temenos (kutsal alan)* duvarı ile ayrılmıştır. Tapınağın güneydoğusunda *Sannatkârlar Evi* olarak tanımlanan ve olasılıkla tapınak personeline ait olan bir yapı bulunmaktadır. Tapınak bir kutsal

merkez olmasının yanı sıra törenlerde kullanılmak için stoklanan çeşitli yiyecek/içecek malzemeleri de bulunduyordu. Tapınağın depolarında birçok büyük küp bulunmuştur ve bu küplerde çeşitli sıvı ve kuru gıda depolanmaktaydı.

Orijinal Yerinde Küpler (Boğazköy)

Kaya Anıtları

Taşların üzerlerini kabartmalar ile bezemek Ön Asya'da Hititler'den önce de bilinmekteydi; ancak kaya kabarmalarının Anadolu'da gelişmesine öncülük edenin Hititler olduğu söylenebilir. Bu uygulamanın Hititler'in hangi döneminde başladığını bilmemekle beraber bu anıtların çoğunun üzerinde büyük kral tasvirleri bulunmasına dayanarak

özellikle Hitit İmparatorluk Çağı'nda kullanıldığını söylemek olasıdır.

Kaya kabartmaları genellikle ülkenin önemli yollarının, su kaynaklarının ve büyük kayalarının üzerine yüzey düzeltildikten sonra özenle yapılmıştır. Hititler sefere çıktıkları yolların üzerlerinde de kaya kabartmaları yaptıkları için sefer güzergâhlarını bu anıtlar sayesinde tespit etmek mümkün olmaktadır.

Bu kaya anıtları tanrıların kutsanması ve kralların tanrılara minnettarlıklarını göstermesi gibi bir amacı olmakla birlikte, Hitit krallarının gücünü ve egemenliğini gösteren birer araç olarak da kullanılmışlardır.

Kült Vazoları

Hititler seramik sanatında oldukça ilerlemişlerdi. Hitit seramik repertuarı arasında bulunan kabartmalı seramikler Hititler'in seramik yapımında ulaştıkları noktanın göstergesidir.

Genellikle tek renkli, toprak kırmızısı rengine, geniş ağızlı, uzun boyunlu yapılan bu kapların yüzeyine yatay bölümlere ayrılarak tasarlanan konu ve figürler yerleştirilmekteydi. Bu türün en güzel örnekleri arasında Bitik, İnandık ve Eskiypar (Çorum-Alaca)'da ele geçen kült vazoları gösterilebilir. Bu vazoların üzerinde genellikle soluk siyah boya ile çizgi bezeme tekniği kullanılarak dini törenler ve kutsal evlenme (*hieros gamos*) tasvir edilirdi.

Bitik Vazosundan bir ayrıntı

ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ

Hititler ölülerini yakar ya da gömerlerdi. Boğazköy'de olan Yazılıkaya'nın 400 m. yakınında bulunan Osmerkayasa mezarlığında her iki tip gömüye de rastlanmıştır. Ölüler doğrudan toprağa açılan çukurlara yerleştirilirken, yakılmış olan bireylerin külleri *urne* adı verilen seramik kapların içine konmuştur. Bu kaplar ya kayaların arasına yerleştirilmiş ya da toprağa açılan çukurlara gömülmüştür. Mezarların yanında büyükbaş hayvanlar ile koyun ve keçi kemikleri bulunmuştur. Bu kemiklerin cenaze töreni sırasında kurban edilen hayvanlara ait olduğu düşünülmektedir. Mezar eşya-

sı olarak çeşitli deniz hayvanlarına ait kabuklar ile küçük çanak çömlekler bulunmuş olması bu mezarlığın halka ait olduğunu düşündürmektedir.

Kral ve kraliçelerin cenaze törenleri ondört gün sürerdi. Törenler kralın öldüğü gün bir öküzün kesilip ayaklarının dibine konması ile başlardı, ikinci gün kralın cesedi yakılacağı alana götürülür ve burada tanrılar için hayvan ve içki kurbanı yapılırdı. Aynı günün gecesinde ise ölüsü yakılırdı. Gün doğumuyla beraber yakılma işlemi sona erer, kemikler alınarak üzeri yiyecek ve içecek dolu bir masanın yanına yerleştirilirdi. Böylece onur konuğunun ölen kişi olduğu törenler başlamış olurdu. Törenler sonraki günlerde de devam ederdi. Altıncı gün kemikler taş ev denilen bir eve yerleştirilirdi. Kemikler burada yer alan bir kanepenin üzerine konularak kişi dinlenmeye bırakılırdı. Bu esnada tanrılar için çeşitli sunular yapılır, hayvanlar kurban edilir, müzisyenler ağıt yakarlardı. Bir çim parçası kesilerek ölen kralın başucuna konurdu. Bu çim parçası kralın ölümden sonra yaşayacağı alanları simgelerdi. Mezara ayrıca kırık tarım aletleri konurdu. Bu aletlerin kırık olmasının nedeni bu dünyada kullanılmayacaklarını göstermektedir.

HUKUK SİSTEMİ

Hititler’de bizim toplumumuzda da olduğu gibi bir hukuk sistemi ve yazılı yasalar vardı. Hitit hukuku ile ilgili bilgilerimizi çeşitli kaynaklardan öğrenmekteyiz. Bunlar; mahkeme tutanakları, kralın taşra yöneticilerine gönderdiği yönergeler, eyaletler içindeki ve arasındaki davalar, kral III. Hattuşili ile Arma-Tarhunda arasındaki dava kayıtları ve saray görevlilerinin işlediği bazı suçlarla ilgili kayıtlardır.

Hititlerde krallar ülkeyi tanrı adına yönetirdi. Yasaları da tanrı adına yaptıkları ve uyguladıkları düşünülmektedir. Hitit yasaları Büyükkale’de (Boğazköy) Hugo Winckler tarafından yapılan kazılarda ele geçmiştir. Günümüze ulaşan en eski şekli Eski Krallık dönemine yaklaşık olarak M.Ö. 1650 yıllarına tarihlenir. Bu yasalar toplam 200 maddeden oluşur ve 100’er maddelik iki gruba ayrılır. İlk grup “*takku an-tuhşaş* (eğer bir adam)”, ikinci grup ise “*takku* ^{Giş}GEŞTİN (eğer bir üzüm bağı)” şeklinde başlar.

YASALARIN YAPISI

Hititler’de adalet çok önemliydi ve yasalar adaleti ve huzuru korumak için yapıldı. Hitit yasalarında ceza ile ilgili kısım; .adam öldürme, saldırı, mal ve mülke verilen zarar, büyüçülük, hırsızlık, cinsel suçlardan oluşuyorken; medeni hukuk ile ilgili kısım ise; evlilik, hayvanların ve belirli mallar ile hizmetlerin fiyatının belirlenmesi, insan emeği gibi konulardan oluşmaktaydı.

Hitit yasaları I. Seri: Soldaki 1. sütun 1-16, sağdaki 2.sütun 27-40'ı içerir.

Hitit yasaları sert değildi ve insancıl bir yapıya sahipti. Bu yönüyle Asur ve Babil yasalarından farklıydı. Babil kralı Hamurabi'nin yasalarında kısasa kısas uygulaması varken bu uygulama Hititler'de mevcut değildir. Hititler öldürerek ya da intikam alarak değil, tazminat cezası ile cezalandırıyordu. Ancak az da olsa ölümle sonuçlanan cezalar vardı. Kralın ve yargıç konumundaki memurun kararına karşı gelmek, kara büyü, cinsel suç, tecavüz, ensest ilişki (akraba-lar arasındaki cinsel ilişki), sodomi (hayvanlarla yapılan cinsel ilişki), kölenin efendisine karşı gelmesi gibi suçlar ölüm cezası gerektiren suçlardandı. Adam öldürmede ise suçun bilerek mi yoksa bilmeden mi yapılmış olduğu önemliydi. Ceza buna göre verilmekteydi. Adam öldürme suçla-

rında bile tazminat cezası verilebiliyordu. Bu konuda bir örnek şöyledir:

“Eğer bir kişi, erkek ya da kadın, başka(?) bir kentte öldürülürse, kimin sınırları içinde öldürülürse (kurbanın mirasçısı) 12,000 metrekare (=3 dönüm) (alan) çıkarsın ve kendisi için onu alsın.”

Yaralanmalarda da suçun bilerek mi yoksa yanlışlıkla mı işlendiğine bakılırdı ve yaralamanın sonuçları gözönüne alınırdı. Böyle bir durumda diğerlerinde olduğu gibi zarar görenin zararının karşılanması için tazminat cezası uygulanırdı.

Hitit toplumunda köleler de vardı ve yasalarda köleler için düzenlemeler bulunmaktaydı. Köleye karşı yapılan suçlara ödenen tazminat özgür bir insana ödenen tazminatın yarısıydı. Ancak kölelerin işlediği suçlara karşı verilen ceza da özgür insanlarınkinin yarısıydı. Sakatlama cezaları yalnızca kölelere veriliyordu. Ancak köleler de yasalar önünde hak arayabiliyordu. Hititler adalet konusunda sadece özgür insanları düşünmeyip kölelere de haklar tanımışlardır.

YASALARIN UYGULANMASI

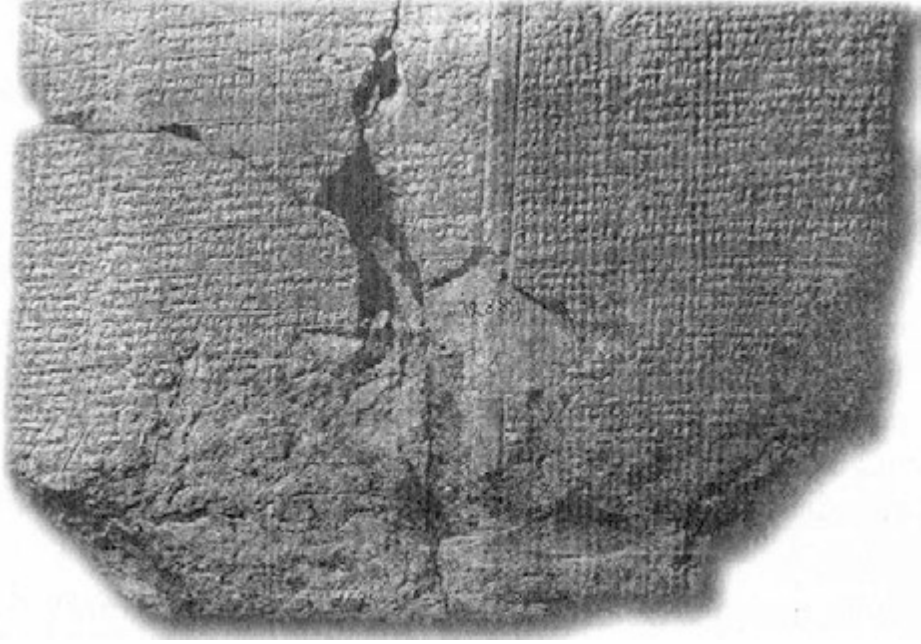
Hititler’de kral aynı zamanda baş yargıçtı ve en son karar ona aitti. Mahkemelerin yetkisini aşan konularda en yüksek otorite olarak son kararı verirdi. Bu durum Hitit arşivlerinde yer alan metinlerden de anlaşılmaktadır.

“ Tanrılar kutsadıkları zaman tanrıların önünde hiç kimse çok fazla içki içmesin ve şenlik evinde hiç kimse sarhoş olmasın. Ayrıca rahiplere, zanaatkârlara, merhemli rahiplere, rahibelere saygılı olunsun! Rahipler, merhemli rahipler, rahibeler de tanrılara saygılı olsunlar. Eğer herhangi bir dava (olursa) mühürlü tableti huzura getirirse sınır kent askeri valisi/yöneticisi davayı iyi bir şekilde karara bağlasın ve onu neticelendirsin. Eğer dava çok yüklü ise onu majestenin (büyük kralın) huzuruna göndersin.”

Ayrıca Hititler’in hâkimiyeti altındaki devletlerin kendi içlerindeki ve aralarındaki anlaşmazlıklar ise kralın kararma bırakılırdı. Kralın ya da kral adına yargıçlık yapan yüksek dereceli memurun kararına karşı gelmek ölüm cezası ile sonuçlanan suçlardan biriydi. Kral ve kralın vekilinin kararına uymamak krala karşı gelmek anlamına geldiği için büyük suç sayılırdı. Bu konu yasalarda şöyle belirtilmiştir:

“Eğer herhangi bir kimse kralın yargısına karşı çıkarsa evi harabe yığını olacak. Eğer herhangi bir kimse sulh yargıcının yargısına karşı çıkarsa onun başını kesecekler.”

Kral olasılıkla her davaya ayrı ayrı bakmazdı ve yerine birini görevlendirirdi. Kendi aile bireyleri onun adına adli işlere bakabilirdi. Buna örnek verebileceğimiz bir mahkeme kararında sadece III. Hattuşili’nin karısı kraliçe Puduhepa’nın mührü bulunmaktadır.

Hitit yasaları I. seri: Soldaki 1. sütun 14-26B, sağdaki 2. sütun 40-48' i içerir.

Hititler'in egemenliği altındaki bölgelerde kralın adına bölgeyi yöneten görevliler kralın temsilcisi olarak davalara bakarlardı. Genellikle anlaşmazlıklar bölgedeki ticaret ile ilgili idi. Yabancı bir bölgeden gelen tüccarın güvenliği önemliydi ve bundan bölge halkı da sorumlu tutulmuştu. Sorumluluklarını yerine getirmediikleri zaman önemli tazminatlar ödemişlerdi.

Hitit toplumunda adli konular tahminen ilk başta, kentlerde ve kırsal kesimlerde yaşlılar ve önemli kişilerin oluşturduğu yönetici heyetin önüne gelirdi. Bu heyet muhtemelen küçük davalara bakardı ve adli düzenin en alt seviyesini oluştururdu. Yargılama şeklindeki davalar ciddi davalar

olarak bölge yöneticisinin bölgeyi denetlediği zaman yapılr ve böyle durumlarda yönetici, kendine yerel mahkemelerde danışman şeklinde hareket eden yerel yönetici ile köy heyetine kralın adına başkanlık ederdi. Bunlardan başka “^{LU}DUGUD ‘sulh(barış) yargıcı, ileri gelen, rütbe sahibi” ünvanlı adli görevliler de vardı. Bu görevliler ise kral adına yargılama yaparlardı. Kararları kesindi ve bu durum yasalarda da belirtilmişti. Bu görevlilerin sorumlulukları arasında; kraldan aldıkları yetkiyle, olasılıkla bir alt mahkemenin verdiği karara itiraz edilebilecek son mahkeme olarak görev yapmak da vardı. Bu şekilde, olasılıkla adaletin daha tarafsız ve adil dağıtılması amaçlanırdı. Yani toplumdaki herkes adil olmadığına inandığı bir kararın yeniden incelenmesi için krala başvurabilirdi.

Yargıçların davaları yakınlarının tarafını tutarak yönetmemesi, davalarda taraflardan rüşvet almaması hükümlerde belirtilmişti. Hitit yasaları uygulanırken adalet ve tarafsızlık ilkesi önemliydi. Bu, kralın temsilcisine verilen talimatlarda şu şekilde vurgulanmıştı:

“Ayrıca hangi kente (yerleşim yerine) tekrar gidersen kent halkının hepsini çağır! Kimin davası varsa onun (davasını) karara bağla ve onu sonuçlandır. Bir adamın kölesinin, bir adamın cariyesinin kimsesiz (yoksul) kadının da eğer davaları olursa onların davalarına bak ve sonuçlandır.”

Yine bu uygulamalarda yöneticilerden gelenek hukukuna da saygı göstermeleri istenirdi. Yani gelenekler de önemliydi ve yazılı yasalar uygulanırken geleneklerin göz ardı

edilmemesine dikkat edilirdi. Hititler’de adalet ile ilgili yazılı düzenlemeler her yerde uygulanmazdı. Merkezden uzak bölgelerdeki insanlar kendi geleneksel kurallarına göre işlenen suç ile ilgili cezalandırılıyordu. Yerel adetler bir başka deyişle gelenek hukuku dediğimiz kurallar daha ağır şekilde uygulanabilirdi. Yani yasalarca ölümle cezalandırılmayacak bir suç geleneklere göre ölüm cezası ile sonuçlanabiliyordu.

Hititlerde bazı maddelerde geçen “*parnaşsea şuvayezzi*” deyimini günümüzde yapılan bir uygulamaya benzerliğiyle dikkat çekicidir. “*Onun (Bunun) için onun evine bakar/bakacak*’ anlamına gelen bu ifade günümüzde yapılan haciz uygulaması ile benzemektedir.

CEZALAR VE TAZMİNAT USULÜ

Hititler’de cezalar genellikle sert değildir. Hitit yasalarının en önemli özelliği ‘kısasa kısas’ şeklinde bir uygulamaya yer vermemesidir. Oysa Babil’li Hamurabi’nin yasaları bunun tam tersiydi. ‘Kısasa kısas’ yani ‘göze göz dişe diş’ esasına dayanıyordu. Hitit yasalarında cezalar suçu caydırmayı amaç edinen bir yapıya sahipti. Yapılan suça karşı zararı tazminat ile telafi etmişlerdir. Ancak affedilmeyecek ve sonu ölümle bitecek eylemler de vardı. Ölümle sonuçlanacak suçların sayısı sınırlıdır. Daha önce de belirttiğimiz gibi kara büyü, cinsel suçlar, kralın ya da kralın temsilcisi konumundaki yargıcın kararına karşı gelmek ve kölenin efendisine karşı gelmesi bu gruba giriyordu.

Hitit yasaları II. Seri: Soldaki 1. sütun 157-169, sağdaki 2. sütun 170-182'yi içerir.

Hititler ceza konusunda işkence yanlısı bir toplum değildi. Hititler'e ait yazılı yasalarda da bedensel cezalara hemen hemen hiç rastlanmaz. Bedensel cezalar yalnızca kölelere uygulanırdı. Hırsızlık, cinayet, mala mülke zarar verme, büyü gibi suçlar tazminatı gerektirirdi. Telafi etme genelde ödeme (gümüş) ile yapılırdı. Bunlar için yasa maddelerinden bir örnek şöyledir:

“Eğer herhangi bir kimse özgür bir insanın kolunu veya bacağını kırarsa, eğer (yaralı adam) sakat(?) olursa, 20 şekel gümüş ödeyecek. Eğer o sakat (?) olmazsa, 10 şekel gümüş ödeyecek.”

Zararı telafi etme sadece ödeme ile olmuyordu. Örneğin; adam öldürme gibi durumlarda ölen kişinin yerine adam veriliyordu ya da bir kişinin evi ateşe verildiğinde, zarar gören kişinin evinin yerine yenisini inşa etmesi isteniyordu. Bu cezalar yasalarda belirtilmişti.

“Eğer özgür bir kişi bir evi ateşe verirse, evi yeniden inşa edecektir, ancak evin içinde ne mahvolduysa, ister (o) bir insan, bir öküz veya bir koyun olsun, bunlar için tazminat ödemeyecektir.”

Hitit yasaları zaman içinde değişip yenilenebilmekteydi. Yasalar olduğu gibi kalmıyordu. Örneğin; daha önce ödenen tazminat miktarı daha ileriki bir zamanda değiştirilebiliyordu. Bu da metinlerde ‘eskiden şöyle yapılırdı, şimdi böyle yapılır’ şeklinde belirtilmektedir.

“Eğer bir insan bir çanağı veya bir su toplama yerini kirletirse, eskiden 6 şekel gümüş öderdi. Kirleten kişi 3 şe-

kel gümüş öder ve saraya 3 şekel alırlardı. Ancak şimdi kral sarayın payını iptal etti. Kirleten kişi sadece 3 şekel gümüş öder. Onun (Bunun) için onun evine bakar/bakacak.”

Daha önceleri krala (yani devlete), zarar verilen kişiye ödenen miktar kadar tazminat verilirdi; ancak bu uygulama kral Telipinu döneminde kaldırılmıştır. Diğer bir deyişle, kral saraya düşen paydan vazgeçmiştir. Yine bu kralın kendi hazırladığı fermanla suçluya ölüm cezasının verilmesini ya da verilmemesini ölen kişinin yakınları belirlerken, bu durum yasalarda kaldırılmıştır.

“Kan davası meselesi şöyledir: ‘Kim bir kan dökme suçu işlerse, kanın sahibi ne derse o yapılır. Eğer o ölsün derse öldürülür, eğer (o) tazminat isterse tazminat verir. Ancak krala tazminat ödemez.”

“Eğer herhangi bir kimse bir erkeği ya da bir kadını bir kavgada öldürürse, onu gömmeye getirecek ve yerine 4 kişi verecek, ister (o) erkek ister kadın olsun, onun (bunun) için onun evine bakar(bakacak.”

Yasalarda bir kişinin bilerek ya da bilmeden öldürülmesi arasında önemli bir ayrım göze çarpmaktadır. Bilerek adam öldürmede tazminat daha ağırken, bilmeden bir kişiyi öldürme suçunda daha hafiftir. Ayrıca bilmeden adam öldürme suçlarında tazminatın bir kısmını karşılamak için insan verilmesi ilgi çekicidir. Bu uygulama genellikle köle vererek yapılırdı. Bunu doğal olarak zenginler yapardı. Yoksul durumdaki insanlar ise ölen kişinin yerine kendilerinin ya da çocuklarının çalışmasıyla tazminatlarını öderlerdi.

Yaralama olaylarında da, suçun bilerek ya da bilmeden işlenmesi yanında zararın derecesi de dikkate alınırdı. Örneğin; yaralama sonucu sakat kalan kişi alacağı miktarın iki katını isteyebilirdi. Yaralanan kişiye iyileşene kadar bakılır, suçu işleyen tedaviyi yapan hekimin ücretini öder ve yaralının işlerini devam ettirmesi için bir adam verirdi. Yaralama ile ilgili maddeler; bir kişiyi kör etme, dişini kırma, başını yaralama, elini ya da ayağını kırma, burnunu ısırma, kulağını parçalama ve hamile kadının çocuğunu düşürmesi ile ilgiliydi.

Mülke verilen zararlarda da kasıt olup olmamasına dikkat edilirdi. Ancak hırsızlık, yakılan bir ateşin başkasının evine sıçraması, istediği malı daha düşük fiyata almak için dolandırıcılık yapmak gibi durumlar söz konusu olduğunda daha ağır cezalar verilirdi.

“Eğer özgür bir adamı eşikte (hırsız olarak) yakalarsa, (yani) eve girmeden önce, 12 şekel gümüş verecek (ödeyecek). Eğer bir köleyi eşikte yakalarsa, eve girmeden önce, 6 şekel gümüş verecek (ödeyecek).”

Yasalardan başka Telipinu Fermanı’nda geçen bir bölüm aynı şekilde ürün (mal) konusunda dolandırıcılığa izin verilmemesine yöneliktir. Bu bölüm de böyle olaylarda uygulanacak cezayı anlatır. Yasalar ve fermanda geçen iki kısımdan da anlıyoruz ki bugün olduğu gibi geçmişte de insanlar toplum içinde böyle olaylarda (hile, dolandırıcılık vs.) hassas davranmışlar ve ölümle bitebilecek kadar ağır cezalar vermişlerdir.

“Sonra ekinleri artırdım. Çiftçiler o tarlaları (ve) işte araziye eksinler ve ürünleri mühürlesinler! O köylüler hasat sonunda hile yapmasınlar! (Eskiden ürün) miktarında 1 ya da 2 arşın (boyunda ürünü) daima bağladılar (iç ettiler). Böylece devamlı olarak ülkenin kanını içtiler. Şimdi (artık bunu) yapmasınlar! Kim onu yaparsa, ona kötü (bir) ölüm versinler!”

Hititler en büyük cezayı tanrıların mallarını çalan hırsızlara verirlerdi. Bunun dışında krala ait mülkle halktan birine ait mülk arasında bir değer farkı yoktu. Bu durum Hitit toplumunda bu konuda ayırım olmadığını göstermesi bakımından önemlidir.

Hititler’deki adalet anlayışına yasaların yanı sıra en güzel örneklerden biri Telipinu Fermanı’nda geçer. Sarayda cinayetlerin arttığı ve entrikaların olduğu bir dönemde Telipinu yönetimi almış ve kral olmuştur. Ancak kendisi ve ailesini öldürmeyi tasarlayanlara karşı bile kral olmasına rağmen ölüm cezası vermemiştir.

“ Ve kurye Taruhşu’yu gönderdi. (Kral) Hantili’yi çocuklarıyla birlikte öldürdü. (Daha sonra) Huzziya kral oldu. Telipinu onun en büyük kızkardeşi İştapariya’yı zevce (eş) (olarak) tutuyordu (evli idi). Huzziya onları öldürecekti. Olay ortaya çıktı ve onları (Huzziya ailesini) Telipinu sürdürdü. Onun (Huzziya’nın) beş erkek kardeşi (vardı). (Telipinu) onlara evler dağıttı ve şöyle dedi : ‘Gitsinler’! (El altında) olsunlar! Yesinler, içsinler! Fakat onlara hiç kimse (kötü bir) girişimde olmasın (bulunmasın)!’ Ve şöyle dedi: ‘

Onlar bana kötü davrandılar. Ben onlara kötü davranmayacağım.”

Bu metnin devamında gerçekleşen başka bir olayda Telipinu yine aynı şekilde davranmış ve suçluları affetmiştir.

“Bir asa adamı olan Tanuva’ya gizlice (bilgi) gönderdiler. Ben kral Telipinu bilemedim. Huzziya’yı ve kardeşlerini orada (Telipinu’nun evvelce getirdiği yerde) öldürdü. Ben kral bu olayı işittiğim zaman Tanuva’yı, Tahurvaili’yi ve Taruhşu’yu getirdiler. Onları panku (asiller meclisi) ölüme tuttu (mahkûm etti). Ben kral (şöyle) dedim: ‘Niçin onlar ölsünler? Onların gözlerini örtsünler. Ben kral onları çiftçi yaptım ve bundan böyle onların omzundan silahlarını aldım ve (de) onlara sorumluluk verdim.”

Metinden alınan bu kısımlarda da görüldüğü gibi Hititler’in insancıl bir anlayışı vardı. Kral her şeyi yapabilecek yetkisi olmasına karşın, kendisine kötülük yapanlara ölüm cezası vermeyi tercih etmemiş ve örnek olabilecek bir davranış sergilemiştir. Ayrıca yine fermanda, yalnızca suçu yapan prensin cezalandırılacağı ve ailesinin diğer fertlerinin buna dâhil edilmeyeceği belirtilmiştir. Böylece adaletin doğru bir şekilde uygulanması sağlanmıştır.

“Şimdi eğer herhangi bir prens suç işlerse, yalnız başı ile ödesin! Ancak onun evine ve oğluna kötülük yapmayın! Prenslerin çer çöpünü/kırıntısını (bile başkasına) vermeye kalkma! Doğru bir şey değil(dir). ”

Hititler, yasa maddeleri ve Telipinu Fermanı’ndan verilen örneklerde görüldüğü gibi sorunları daha çok insancıl

şekillerde çözmeye çalışmışlardır. Ölüm cezasına ya da işkenceye çok fazla başvurmamışlardır. Bu cezalar belirli suçlara karşı uygulanmıştır.

EVLİLİK HUKUKU

Hititler’de evlilik ile ilgili düzenlemeler vardı ve bu düzenlemelere uyulmaması durumunda mağdur tarafa tazminat ödenmekteydi. Boşanmaya erkek kadar kadının da hakkı bulunurdu. Hitit toplumundaki evliliklerde kadın ile erkek arasında eşitliğe dayalı bir anlayış vardı. Evlilik öncesi yapılan düzenlemelerin yanında boşanma için de bazı düzenlemeler yer alırdı. Boşanma durumunda iki tarafın hakları ve sorumluluklarını belirleyen yasalar bulunmaktaydı. İki tarafın boşanması sonrası çocuklar ve miras ile ilgili konular oldukça önemliydi. Köleler de bu düzenlemeye dâhildi.

Hititler’de evlilikten önce nişanlılığa benzer bir ön anlaşma, diğer bir deyişle söz kesme dönemi bulunmakta idi. Erkek evleneceği kadının ailesine *kuşata* denilen başlık parası vermek zorundaydı. Kadın ise erkeğin evine çeyiz getirirdi. Ancak kadın hayatta olduğu sürece bu çeyiz kendisinde kalırdı ve kadın öldüğü zaman kocası çeyize sahip olabilirdi. Eğer kadın kocasının değil de kendi babasının evinde ölürse ve çocukları varsa o zaman kocası çeyize sahip olamazdı, mal çocuklara kalırdı.

Bitik Kült Vazosu “kutsal evlenme” sahnesi.

(Damadın, gelinin başındaki örtüyü (olasılıkla duvak) açma sahnesi. Yüz görümlüğü olarak da bilinen bu sahne, günümüz Anadolu’sundaki evlilik törenlerinde yapılan adetlere benzetilebilmektedir.)

“Eğer bir adam karısını alıp kendi evine götürürse, kadının çeyizini (kendi evine) taşıyacak. Eğer kadın orada (kocasının evinde) ölürse, kadının şahsi mallarını yakacaklar ve adam onun çeyizini alacak. Kadın babasının evinde ölürse ve çocukları varsa, adam onun çeyizini almayacak.”

Erkek başlık parasını ödedikten sonra kadının ailesi kızlarını evlendirmekten vazgeçerse o durumda başlık parasının iki katını erkeğe vermek zorundaydılar.

“Eğer genç bir kadın bir adam ile sözlenmişse (bağlanmışsa) ve o (adam) onun için başlık ödediye, ancak ondan sonra baba ve anne ona (anlaşmaya) karşı çıkarlarsa, onu adamdan ayırabilirler, ancak başlığın iki katını tazmin edecekler (iade edecekler).”

Ancak erkek başlık parası ödediği kızı almaz ve evlilikten vazgeçerse o zaman da ödediği başlık parası kendisine geri verilmezdi.

“Eğer adam kızı (cinsel bakımdan) almadan önce onu reddederse, ödediği başlığı kaybedecek.”

Yasalarda kız kaçırma ile ilgili maddelere baktığımızda ise; eğer bir adam sözlü bir kızı kaçırırsa sözlüsünün verdiği başlık parasını geri vermekle yükümlü olurdu.

Köleler özgür insanlarla evlenebilirdi; ancak özgür bir kızla evlenecek köle de kızın ailesine başlık ödemek zorundaydı. Diğer yandan özgür konumdaki bir erkek de köle bir kızın ailesine içgüveysi olarak gidebilirdi. Her iki evlilik biçimi de yasalar önünde geçerliydi. Yalnız bu şekildeki evlilikler tarafların daha sonraki toplumsal konumları açısından sorun yaratabilmekte idi:

“Eğer bir erkek köle bir kadına başlık öderse ve onu karısı olarak alırsa, hiç kimse kadının toplumsal konumunu değiştiremeyecek.”

Hitit toplumundaki evliliklerde aldatılan koca, eşini bir başka erkek ile yakaladığı zaman her ikisini de öldürme hakkına sahipti. Bu olay suç sayılmazdı. Ancak aldatılan ve

mağdur durumda olan koca bu yüz kızartıcı suça rağmen eğer isterse karısını bağışlayabilirdi:

“Eğer bir adam bir kadını dağ(lar)da yakalarsa (ve te-cavüz ederse), adamın suçudur ve o ölecektir, ancak kadını evde yakalarsa, kadının suçudur, kadın ölecektir. Eğer (kadının) kocası onları (olay anında) bulursa ve onları öldürürse, cezası yok(tur).

Onları saray kapısına (yani: kral mahkemesine) götürürse ve “Karım ölmesin”, derse, karısının canını bağışlar, ancak zina yapan adamı da hayatta bırakır. O zaman, onun (yani: karısının) başını bağlar. Ancak her ikisi de ölsün derse ve kralın mahkemesini uygun bulsunlar, kral onları (ister) öldürür, kral (ister) yaşatır.”

Boşanma ile ilgili durumlarda tarafların mal ve çocuk paylaşımı da yasa maddelerinde belirtilmişti:

“Eğer (özgür) bir adam ve bir kadın evlilikte bir araya gelirlerse ve kendileri için bir ev ve çocuklar yaparlarsa ve sonradan o(nlar) ya dargın olur ya da her biri yeni bir evlilik eşi bulurlarsa (yani: ayrılırlarsa), adam ve kadın evi eşit olarak bölecekler, adam çocukları alacak, kadın kendisi için bir çocuk alacak.”

Hitit dünyasında evlilikler büyük olasılıkla tek eşliydi. Hititler’e ait yasalarda evlilik ile ilgili maddelerde çok eşliliğe değinilmemesi bu olasılığı kuvvetlendirmektedir. Ayrıca sözlenme, evliliğe kızın ailesinin karar vermesi, erkeğin kız tarafına başlık vermesi, kızın da evlendiğinde çeyiz getirmesi günümüz Anadolu’sunda bazı bölgelerde özellikle kır-

sal alanlarda karşılaştığımız adetlere benzemesi nedeniyle dikkat çekicidir. Aradan binyıllar geçmiş olsa da bu geleneklerin hâlâ bugün de devam ettiğini görüyoruz. Boşanmalarda erkek kadar kadının da yasalar önünde bu hakka sahip olması ve malların eşit bölüşülmesi o dönemde Hititler'de kadına verilen önemi göstermektedir.

KÖLELİK

Hitit toplumunda kölelerin nüfusun önemli bir bölümünü oluşturduğu söylenebilir. Çünkü Hititler gittikleri seferlerden ganimet olarak köle de getirmekteydiler. Ülkeye getirilen bu kişiler farklı amaçlar için kullanılmaktaydı. Kimisi orduda kimi tapınakta kimi de tarımda ve başka alanlarda hizmet vermekteydi.

Köleler bir mal gibi satılabilmekteydiler. Yasalarda bu konuyla ilgili bazı maddeler vardır. Bu maddelerde vasıflı ve vasıfsız kölelerin satışı ele alınmıştır. Vasıfsız bir kölenin değeri ister kadın ister erkek olsun 20 şekel gümüştü; eğitilmiş bir köle 25 şekel olabilirdi; bir deri işçisi, demirci, dokumacı, nalbant, marangoz, çömlekçi gibi zanaatkârlar 30 şekele satılabilmekteydi:

“Eğer bir kimse bir kâhini(?) gibi eğitilmiş bir adam satın alırsa, 25 şekel gümüş ödeyecek. Eğer bir kimse eğitilmiş bir erkeği ya da bir kadını satın alırsa, 20 şekel gümüş ödeyecek.”

Köleler yasalar önünde belli haklara sahiptiler. Örneğin; özgür bir insanla evlilik yapabilirlerdi ve evlenme sürecinde özgür kişiler için geçerli olan düzenlemeler onlar için de geçerli olurdu. Özgür insanlarla köleler arasındaki ya da kölelerin kendi aralarındaki boşanma durumlarında da tarafların hakları yasalarca güvence altına alınmıştı. Yine köleler işledikleri bazı suçlarda ceza olarak özgür bir adamın ödediğinin yarısı kadar tazminat öderlerdi ve bu tazminatı olasılıkla kölenin sahibi olması nedeniyle efendisi ödüyebilirdi.

BİTİRİRKEN

Hititler, Anadolu topraklarında kurdukları uygarlıkla o günün dünyasında bu bölgenin en büyük güçlerinden biri olmuştur. Üzerinde yaşadığımız coğrafyanın büyük bir kısmında hüküm sürmüş olan Hititler oldukça güçlü bir devlet yapısına sahiplerdi. Kazılarda bulunmuş olan binlerce çivi-yazılı tablet ve görsel arkeolojik malzeme sayesinde Hitit uygarlığı hakkında siyasi, askeri, hukuki, dini, sanatsal ve başka birçok açıdan önemli bilgilere ulaşılmıştır.

Siyasal alanda sağlam bir yapısı olan Hititler, *panku-meclisi*, tahta geçiş sırasını belirleyen Telipinu Fermanı, Mısırlılarla yaptıkları tarihin iki büyük devletinin arasında yapılan ilk yazılı antlaşması gibi önemli icraatlarıyla tarih yapraklarına kayda değer bilgiler bırakmışlardır. Askeri bakımdan oldukça güçlü olan Hititler'in, Mısırlılarla boy ölçüşecek kadar iyi bir ordusu vardı. Düşman saldırılarına karşı dayanıklı surları ile çok iyi bir savunma sistemi olan Hititler'de özellikle savaş arabaları, savaş arenasında Hititler'in en büyük kozu olmuştur. Hititler'in hukuk alanında, devrinin diğer çağdaş uygarlıklarının bu konudaki anlayışlarına göre zamanımızın düşüncelerine yakın düzenlemeler yapmış oldukları görülmektedir. Hitit yasaları toplumdaki adaletin sağlanmasının yanında kadınlara ve kölelere önemli haklar vermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir. Ayrıca yasalarında öldürmeyi değil suç işlemekten caydırmayı amaç edinen maddeleri insancıl yapılarını göstermektedir. İşlenen suça karşı genellikle tazminat usulü ile telafi etme uygulaması Hitit hukukunda dikkati çeken bir

başka noktadır. Dini anlamda çok tanrılı bir inanışa sahip olan bu büyük uygarlık sanatsal anlamda ise geriye zengin ve özgün eserler bırakmıştır. Günümüzde de kullanılan şarap, bira, tereyağı vs. gibi birçok gıdanın üretimini yapabilmiş olan Hititler'in; maden işleme, sanatsal, mimari ve başka alanlardaki başarıları, teknolojik anlamda bu toplumun ulaştığı yüksek düzeyi göstermektedir.

Bugün Anadolu'nun birçok yerinde devam eden kazılardan çıkması beklenen çiviyazılı tabletler ve diğer arkeolojik buluntular bu büyük uygarlık hakkında bilinmeyen birçok yeni bilgi edinmemizi sağlayacaktır.

EKLER

Hititler'in kullandığı çiviyazısı bir çeşit heceyazısıdır ve çeviriyazıda (yani: transkripsiyonda) kullanılan bazı yazılımlar Türkçe harf sistemi içinde bulunmamaktadır. Bu nedenle bu kitapta geçen ve Türkçe'den farklı harf değerlerine sahip olan Hititçe, Sumerce, Akadça, Eski Asurca ve Luvice kelimelerden bazıları, okunmasının daha anlaşılabilir olması için bilimsel formlarıyla değil, Türkçe harf karakterlerine uyarlanarak yazılmışlardır. Ayrıca Hititçe ve Luvice kelimeler küçük harflerle ve italik olarak, Sumerce kelimeler büyük harflerle ve normal (dik) olarak, Akadça ve Eski Asurca kelimeler ise büyük harflerle ve de italik olarak yazılmışlardır. Bu kitapta kullanılan Hititçe, Sumerce, Akadça, Eski Asurca ve Luvice kelimelerin kitapta geçen formları sol tarafta, bilimsel yazılımları ise Türkçe karşılıkları ile birlikte sağ tarafta verilmiştir:

“Hititçe” Kelimeler :

antuhšaš → *antuhša*- “adam, insan”

ištark → *ištark*- “hastalanmak, rahatsızlanmak”

kušata → *kušata*- “başlık parası”

parnaššea šuvayezzi → *parnaššea šuuaiiezzi* “Onun (Bunun) için onun evine bakar/bakacak”

šeššar → *šeššar* “bira”

viyana → *uiiana*- “şarap”

“Sumerce” ve “Akadça” Kelimeler :

KUŠA.GA.LA → KUŠA.GÁ.LÁ “deriden bir çuval, tulum”

AŠGAB → AŠGAB “deri / deriden işlenmiş”

LUAŠGAB → LÚAŠGAB “deri işçisi, kunduracı”

KUŠDUG.GAN → KUŠDŪG.GAN “çanta, kese, torba”

LUDUGUD → LÚDUGUD “sulh(barış) yargıcı, ileri gelen, rütbe sahibi”

(TUG/KUŠ)E.ÍB → (TŪG/KUŠ)E.ÍB “kemer, hafif tünik”

KUŠE.SIR → KUŠE.SIR “ayakkabı”

EZEN ^{GIŠ}GEŠTİN *tuhšuvaš* → EZEN ^{GIŠ}GEŠTİN *tuhšuuāš* “bağbozumu şenliği”

GE → GE₆ “siyah”

GEŠTİN → GEŠTİN “şarap”

GEŠTİN *karši-* → GEŠTİN *karši-* “sek(?), kuru(?), keskin(?) şarap”

GEŠTİN *parkui* → GEŠTİN *parkui* “temiz, saf şarap”

GEŠTİN DUG.GA → GEŠTİN DŪG.GA “iyi(kaliteli) şarap”

GEŠTİN *EM-SU* → GEŠTİN *EM-ŠÚ* “ekşi şarap”

GEŠTİN GIBİL → GEŠTİN GIBIL “yeni, taze şarap”

GEŠTİN.KAŠ → GEŠTİN.KAŠ “şarap (ile) bira (kokteyli) / şarap (ve) bira”

GEŠTİN KU → GEŠTİN KU₇ “tatlı şarap”

GEŠTİN.LAL → GEŠTIN.LĀL “ballı şarap, tatlı şarap”
 GEŠTİN LĪBĪR.RA → GEŠTIN LIBIR.RA “eski, yılanmış şarap”
 GEŠTİN.NAG → GEŠTIN.NAG “(iyi) içimli şarap”
 GEŠTİN SA → GEŠTIN SA₅ “kırmızı şarap”
 Ī → Ī “yağ”
 (UZU)Ī → (UZU)Ī “nebati (hayvani) yağ”
 Ī.DUG.GA → Ī.DÛG.GA “güzel kokulu ince bir yağ”
 Ī.GĪŠ → Ī.GĪŠ “susam yağı, yağ”
 UZUĪ.GU → UZUĪ.GU₄ “iç yağı”
 Ī.NUN → Ī.NUN “eritilmiş tereyağı”
 Ī.NUN.NA → Ī.NUN.NA “eritilmiş tereyağı”
 Ī.SAG DUG.GA → Ī.SAG DÛG.GA “en iyi kokulu ince yağ”
 Ī.ŠAH → Ī.ŠAH “domuz yağı”
 (UZU)Ī.UDU → (UZU)Ī.UDU “koyun yağı, iç yağı”
 Ī GĪŠSERDUM (GĪŠSĪRDUM) → Ī GĪŠSERDUM (GĪŠSĪRDUM) “zeytinyağı”
 KUŠĪGĪ.TAB.ANŠE → KUŠIGĪ.TAB.ANŠE “eşegin meşin göz siperliği, at gözlüğü”
 KAŠ → KAŠ “bira”
 KAŠ.GEŠTİN → KAŠ.GEŠTIN “özel bir bira çeşidi”
 KAŠ.LAL → KAŠ.LĀL “ballı bira”
 (KUŠ)KIR.TAB → (KUŠ)KIR₄.TAB “yular, dizgin”
 KUŠKIR.TAB.ANŠE → KUŠKIR₄.TAB.ANŠE “eşek yuları”
 KUŠ → KUŠ “cilt, deri; deriden yapılmış eşya önüne gelen belirtici / determinatif”
 KUŠ.LA → KUŠ.LĀ “tulum”

KUŞ.UZ BABBAR/GE → KUŠ.UZ₆ BABBAR/GE₆ “beyaz/siyah keçi derisi”

LU^{MEŞ} MUN → LÚ^{MEŠ} MUN “tuzcular”

LU^{MEŞ} EPIŞ MUN → LÚ^{MEŠ} EPIŠ MUN “tuz imalatçıları”

(GIŞ/KUŞ) MA.URU.URU → (GIŠ/KUŠ) MÁ.URU.URU₅ “okluk”

KUŞ NÍG.BAR → KUŠ NÍG.BÀR “deri, örtü, perde”

NÍG.LA → NÍG.LÁ “(at) koşum takımı”

GI/GIŞ PİSAN DUH.ŞU.A → GI/GIŠ PİSAN DUH.ŠÚ.A “deriden bir kap”

SA → SA₅ “kırmızı”

SÍG.SA=SIG.SA (?) → SÍG.SÁ=SÍG.SA₅ (?) “kırmızı? yün”

SÍG.(SÍG) → SIG₇.(SIG₇) “yeşil-sarı”

SÍG.UZ BABBAR/GE → SÍG.UZ₆ BABBAR/GE₆ “beyaz/siyah tiftik”

ZA.GİN → ZA.GÌN “lâcivert”

“Eski Asurca” Kelime :

kitip karānim → QITIP QARĀNIM “üzümün sapından koparılması”

“Luvica” Kelime :

(«) vanni-, vani-, uvani- → («) uanni-, uani-, uuani- “tuz bloğu, tuz sızıntısı/sızması”

KAYNAKÇA

- Akurgal, E. (1998) *Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Net Turistik Yayınları.
- Akurgal, E. (2001) *The Hattian and Hittite Civilizations*. Ankara: Publications of Republic of Turkey Ministry of Culture.
- Akyurt, İ. Metin (1998) *M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Alexander, R. L. (1986) *The Sculpture and Sculptors of Yazılıkaya*. Newark: University of Delaware Press; London and Toronto: Associated University Presses.
- Alp, S. (1997) *Hitit'lerin Mektuplaşmaları*. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
- Alp, S. (1999) *Hititler'de Şarkı, Müzik ve Dans, Hitit Çağında Anadolu'da Üzüm ve Şarap*. Ankara: Kavaklıdere Kültür Yayınları.
- Alp, S. (2000) *Hitit Çağında Anadolu*. Ankara: TÜBİTAK.
- Belli, O. (2004) *Anadolu'da Kalay ve Bronzun Tarihçesi*. Antalya: AKMED Yayınları.

- Brandau, B., & Schickert, H. (2003) *Hititler Bilinmeyen Bir Dünya İmparatorluğu* (çev. Nazife Mertoğlu). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Bryce, T. (1998) *The Kingdom of the Hittites*. Oxford: Clarendon Press; New York: Oxford University Press.
- Bryce, T. (2003) *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum* (çev. Müfit Günay). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Darga, M. (1992) *Hitit Sanatı*. İstanbul: Akbank Kültür Yayınları.
- Eren, E. (2005) *Geçmişten Günümüze Anadolu'da Bira*. İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları.
- Erginöz, G. Ş. (1999) *Hititlerde Anatomi ve Tıp*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Ertem, H. (1965) *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Faunası*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları.
- Ertem, H. (1987) *Boğazköy Metinlerine Göre Hititler Devri Anadolu'sunun Florası*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Gurney, O.R. (2001) *Hititler* (çev. Pınar Arpaçay). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hititler ve Hitit İmparatorluğu (2002) Bonn: Kunst-und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland.
- Hodges, H. (1964) *Artifacts*. New York-London: F. A. Praeger.
- Hodges, H. (1970) *Technology in the Ancient World*. New York: Knopf.
- Hoffner, H.A. (1997) *The Laws of the Hittites*. Leiden-New York-Köln: Brill.
- Imparati, F. (1992) *Hitit Yasaları* (çev. Erendiz Özbayoğlu).

Ankara: İtalyan Kültür Heyeti, İtalyan Ulusal
Araştırma Kurulu.

- Laroche, E. (1971) *CTH (Catalogue des Textes Hittites)*. Paris: Éditions Klincksieck.
- Levey, M. (1959) *Chemistry and Chemical Technology in Ancient Mesopotamia*. Amsterdam-London-New York-Princeton: Elsevier Publishing Company.
- Macqueen, J. G. (1986) *The Hittites*. Londra: Thames and Hudson.
- Macqueen, J. G. (2001) *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu* (çev. Esra Davutoğlu). Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- McGovern, P. E. (2003) *Ancient Wine*. Princeton: Princeton University Press.
- Moorey, P. R. S. (1985) *Materials and Manufacture in Ancient Mesopotamia: The Evidence of Archaeology and Art: Metals and Metalwork, Glazed Materials and Glass*. Oxford: B.A.R. .
- Moorey, P. R. S. (1994) *Ancient Mesopotamian Materials and Industries: The Archaeological Evidence*. Oxford: Clarendon Press.
- Nicholson, P. T., & Shaw, I. (2000) *Ancient Egyptian Materials and Technology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rüster, C., & Neu, E. (1989) *Hethitisches Zeichenlexikon*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Schuler, E. von (1957) *Hethitische Dienstanweisungen*. Graz: Im Selbstverlage des Herausgebers.
- Seeher, J. (2002) *Hattuşa Rehberi*. İstanbul: Ege Yayınları.
- Ünal, A. (2000) *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*. İstanbul: Etibank Yayınları.

Makaleler (Dergi)

- Alparslan, M. (2006, Ocak) Savaş Sanatı. *National Geographic-Türkiye*, 57, 82-83.
- Arıkan, Y. (2003) Hitit Çiviyazılı Belgelerinde şuhha- “(Düz) Dam, Çatı” Ve Onun Dinsel ve Sosyal Hayattaki Yeri. *Archivum Anatolicum*, VI/1, 11-57.
- Baltacıoğlu, H. (2003) Alaca Höyük Sfenksli Kapı Aşçılar Kabartması. *Archivum Anatolicum*, VI/1, 59-131.
- Bass, G. F. (1987, December) Oldest Known Shipwreck Reveals Bronze Age Splendors. *National Geographic*, 172/6, 693-733 .
- Bass, G. F. (1989) The Bronze Age Shipwreck at Ulu Burun: 1986 Campaign. *American Journal of Archaeology*, 93, 1-29.
- Coşkun, Y. (1997) Cam Hamuru, Fayans. *Archivum Anatolicum*, III, 67-73.
- Dinçol, A. M. (2004) Hititler (Bin Tanrılı Halk). *ArkeoAtlas*, 3, 20-69.
- Dinçol, A. M. (2006, Ocak) Hititler. *National Geographic-Türkiye*, 57, 62-91.
- Dinçol, B. (2006, Ocak) Hitit Yasaları. *National Geographic-Türkiye*, 57, 84.
- Güterbock, H. G. (1962) Hittite Medicine. *Bulletin of the History of Medicine*, 36, 109-113.
- Güterbock, H. G. (1968, Jan.-Mar.) Oil Plants in Hittite Anatolia. *Journal of the American Oriental Society*, 88/1, 66-71.

- Helvacı, Z. (2006) Hititler’de Müzik. *Halkbilimi Dergisi* (ODTÜ), 20, 14-20.
- Karasu, C. (1995) Some Considerations on Hittite Scribes. *Archivum Anatolicum*, 1, 117-121.
- Karasu, C. (1997) Hattuša-Boğazköy Arşiv-Kitaplık Sistemleri Üzerine Bazı Yorumlar. *Archivum Anatolicum*, 3, 215-238.
- Karasu, C. (1998) Boğazköy Arşivleri Üzerine Bazı Yorumlar. *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Sempozyumu Bildiriler* (D.T.C.F.-1996), 149-159.
- Karasu, C. (1999) Çiviyazılı Metinlerde Kadın. *KaDeFe*, 1999/3, 12-23.
- Payton, R. (1991) The Uluburun Writing – Board Set. *Anatolian Studies*, 41, 99-106.
- Payton, R. (çev. C. Karasu) (1996) Uluburun Yazı-Tahtası Takımı. *Archivum Anatolicum*, 2, 81-90.
- Pendleton, M., & Warnock, P. (1990, Spring) Scanning Electron Microscopy Analysis of the Ulu Burun Diptych. *INA Newsletter*, 17/1, 26-27.
- Savaş, S. Ö. (2002) Hititler’de “Fırtına Tanrısı” ile “Boğa Kültü” Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar. *Archivum Anatolicum*, 5, 97-170.
- Symington, D. (1999, September/October) Shipwreck. *Odysey: Archaeology*, 32-37.
- Symington, D. (1991) Late Bronze Age Writing – Boards and Their Uses: Textual Evidence from Anatolia and Syria. *Anatolian Studies*, 41, 111-123.

- Symington, D. (çev. Karasu, C.) (1996) Geç Tunç Devri Yazı-Tahtaları ve Kullanılışları: Anadolu ve Suriye'den Metin Kanıtları. *Archivum Anatolicum*, 2, 99-121.
- Ünal, A. (1980) Hitit Tıbbının Ana Hatları. *Belleten*, XLIV/175, 475-495.
- Warnock, P., & Pendleton, M. (1991) The Wood of The Ulu Burun Diptych. *Anatolian Studies*, 41, 107-110.
- Warnock, P., & Pendleton, M. (çev. Karasu, C.) (1996) Uluburun Çift Kanatlı Yazı-Tahtasının Ağacı. *Archivum Anatolicum*, 2, 91-97.

Makaleler (Kitap-Ansiklopedi)

- Biggs, R. D. (1995) Medicine, Surgery, and Public Health in Ancient Mesopotamia. *Civilizations of the Ancient Near East*, 1911-1924.
- Dinçol, A. M. (1982) Hititler. *Anadolu Uygarlıkları (Cilt I)*, 18-120.
- Mcmahon, G. (1995) Theology, Priests, and Worship in Hittite Anatolia. *Civilizations of the Ancient Near East*, 1981-1995.

İnternette Alınan Kaynaklar

http://ina.tamu.edu/ub_main.htm(Bronze Age Shipwreck Excavations at Uluburun)

Yazarlar:

- Dr. Ç. Atakuman, ODTÜ - Toplum ve Bilim Merkezi
- Dr. T. Tanyeri Erdemir, ODTÜ - Toplum ve Bilim Merkezi
- Arş. Gör. İ. Koç, ODTÜ - Toplum ve Bilim Merkezi
- Arş. Gör. D. Erdem, ODTÜ - Toplum ve Bilim Merkezi